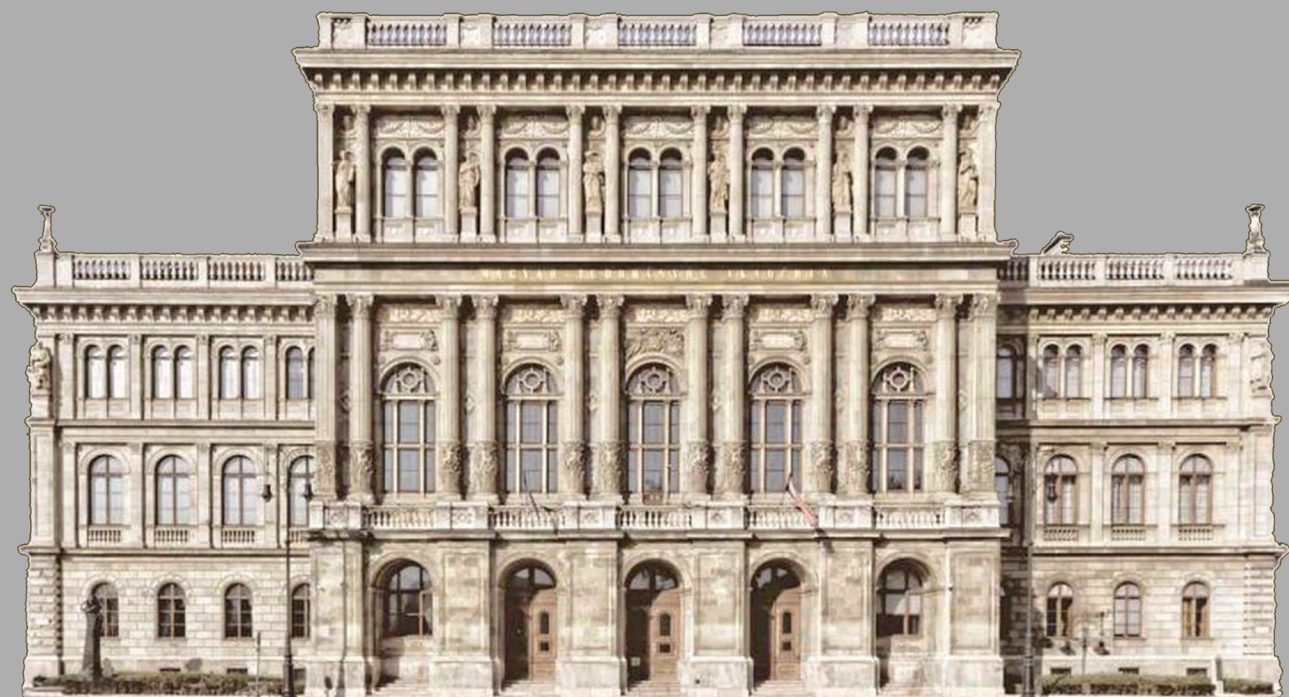




BORÚRA DERŰ

A 200 éves Akadémia kincsei



A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ kiállítása
2025. november 5-től 2026. december 13-ig

MTA

200 ÉVES
A MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA



I.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG ALAPRAJZA.

B É V E Z E T É S.

A' mit az emberi lélek természete nyilvánosságossá tészen, az iránt a' nemzetek története minden kétséget kirekeszt; hogy t. i. a' tudományok és művészségek, mellyek az elmék és erkölcsök, a' köz és egyes intézetek tökéletesítését eszközlik, csak olly nemzetekre áradnak haszonnal, mellyek azokat honni nyelveken űzni, mívelni és az élet szükségéire fordítani egyesített erővel törekeshnek. — Ez indítá dicső emlékezetű II^{dik} Leopold Apostoli Királyunkat mingyárt országlása kezdetén, 1790^{ben} Aprilis 20^{kán} a' 13,027^{dik} szám alatt a' 7^{dik} pontban, ezen valósággal királyi kifejezésre: „Ő Apostoli Felsége ugyan hazánkban bármelley gyakorlott „nyelv tanítását sem kívánja megakadályoztatni; ohajtaná még is, hogy „a' magyaron, mint ebben az országban egyedül anyanyelven, különös „figyelem legyen, 's annak míveltetésére és kiterjesztésére, kivált azon „helyeken, hol több nyelv van divatban, fordítassék a' fő gond.“

Így lévén az alap megvetve, ezen felséges igyekezet sikerét az 1790^{diki} Ország Gyűlés köz lelkesedéssel sürgette. Ő Felsége I^{ső} FERENCZ kegyelmes Urunk Királyunk is a' magyar nyelv míveltetését számos rendelesek által kegyesen mozdítá elő; különösen pedig az 1808^{beli} VIII. cikkely

BORÚRA DERŰ

A 200 éves Akadémia kincsei

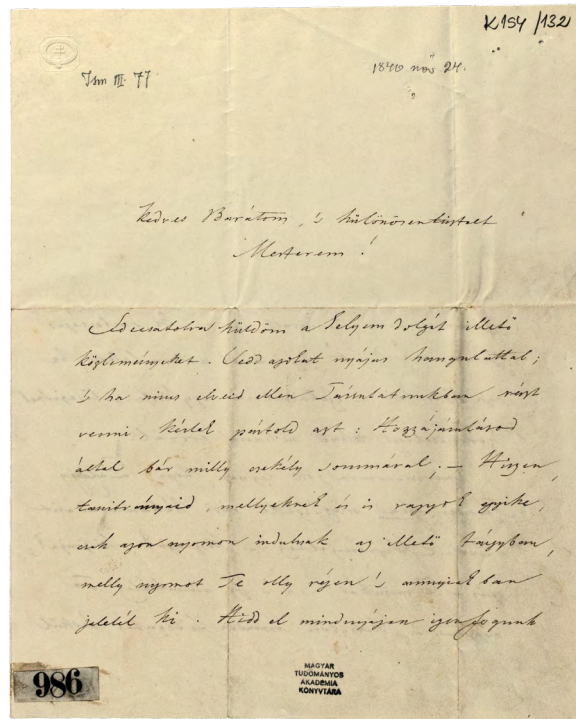
A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ kiállítása

Széchenyi István, a Magyar Tudós Társaság alapítója

1825. november 3-án a pozsonyi országgyűlés alsótáblájának ülésén Felsőbüki Nagy Pál, a reformellenzék ünnepelt vezérszónoka „mennyköveket szóró” (Berzsenyi Dániel) beszédben ostromozta az arisztokráciát, amely rest áldozni a magyar nyelv ápolására hivatott tudós társaság megalapítására. Egy ilyen társaságra pedig életbevágóan szükség van, mert, mint Felsőbüki Nagy Pál vallotta: „A nyelv fontosabb az alkotmánynál is. Új alkotmányt csinálhat a nemzet, de nyelvet nem, mert akkor megszűnt magyarnak lenni.”

Beszédének hatására emelkedett szólásra Széchenyi István, aki születésénél fogva a felsőtáblához tartozott, és aki október 12-én azzal keltett óriási feltűnést

a felsőtáblán, hogy szűzbeszédét magyarul mondta el. 1844-ig Magyarországon a latin volt a hivatalos nyelv, a felsőtáblán latinul illett beszélni. November 3-án Széchenyi az alábbi felajánlást tette: „Nekem itt szavam nincs, az országnak nagyja nem vagyok, de birtokos vagyok, és ha feláll oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejti, mely azzal segíti honosainknak magyarrá neveltetését: jószágaim egy esztendei jövedelmét feláldozom.” Ezt a pillanatot tartjuk a Tudós Társaság, a Magyar Tudományos Akadémia születése pillanatának. Széchenyi beszédét hatalmas éljenzés fogadta, és példáját még azon az ülésen követte három főúri barátja: Vay Ábrahám, Károlyi György és Andrássy György. Ők négyen a Magyar Tudományos Akadémia alapító atyjai.



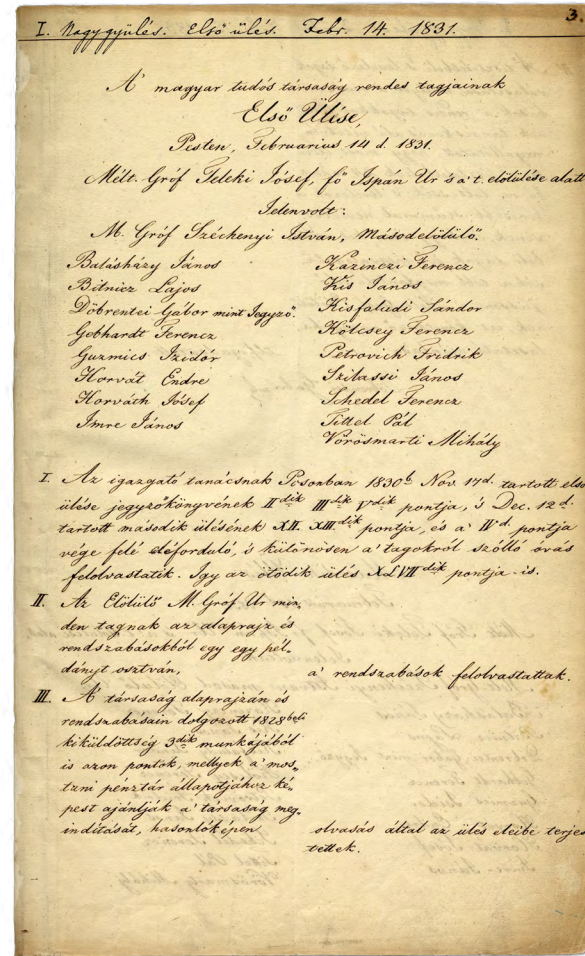
Széchenyi István levele Felsőbüki Nagy Pálnak, 1840. november 24.

MTA KIK Kézirattár, K 194/132



Az MTA címere, 1831. Johann Ender után Franz Stöber által készített acélmetszet

MTA KIK Kézirattár, K 294/29



A Magyar Tudós Társaság első nagygyűlésének jegyzőkönyve, 1831. február 14.

MTA KIK Kézirattár, K 1353

1825. november 8-án ünnepélyes nyilatkozatban jelentették be a nádornak, az országgyűlés alsó- és felsőtáblájának, hogy Tudós Társaságot alapítanak. November 21-én már a társaság „alaprajzát”, mai szóval alapszabályát is benyújtották József nádornak. A Habsburg-ház „magyar ágának” megalapítója, minden jó magyar ügy támogatója felkarolta Széchenyiék tervét, bizottságot nevezett ki az alapszabály megtárgyalására, amelyben Széchenyi is részt vett. Végül az

1825-27. XI. törvénycikk mondta ki, hogy: „Az önként és szabad adakozással összeszedett tőke vagyonból Tudós Társaság vagyis Magyar Akadémia állíttassék fel.” Az 1827. évi XI. törvénycikk „A hazai nyelv művelésére fölállítandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról” képezte az Akadémia létrehozásának jogi alapját.

Az országgyűlés által életre hívott igazgatótanács 1830. november 17-én nevezte ki az Akadémia vezetőségét és tagjait: Széchenyi István alelnök lett. Mivel saját épülete nem volt, a Tudós Társaság 1831. február 14-én a pesti vármegyeháza nagytermében tartotta első nagygyűlését.

Széchenyinek a kisebb dolgokra is volt gondja. Ő maga járt el a címer és a pecsétnyomó ügyében is. A címer fiatal nőt ábrázol, a tudás világánál megszelídült erkölcs istennőjét, aki jobbában a humanizmust jelképező serleget tarja, és ő vezeti ki a sas képében ábrázolt ősi magyar nemzetet a sötétségből. Széchenyitől tudjuk, hogy a modell későbbi felesége, Seilern Crescentia. A címer alatt olvasható jelmondata is: Borúra derű 1831. Némi változtatással a címer két alakját véste to-pázba a pecsétnyomón Pichler Lajos cameometsző is.

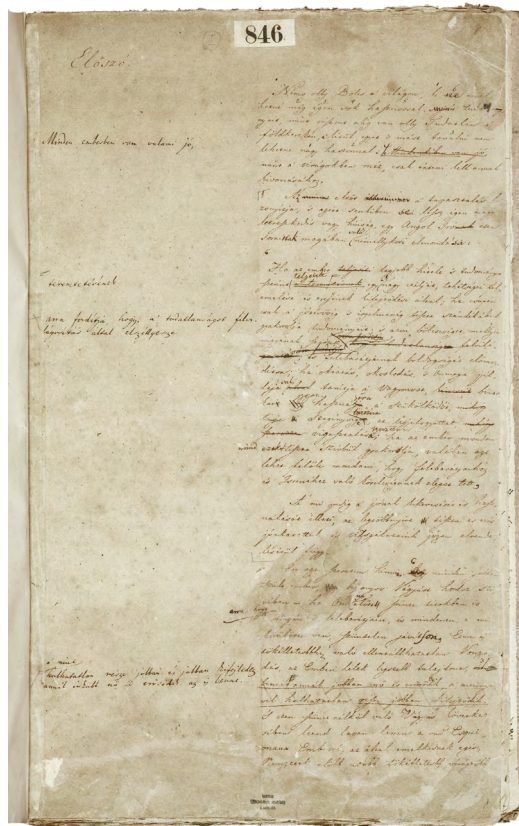
A magyar nyelv ápolására felállított Akadémiával a magyar írók, többek között Bél Mátyás, Bessenyei György és Révai Miklós másfél évszázados álma vált valóra.



Az MTA első, hegyikristály pecsétnyomója kalcedon nyéllal
MTA KIK Kézirattár, Tárgyak 15

„Hitel, Világ és Stádium! ti, három – Nem kézzel írt könyv,...”

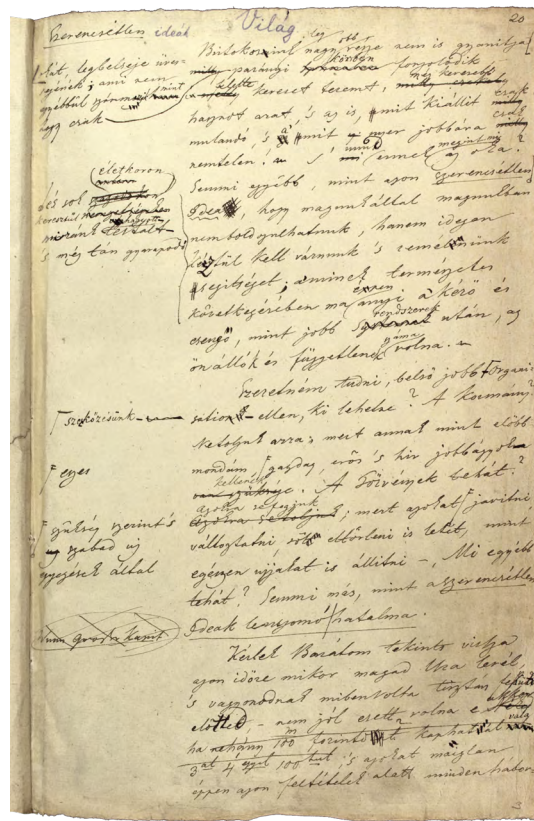
Széchenyi az Akadémia 1825-ös megalapítása után óriási lendülettel folytatta társadalomreformáló tevékenységét. Nyugat-európai utazásai arra döbbsentették rá, hogy a társadalmi fejlődés terén Magyarország messze le van maradva. 1828-as fiumei utazásának hatására kezdett hozzá a **Hitel** írásához, amely 1830. január 28-án látott napvilágot. Ez a dátum határkő a magyar történelemben, újabban ezt tekintjük a reformkor kezdetének. A **Hitel**ben Széchenyi arra a kérdésre keresi a választ, hogy a magyar birtokos nemesség miért szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene, hogy miért nem virágoztathatja fel gazdaságát,



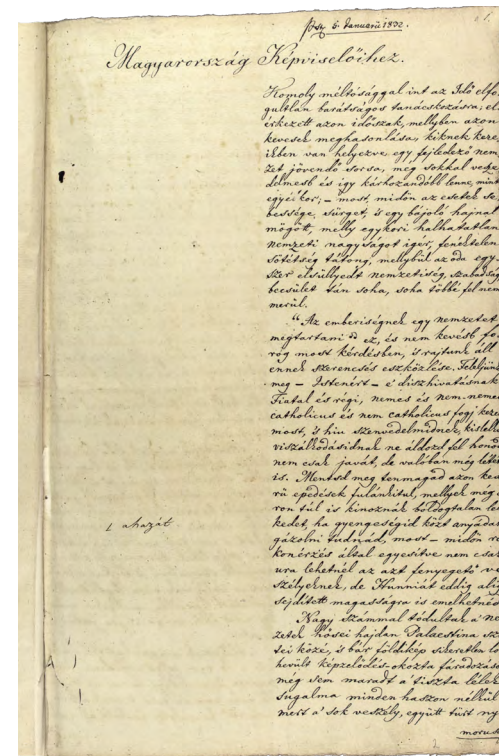
Széchenyi István: **Hitel**, 1830
MTA KIK Kézirattár, K 257/1

és hogy miért nincs kereskedelmünk? Válasza mindegyik kérdésre ugyanaz: a hitel hiánya okozza e bajokat. Széchenyi rá szerette volna ébreszteni a nemességet, hogy kiváltságai nemcsak a saját maga boldogulását gátolják, hanem az országét is. A **Hitel** alapgondolatai a következők: 1. kimutatja a nemesség hibáit, 2. reformok szükségesek a fejlődésünkhöz, 3. önismeretre-nevelésre van szükség.

Széchenyi látta, hogy nagy a baj, de meggyőződése volt, hogy a bajok leküzdhetők, és bizón tekintett a jövőbe. Műve befejező gondolata szállóigévé vált: „Sokan azt gondolják: Magyarország – **volt**; – én azt szeretem hinni: **lesz!**”



Széchenyi István: **Világ**, 1831
MTA KIK Kézirattár, K 260/1



Széchenyi István: **Stadium**, 1831–1836
MTA KIK Kézirattár, K 261/3

A **Hitel** hatása óriási volt, valóságos bestsellerré vált, egy éven belül három magyar és három német nyelvű kiadást ért meg. Toldy Ferenc pontosan jellemezte: „nemcsak lángelméjű könyv, hanem országos tett, a század egyik legnagyobb eseménye volt.” A **Hitel** megjelenése után Széchenyit számos támadás érte, a leghatásosabban gróf Dessewffy József, Kazinczy barátja érvelt ellene a **Hitel című munka taglalatja** című művében. Széchenyi a **Világ** című vitairatával válaszolt neki, amely 1831. július 9-én Pesten hagyta el a nyomdát. A **Világban** Széchenyi a **Hitel** vezéreszméit fejtette ki részletesebben, szenvedélyes, olykor gúnyos hangnemben. Hangsúlyozta annak fontosságát, hogy Budapest – ezt a szót ő használta elsőként – az ország politikai és közgazdasági központja legyen. Itt fejtette ki először híressé vált elméletét az Észről és a Szívről,

amely két tényezőt a politikában szerinte mindig külön kell választani.

Széchenyi műveiben erkölcsi útvalót, programot is adott népének – a **Világban** is: „Hogyha valami felemelheti még a hazát önboldogságára, ura örök dicsőségére s hozzá illő magasságra, az semmi egyéb nem lehet, mint **nemzetiség s közértelmesség.**”

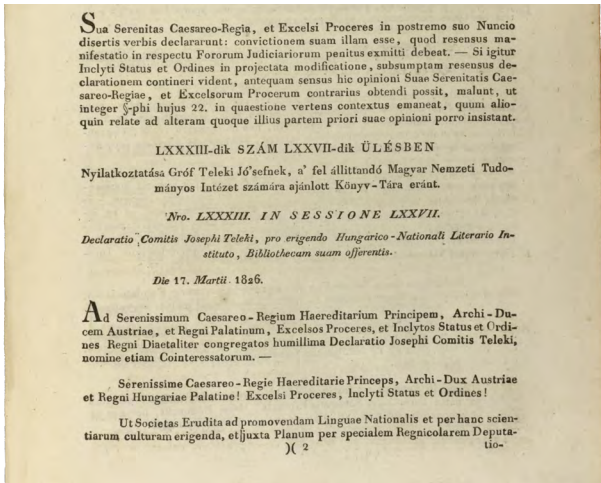
Széchenyi hihetetlen energiával dolgozott tovább, még az 1831-es év végén elkészült trilógiája befejező darabjával, a **Stadiummal**, amely azonban csak 1833-ban jelent meg. Ebben azt kívánta bizonyítani, hogy az alaptalan vádakkal ellentétben nemcsak „rombolni”, hanem építeni is tud. Rendszerbe foglalta eszméit, és a bajok orvoslására 12 törvényjavaslatot – ő az angol „bill” szót használta – ajánlott az országgyűlésnek. A cenzúra azonban a nyomás alatt levő művet lefoglalta, a Lipcsében 1833-ban kinyomtatott példányokat pedig elkobzásra ítélte. A **Stadium** eszméinek elterjedését azonban nem lehetett megakadályozni, hatása óriási volt, a reformországgyűlések lényegében Széchenyi programját vitatták meg. Egyre többen látták be, hogy Széchenyi reformjainak véghezvitele egyaránt érdeke a nemességnek és az országnak.

Arany János 1860-ban, a legnagyobb magyar halálára írt, **Széchenyi emlékezete** című ódájában jogosan nevezte e három művet „három nem kézzel írt könyvnek”.

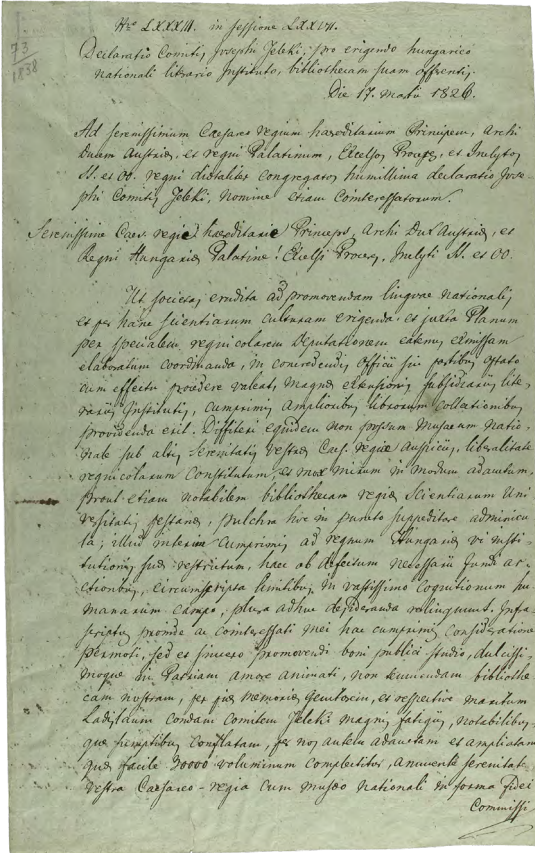


Teleki József, a könyvtáralapító és könyvtárgyarápító

Széchenyi István 1825. november 3-i beszéde és felajánlása nemcsak az országgyűlési küldöttekre volt őriási hatással, hanem országszerte felizzította a hazafiúi lelkesedést, ki-ki tehetsége és lehetőségei szerint igyekezett hozzájárulni az Akadémia életre hívásához. Vay Ábrahám, a négy alapító egyike 1825. november 21-én már a Tudós Társaság működési tervzetét is átadta a nádornak, amit az országgyűlés 1826. március 15-én tárgyalt és fogadott el. Két nappal később, március 17-én gróf Teleki József lerakta az Akadémiai Könyvtár alapjait. A maga és testvérei nevében felajánlotta a létrehozandó „nevezett társaságnak és a haza összes polgárainak használatára” apjuktól, Teleki Lászlótól örökölt, mintegy 30 000 kötetes könyvtárukat, amely egyebek között 409 ősnymotatványt és mintegy 600 kötetes kéziratot is tartalmazott. Teleki bejelentésének súlyával mindenki tisztában volt, mert tudták, hogy könyvtár



Teleki József maga és családtagjai nevében az 1825–1827-es országgyűlésen felajánlja könyvtárukat a létrehozandó Magyar Nemzeti Tudományos Intézetnek, Pozsony, 1826. március 17.
Acta comitiorum Regni Hungariae 1825–1827. Tom. 1. 281–283.
MTA KIK Kézirattár, 526.739/1



Teleki József nyilatkozó levele a könyvtár tárgyában
MTA KIK Kézirattár, RAL 73/1838

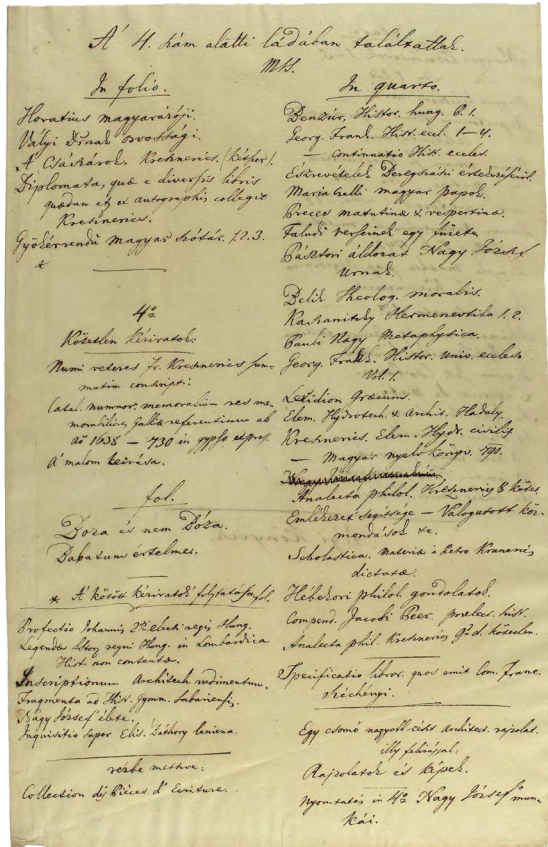
nélkül, mely a tudományos háttérrel volt hivatott biztosítani, a Tudós Társaság nem lenne képes ellátni a feladatát.

A könyvtár adományozásán kívül Teleki József 5 000 forint tőkéjű alapítványt is tett a könyvtáros évi 300 forintos fizetésének biztosítására.

Mivel az alapítólevél kimondta, hogy a könyvek akkor kerülhetnek a Tudós Társaság birtokába, ha saját épületben tudja azokat elhelyezni, a Teleki-könyvtár majdnem két évtizedig a család pesti, Szervita téri palotájában maradt, tényleges átvételére csak 1844-ben került sor.

A Tudós Társaság könyvtára 1844. december 23-án nyílt meg akkori székhelyén – ami csak bérlemény volt –, a mai Petőfi Sándor utca 3. szám alatti Trattner-Károlyi-házban. Erre az alkalomra írta Vörösmarty Mihály a **Gondolatok a könyvtárban** című versét. Végleges helyükre 1865-ben kerültek a könyvek, amikor felépült az Akadémia palotája.

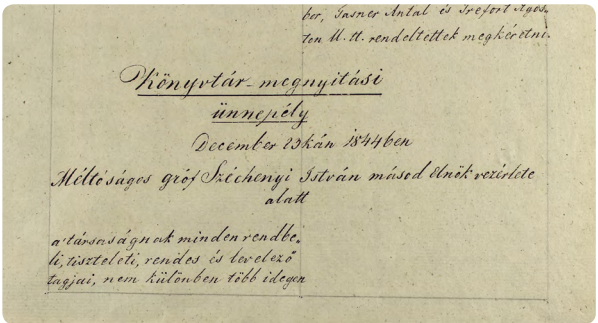
Miután lerakta a Tudós Társaság könyvtárának alapjait, Teleki József nem szűnt meg tovább gyarapítani a gyűjteményt. Az első tudóshagyaték is az ő anyagi áldozata révén került az Akadémiára. 1834-ben 4000 forintért megvásárolta Kresznerics Ferenc katolikus pap,



A Kresznerics-könyvtár jegyzéke
Kresznerics Ferenc (1766–1832) nyelvész, akadémikus hagyatékát Teleki József vásárolta meg az Akadémiai Könyvtár részére.
MTA KIK Kézirattár, Ms 10.350/c

szótáríró, akadémikus 7268 darabból álló éremgyűjteményét és könyvtárát, amelyben 88 ősnymotatvány, 76 kötet kézirat és 1060 magyar irodalmi vonatkozású könyv volt. Ezenkívül a Weszerle-, a Péczeli József- és Jancsó Imre-féle gyűjteményeket is neki köszönheti az Akadémia. A **Hunyadiak kora Magyarországon** című művéből befolyó összeget is a Tudós Társaság céljaira ajánlotta fel, és ő vásárolta a magyar nyelv nagyszótárának elkészítéséhez szükséges, mintának szolgáló francia és német szótárakat is.

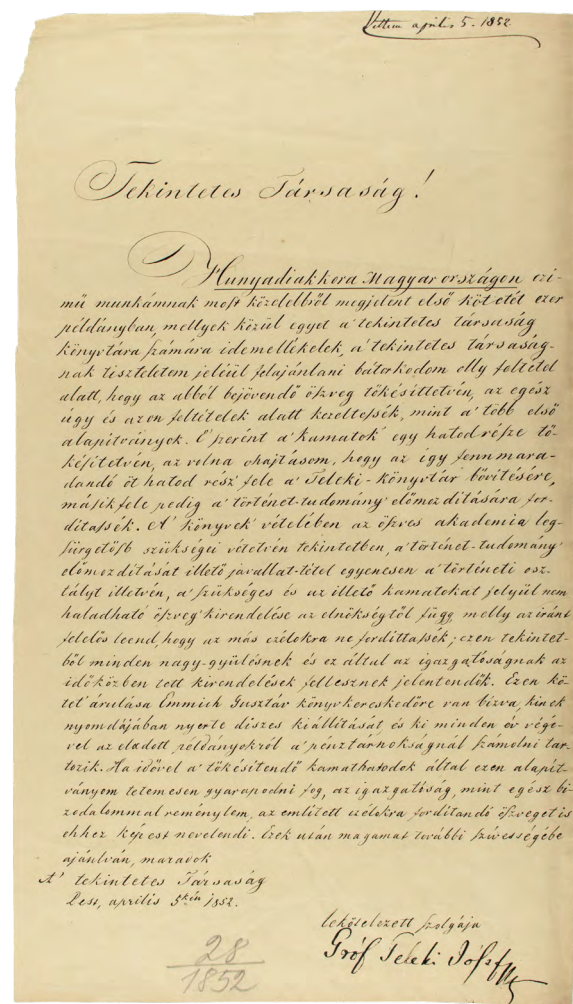
Teleki József legértékesebb adománya egy corvina, Ludovicus Carbo ferrarai humanista **Dialogus de Matthiae regis laudibus, rebusque gestis** című kódexe, amelyet 1840-ben vásárolt az Akadémiának. 1841-ben négy újabb kódexet adományozott, a salzburgi **Lectionarium**ot, a Leó pápa prédikációit (Leo I. papa: **Sermones**) tartalmazó, 1450–1470 között másolt pergamenkódexet, amelyet Teleki tévesen corvinának vélt, egy 14. századi Iustinianus- (**Institutiones**) és egy 15. századi Seneca-kódexet (Seneca: **Epistolae – Liber de moribus**). Sok más adománya között, nagy értéke miatt meg kell még említeni egy Anton Koberger nyomdájában készült 1485-ös ősnymotatvány-bibliát. 1850-ben az ősnymotatványokban és aldinákban – Aldus Manutius 15–16. századi velencei nyomdász műhelyéből kikerült nyomtatvány – gazdag saját könyvgyűjteménye egy részét is az Akadémia könyvtárának ajándékozta.



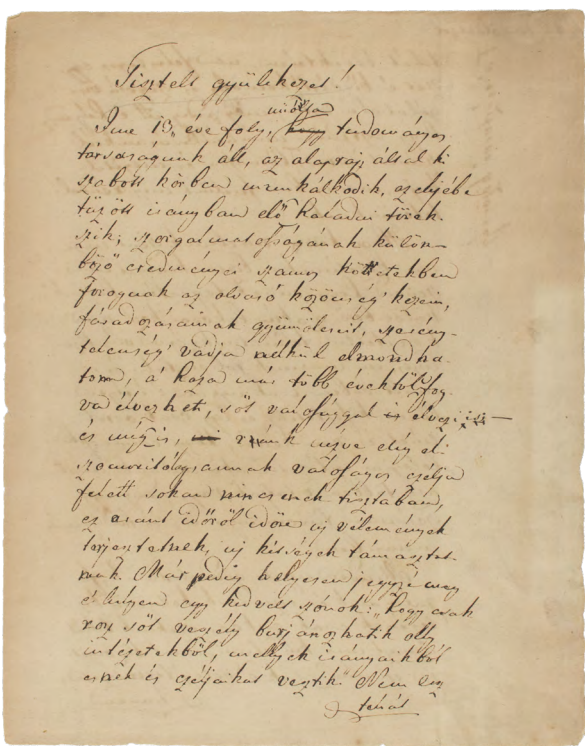
Jegyzőkönyv az Akadémiai Könyvtár ünnepélyes megnyitásáról, Pest, 1844. december 23.
MTA KIK Kézirattár, K 1358 fol. 28r

Teleki József az MTA első elnöke, a tudós nyelvész és történész

Széchenyi István 1825. november 3-i felajánlása után azonnal megkezdődtek a tárgyalások, a fel- és leiratok cseréje az országgyűlés, a nádor és a király között. Kétévnyi előkészítő munka után 1827. november 30-án József nádor, az új intézmény pártfogója előkészítő bizottságot állított fel, hogy dolgozza ki az Akadémia



Teleki József levele, melyben bejelenti, hogy a Hunyadiak kora Magyarországon című műve első kötetének 1000 példányát a Tudós Társaságnak ajándékozza, 1852. április 5. MTA KIK Kézirattár, RAL 28/1852

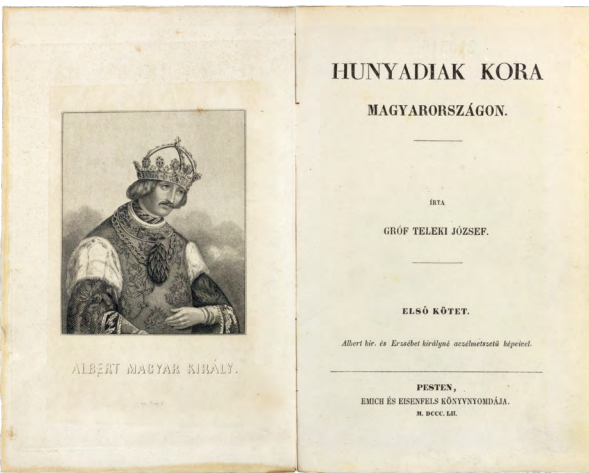


Teleki József elnöki megnyitó beszéde az Akadémia nagygyűlésén, 1843. október 8. MTA KIK Kézirattár, RUI 4r. 206

alapszabályait. A bizottság elnöke Teleki József gróf lett, tagjai még a négy „alapító atya”, továbbá 22 elismert tudós és író, köztük Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Sándor, Kultsár István, Döbrentei Gábor, Dessewffy József. Az alapszabályok 1828 áprilisára készültek el, és a négy alapítóból, valamint az országgyűlés első- és felsőtáblájának képviselőiből alakított igazgatótanács 1830. november 17-én nevezte ki az Akadémia vezetőségét és tagjait. Az elnök Teleki József, az alelnök Széchenyi István lett.

Teleki 1830 novemberétől 1855-ben bekövetkezett haláláig, 25 éven át töltötte be tisztségét. Nála alkal-

masabb személyt nehéz lett volna találni erre a posztra, mert higgadt, tekintélyes politikus volt, a Bécszet képviselő József nádorral is jó viszonyt ápolt, és a kinevezése előtt már számos fontos politikai tisztséget viselt: 1827-től Csanád, 1830-tól Szabolcs vármegye főispánja volt. Vezető szerepet vállalt a református egyház életében is, 1824-ben a Tiszamelléki Református Egyházkerület főgondnokává választották. Ezenkívül elismert, kiváló tudós is volt. Tanulmányait Kolozsvárott, Pesten, majd 1812–1814-ben a göttingeni egyetemen folytatta. A tudósi pályán nyelvészként indult, kétszer is elnyerte a rangos Marczibányi István-díjat. 1817-ben *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szóllás módok által* című nyelvelméleti művében a nyelvújítás szükségessége mellett érvelt, de a rá jellemző mértéktartással nem hagyta figyelmen kívül nyelvünk egyedi természetét és a történeti szempontot sem. Következő dolgozata 1818-ban jelent meg nyomtatásban, *Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítése módja* címmel. Az ebben kifejtett elvek szolgáltak alapul a magyar nyelv nagyszótára, a Czuczor-Fogarasi szótár készítésekor: „A Magyar nyelv számára alkotandó szótár készítésében a több nemzetek által eddig tett



Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. Első kötet. Pest, 1852 MTA KIK Kézirattár, 527.391

fáradozásokat sinor mértékül sok részben használhatjuk ugyan, de azokhoz rabszolgai módon magunkat nem köthetjük, nyelvünknek különböző természetére, történeteire, állapotjára és szükségeire mindég ügyelnünk szükséges lévén.” Ma is érvényes megállapítás!

Történetíróként is maradandót alkotott. 1825-ben kezdte behatóan tanulmányozni a két Hunyadi korát. Óriási okleveles forrásanyagot gyűjtött össze és nézett át. Legnagyobb tudományos vállalkozása, 12 kötetesre tervezett monumentális történeti munkája, a *Hunyadiak kora Magyarországon* első része 1852-ben láttott napvilágot. Teleki életében összesen öt kötete jelent meg, de végül befejezetlen maradt.

Tudományszervezőként is jeleskedett. 1833-ban, hogy biztosítsa tudóstársainak a publikálási lehetőséget, másokkal együtt útjára indította a *Tudománytár* című folyóiratot.

Teleki nemcsak az Akadémia könyvtárát, hanem magát az Akadémiát is bőkezűen támogatta. 1854. június 14-i végrendeletében 12 000 forintnyi alapítványt tett drámai művek jutalmazására. A Teleki-jutalmat évenként ítélte oda az Akadémia, az egyik évben tragédiát, másik évben vígjátékot jutalmaztak 100 arannyal.

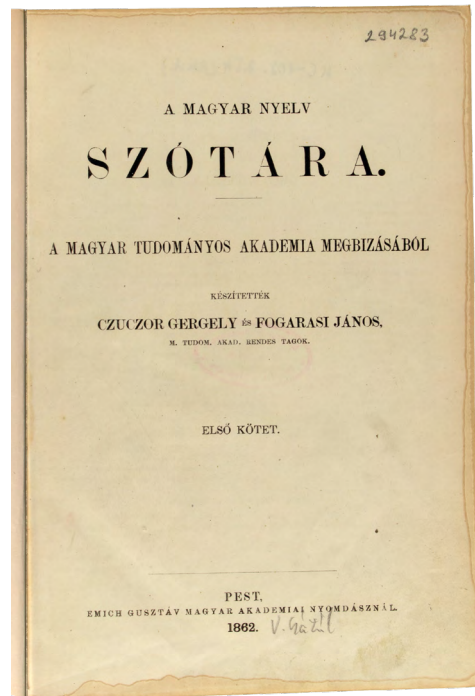
Teleki József nem alapított családot, az ő családja az Akadémia volt, mindenét az Akadémiáért áldozta fel.



Az alapító állományt jelölő Teleki-bélyegző és az Akadémiai Könyvtár első pecsétnyomója, 1836 MTA KIK Kézirattár

„Mindenek előtt kötelessége e' társaságnak a' honni nyelvet művelni és gyarapítani.”

Magyarországon a törvénykezés, az egyház és az iskola nyelve 1844-ig a latin volt, ezért a magyar nyelv szókin-cse nem bővült kellő mértékben, kevésbé volt alkalmas latinizmusok nélküli tudományos szöveg megfogalmazására. Ez a felismerés hívta életre a nyelvújítási mozgalmat. A 19. század első felében az is nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzeti öntudat és függetlenség megőrzésének legfontosabb záloga az anyanyelv. A magyar nyelv ügye ezért került a kulturális és politikai küzdelmek középpontjába, a reformellenzék ezért harcolt a magyar nyelv ápolására hivatott társaság megalapításáért. Ezért rögzítette a Rendszabások 1. §-a, hogy a „Magyar Tudós Társaság a tudományok és szépművészségek minden nemében a nemzeti nyelv kimíveltetésén igyekszik egyedül;”



Czuczor Gergely–Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára*. 1. kötet. Pest, 1862

MTA KIK Kézirattár, 294.283

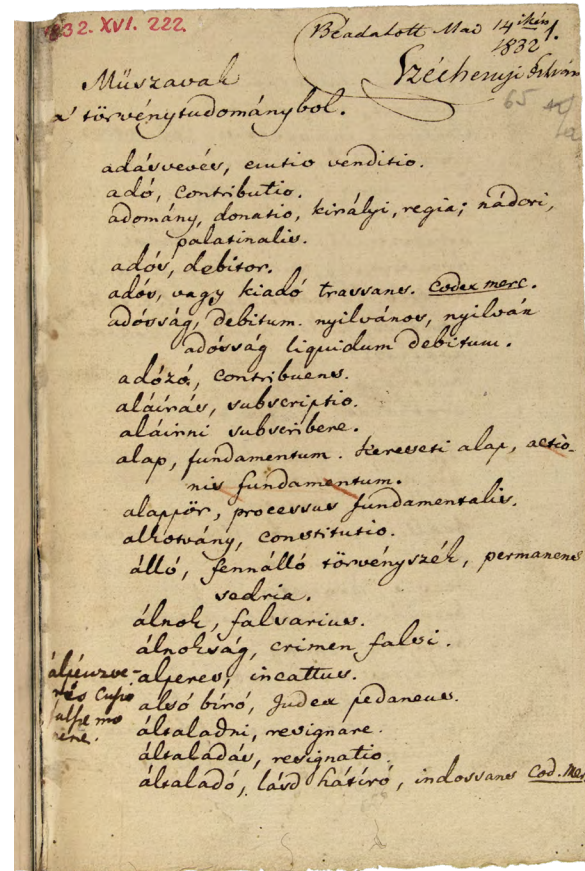
A legégetőbb feladatok közül a Tudós Társaság először a helyesírást szabályozta és rögzítette. A Révai Miklós szóelemző elveit követő első magyar helyesírási szabályzat, *A magyar helyesírás és szórágasztás főbb szabályai* 1832-ben jelent meg. A szabályokat Vörösmarty öntötte végső formába. Ezt követte az akadémiai nyelvtan, *A magyar nyelv rendszere* 1834-ben.

Mindjárt az 1831-ben tartott *első* nagygyűlés „egy tökéletes magyar Grammatica 's egy a lehetségig teljes szótár készítését rendeli el.” A magyar nyelv nagyszótárának munkálatait felügyelő bizottság Vörösmartyt és Toldy Ferencet jelölte ki a külföldi szótárak tanulmányozására, de ők Teleki József 1818-ban megjelent *Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítése módja* című munkáját ajánlották mintának. E szerint a szótárban a korabeli köznyelvi szavakon kívül a régi, a tudományos és mesterségbeli szavak mellett a tájszavak is helyet kaptak volna. Hamar nyilvánvalóvá vált azonban, hogy egy ilyen szótár megalkotása lehetetlen, ezért 1834-ben döntés született, hogy a régi szavak, a mesterségnevek és táj-



Magyar Tájszótár. Kiadta a' Magyar Tudós Társaság. Budán a M. Kir. Egyetem betűivel. 1838

MTA KIK Kézirattár, 522.453



Kölcsy Ferenc: *Műszavak a törvénytudományból*. Beadott 1832. május 14-én. Széchenyi István MTA KIK Kézirattár, K 698/2. 65–79

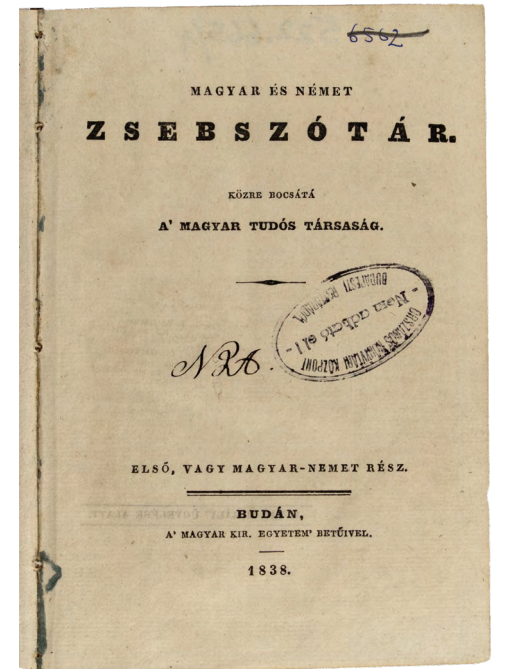
szavak külön-külön jelenjenek meg. Az Akadémia mind a hat osztályának előírta, hogy gyűjtsék össze a szakmájukhoz tartozó műszavakat. Ennek eredményeként készültek el a szakszótárak: a filozófiai és a matematikai műszótár 1834-ben, a törvénytudományi 1847-ben. 1838-ban pedig az első magyar tájszótár jelent meg, amiből Vörösmarty oroszánrészt vállalt. Gyűjtötték az elavult, régi szavakat is, mert a Társaság úgy gondolta, hogy inkább régi szavainkat kell feleleveníteni, s nem nyakatekert, szabálytalanul képzett nyelvújítási szavakat erőltetni.

Mivel nyilvánvalóvá vált, hogy a nagyszótár csak hosszú évek munkájával valósítható meg, 1831-ben

Széchenyi István kézisztár összeállítását szorgalmazta. A két szerkesztő, Vörösmarty és Toldy, valamint munkatársaik gyorsan dolgoztak, a Magyar Tudós Társaság Zsebszótára, vagyis a német–magyar szótár 1835-ben, a magyar–német pedig 1838-ban látott napvilágot.

A hatkötetes nagyszótár munkálatait 1845-ben Czuczor Gergely és Fogarasi János kezdte el, de a munka lassan haladt, mert a *Riadó* című, a *Kossuth Hírlapjában* 1848 decemberében megjelent verse miatt Czuczor a kunfsteini börtönt is megjárta. Az első kötet 1862-ben látott napvilágot, 1866-ban azonban Czuczor elhunyt, a munkát Fogarasi egyedül fejezte be 1874-ben.

Az Akadémia nyelvészeti munkái közül kiemelkedik a *Régi Magyar Nyelvemlékek* sorozat, amelynek négy kötete jelent meg 1838 és 1846 között Döbrentei Gábor, a Tudós Társaság első titoknoká szerkesztésében.



Magyar és német zsebszótár. Első, vagy magyar–német rész. Közre bocsátá a' Magyar Tudós Társaság, a Magyar Kir. Egyetem betűivel. Budán, 1838

MTA KIK Kézirattár, 522.665

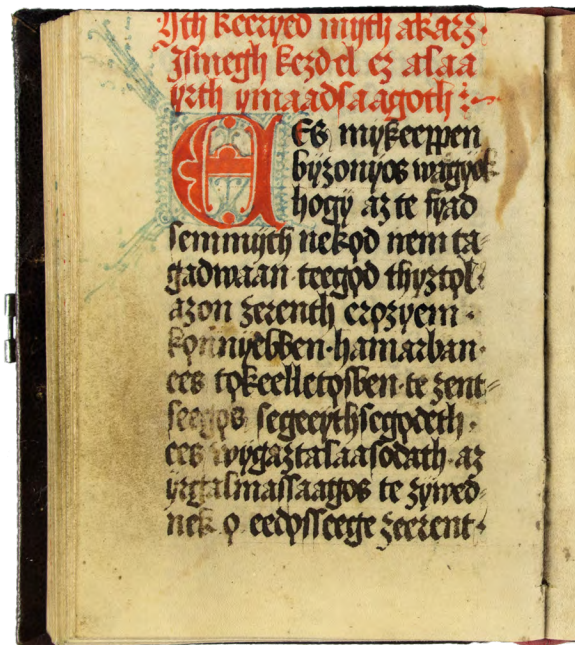


Érsekújvári kódex
MTA KIK Kézirattár, K 45

„Minthogy lappangó régi kéziratainkban sok kincse rejtezik nyelvünknek”, az Akadémia már az 1832-es harmadik nagygyűlésen – mindössze egy évvel az első, 1831. február 14-i nagygyűlés után – elrendelte a régi magyar kéziratok összegyűjtését, lemásolását. A gyűjtés elkezdődött, és a hazafiúi lelkesedésnek és ajándékozási kedvnek hála, ma az Akadémiai Könyvtárban található az ország egyik legjelentősebb, magyar nyelvemlék- és kódexgyűjteménye. Az 1833. április 10-i heti ülésen pedig Vörösmarty Mihály javaslatára elhatározták a nyelvemlékek nyelvészeti szemléletű kiadását, hogy a nyelvtudósok nyomon követhessék nyelvünk változását.

Miután Döbrentei Gábor 1835-ben lemondott titoknoki hivataláról, főként a nyelvemlékek kiadásának szentelte életét. Járt az országot, mintegy hatvan levéltárban kutatott, és számtalan, addig ismeretlen nyelvemléket fedezett fel, például a róla elnevezett *Döbrentei-kódexet* vagy Balassi Bálint magyar nyelvű végrendeletét. 1838-ban az ő szerkesztésében jelent meg a *Régi Magyar Nyelvemlékek* című sorozat első kötete. Döbrentei 1550-nél húzta meg a korszakhatárt, csak az ennél korábban keletkezett szövegek kerültek bele a sorozat köteteibe. Ez volt a magyar szövegemlékek első nagy gyűjteményes kiadása. Döbrenteit tartjuk a modern nyelvemlékkiadás atyjának, kiadási elvei lényegében ma is helytállóak.

A gyűjtés és a sorozat munkálatai során, a hazafiúi lelkesedésnek hála, a gyűjteményünkben található kilenc



Czech-kódex
MTA KIK Kézirattár, K 42



Wathay Ferenc énekeskönyve
MTA KIK Kézirattár, K 62

magyar kódex közül nyolcat ajándékba kapott az Akadémia. Ez szolgált alapjául a legrégebbi, *Magyar Codexek* elnevezésű gyűjteményrészünknek.

Most csak négy nyelvemlékkódexről van hely szólni.

A leggazdagabban illusztrált, legterjedelmesebb kódexünk a nyalakú, 600 lapos *Érsekújvári kódex*, amely evangéliumok, prédikációk, elmélkedések, példák, legendák gyűjteménye, és 1529 és 1531 között a Margitszigeten másolta őt Domonkos-rendi apáca, legnagyobbbrészt Sövényházi Márta.

A *Czech-kódex* a nagyvázsonyi pálos kolostorban Kinizsi Pálné Magyar Benigna számára 1513-ban készült, inícialékkal gazdagon díszített imádságoskönyv, latin imák magyar nyelvű átdolgozását tartalmazza. Czech Jánosról kapta a nevét, ő fedezte fel 1833-ban az érsekújvári ferencesek könyvtárában. Ez a két kódex

jó példa a hazafiúi lelkesedésre, Reguly Antal közbenjárására mindkettőt Golessényi Pantaleo, érsekújvári ferences rendfőnök ajándékozta az Akadémiának, az első ezért kapta az Érsekújvári nevet. Sajnos, a restaurálás során mindkét kéziratot erősen körbevágták.

A három imádságot tartalmazó *Kriza-kódex* gazdag díszítésével hívja fel magára a figyelmet. Az imádságoskönyvet 1532-ben másolta Garay Pál domokos szerzetes a domonkos apácák számára. Nevét Kriza János néprajztudósról, unitárius püspökről kapta, 1853-ban az ő javaslatára vásárolta meg az Akadémia.

A *Nagyenyei kódexet* eredetileg a Nagyenyei Kollégium könyvtárában őrizték, de miután 1849-ben túlélte az Axente Sever pópa vezette román „felkelők” rettenetes pusztítását, 1860-ban az Akadémiára került. Bár nagyrészt latin nyelvű, benne található a legrégebb magyar nyelvű csízó.

Wathay Ferenc várkapitány török fogságba esett, 1603–1605 között Konstantinápolyban raboskodott. Galatai börtönévei alatt írta önéletrajzát, énekeit, amelyeket vízfestményekkel gazdagon illusztrált. Wathay Ferenc énekeskönyvét 1842-ben kapta ajándékba az Akadémia.



Kriza-kódex
MTA KIK Kézirattár, K 47

A latin kódexek kora

476-ban a Nyugatrómai Birodalom szétesett és Európa barbárságba süllyedt. Az ókor véget ért, kezdetét vette a középkor. A következő csaknem 500 évben az írás-olvasás az egyházi személyek kiváltsága volt. Nem csak a laikusok, de gyakran még az uralkodók sem tudtak írni-olvasni. Nagy Károly, Európa atyja, akinek uralkodása idejére a Karoling-reneszánsz esik, olvasni tudott, de írástudománya kimerült abban, hogy a nevét le tudta



Horarium Biturigense (bourges-i óraskönyv) Jean Colombe műhelye, 1485–1490. Pulszky Ferenc ajándéka, 1867
MTA KIK Kézirattár, K 429



Horarium (latin nyelvű óraskönyv). 1400 körül, Franciaország. Pulszky Ferenc ajándéka, 1867
MTA KIK Kézirattár, K 404

írni. A könyvekre csekély volt az igény, amit a kolostorok scriptoriumaiban dolgozó szerzetesek elégitettek ki. Pergamenre, később papírra másolták a görög-római antik klasszikusokat, a Bibliát és a keresztény szerzők műveit. Nekik köszönhető az antik kultúra fennmaradása, mert az antik művek az ő másolataikban, kódexeikben maradtak ránk.

Az Akadémiai Könyvtár kódexgyűjteménye két részből áll, a latin és a magyar kódexekből. A Latin-kódex

szakban jelenleg 112 latin nyelvű kódexet, és 13 görög nyelvű kódextöredéket őrzünk. Az utóbbiakat Moravcsik Gyulának, a világhírű bizantinológusnak a hagyatékában kaptuk meg.

Kódexgyűjteményünk főként ajándékozás révén gyarapodott. Az első és egyben a legértékesebb kódexeinket a könyvtáralapító Teleki Józsefnek köszönhetjük, 1840-ben egy eredeti corvinát, a *Dialogus de Matthiae regis laudibus, rebusque gestis*ét, röviden az ún. Carbo-kódexet kaptuk tőle ajándékba, amit 1841-ben négy másik követett.

Szépségük, gazdag illusztráltságuk okán kell megemlíteni Pulszky Ferenc régésznek, politikusnak, a



Biblia Latina, 13. sz., Franciaország. Pulszky Ferenc ajándéka, 1867
MTA KIK Kézirattár, K 396



Konrad Kyeser: *Bellifortis* c. munkájának töredéke
Luxemburgi Zsigmond magyar király mint Naphérosz
MTA KIK Kézirattár, K 465

Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának ajándékait 1867-ből: egy 13. századi franciaországi bibliát, egy 15. századi Plutarchos-részletet, és két gazdagon illuminált franciaországi óraskönyvet, amelyek közül az egyik, a *Horarium Biturigense* (bourges-i óraskönyv) 1485 körül Jean Colombe, a világhírű francia miniatúrafestő műhelyében készült. A kódexet 35 egész oldalas, keretbe foglalt miniatúra díszíti. (Jean Colombe fejezte be a világ talán legismertebb kódexét, a Limbourg testvérek által Berry herceg számára megkezdett óraskönyvet (*Tres riches heures*).

1893-ban Vámbéry Ármin, a neves orientalista az MTA-nak ajándékozta Konrad Kyeser eichstätti orvos

(1366–1405 k.) *Bellifortis* c. munkájának nyolc lapját, nyolc bolygóábrázolást, amelyeket Konstantinápolyból a török szultán engedélyével hozott el, és amelyek minden bizonnyal a Corvina-könyvtár elhurcolásakor, 1526-ban kerültek oda.

A legnagyobb gyarapodás gróf Vigyázó Ferenc nevéhez fűződik, aki 1928-ban az Akadémiára hagyta egész vagyonát, vele együtt 17 000 kötetes bibliofil könyvtárát, amelyben 73 kódex is volt – 34 latin, 34 olasz, 4 német, 1 holland nyelvű –, köztük több, gazdagon díszített óraskönyv.

1998-ban Borzsák István klasszika-filológus akadémikus felesége emlékére kézzel festett, inícialekkal díszített 15. századi pergamen Breviárium Romanumot ajándékozott a Kézirattárnak.



Breviary (miscellany), 1440–1450, Bécs–Klosterneuburg. A klosterneuburgi Ágoston-rendi kanonokok számára készült kódex. Vigyázó Ferenc ajándéka, 1928
MTA KIK Kézirattár, K 419



Zárai óraskönyv, 1071–1085 körül
A zárai Benedek-rendi Szűz Mária apácakolostorból származó imakönyv a gyűjtemény legrégibb kódexe.
MTA KIK Kézirattár, K 394

Van azonban a gyűjteménynek olyan darabja is, amelynek nem ismerjük a provenienciáját (eredetét). Ilyen a legrégibb kódexünk, a Zárai imakönyv, amely 1071–1085 körül készült a zárai Benedek-rendi Boldogságos Szűz Mária apácakolostorban beneventán írással, de nem tudjuk, hogy honnan, hogyan és pontosan mikor került a Kézirattárba. Először az Akadémiai Könyvtár 1876–1891 közötti kézirat-katalógusában vették számba.

Rohonci kódex

A Kézirattár legrejtélyesebb darabja a *Rohonci kódex*, valódi világritkaság. Az USA-ban, a Yale Egyetemen, a Beinecke Könyvtárban található Vojnich-kódex mellett a világ másik megfejtetlen kódexe. Ez a papírkódex a ma Ausztriában, Burgenlandban található Rohoncról (Rechnitz), a Batthyányak kastélyának könyvtárából került az Akadémiai Könyvtár gyűjteményébe 1838-ban, és azóta egyaránt lázban tartja a kutatókat és a laikusokat. Megfejtésébe a számítástechnikusoknak, kriptográfusoknak ugyanúgy beletört a bicskája, mint a nyelvészeknek. Nem tudjuk, hogy milyen nyelven, ki, mikor és hol írta? Az sem tisztázott, hogy természetes nyelven íródott-e, vagy valamilyen titkosírás. Ma már abban megegyeznek a kutatók, hogy jobbról balra kell olvasni, mert a jobboldali margók feltűnően egyenesek, tehát onnan kezdték írni a sorokat.

Az európai nyelvek ábécéi általában hozzátéveleg 40 betűből állnak. A magyar ábécében 40 latin betű van, a kiterjesztett ábécében – x, y w, q – 44 betű. A *Rohonci kódex* valamivel több, mint 100 jelet használ, de ebből nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy nem természetes nyelven íródott, hiszen a keleti nyelvek nagy-



Rohonci kódex
MTA KIK Kézirattár, K 114



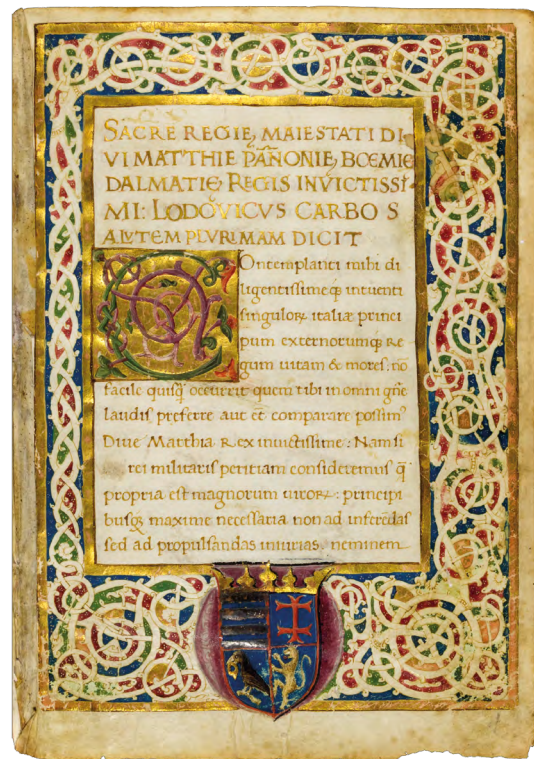
ságrendekkel több jelet használnak, egy művelt kínai hozzátéveleg 3500–4000 jelet ismer. Többen hamisítványnak vélik. Lehet, hogy az, de akkor nagyon gondos hamisítvány, mert a vízjelből megállapítható, hogy 16. századi velencei papírt használtak fel hozzá. Vannak, akik Literáti Nemes Sámuel (1796–1842) hamisítványának tartják. Literáti Nemes Sámuel oly sok oklevéllel, könyvvel gazdagította az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményét, hogy a könyvtár „harmadik alapítójának” is szokás nevezni, de tény, hogy elkövetett egy-két csínyt, valóban kikerült a keze alól néhány hamisított „Árpád-kori” oklevél is. Nem valószínű azonban, hogy lett volna türelme és kitartása 448 lapot teleírni – ennyi lapból áll a *Rohonci kódex* –, ez túl sok idő, túl sok belefektetett munka.

Nem tudjuk, hogy a kódex miről szól, de található benne 57 primitív tollrajz, vallásos, ó- és újszövetségi tartalomra utaló kép, ami arra enged következtetni, hogy szakrális szöveggel állunk szemben.

Megfejtésével számosan próbálkoztak, nyelvét mondták már sumérnak, ősmagyarnak, dáko-román-nak, ősi védikusnak is, de ezek közül a föltevésük közül egy sem állta ki a bizonyítás próbáját.

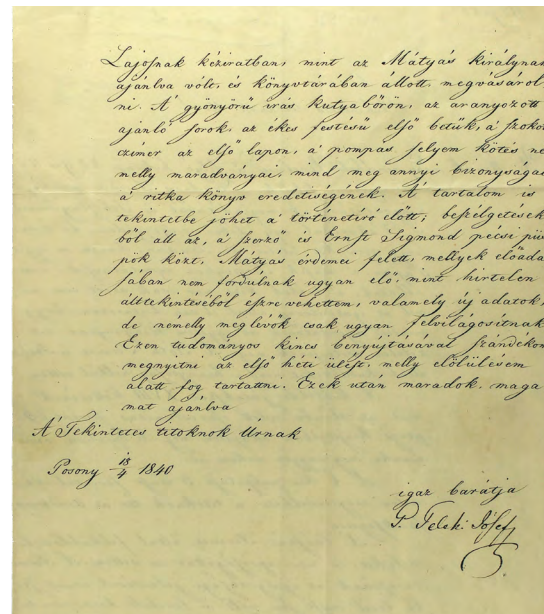
1473 fontos évszám a magyar kultúra történetében. 1473-ban nyomtatta ki Andreas Hess a **Chronica Hungarorum**ot, az első magyarországi nyomtatott könyvet hazánk első nyomdájában, Budán. Hess Karai László óbudai prépost hívására Rómából érkezett.

Hozzávetőleg húsz év telt el azóta, hogy Johannes Gutenberg feltalálta a mozgatható, öntött betűkkel működő könyvsajtót, és megjelentette az európai kultúra első nyomtatott könyvét. Hess könyvnyomtató műhelye Németország, Olaszország és Franciaország után a negyedik volt Európában. Mátyás király azonnal felismerte az új találmány jelentőségét, és élt is velük. Ez korántsem volt magától értetődő, mert például kortársa, a



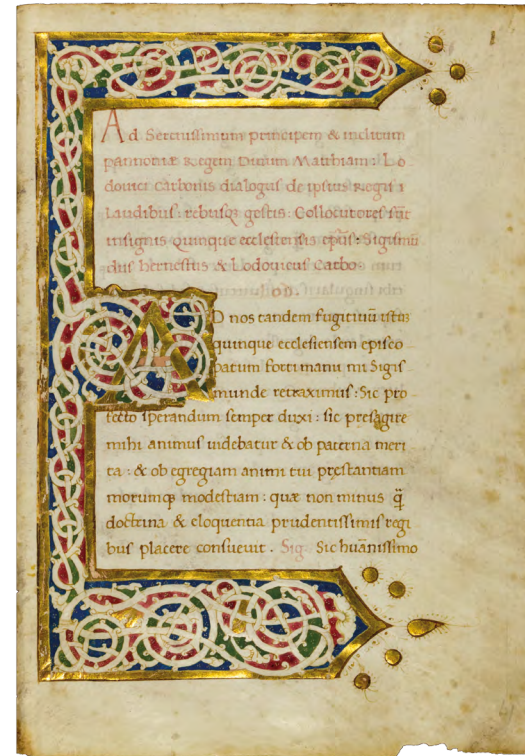
Ludovicus Carbo: *Dialogus de Matthiae regis laudibus...*
Ferrara, Itália, 1473–1475 körül
MTA KIK Kézirattár, K 397

Piero della Francesca festményéről ismert Federico da Montefeltro urbinói herceg egyetlen nyomtatványt sem engedett be könyvtára kódexei közé, 1483-ban pedig II. Bajezid szultán az egész török birodalom területén betiltotta a nyomdászatot. Egy ideig egymás mellett éltek és működtek a kódexmásoló műhelyek és a nyomdák. Mátyás királynak csak Firenzében folyamatosan négy írnok dolgozott, akik híres könyvtára, a Bibliotheca Corviniana számára másolták a corvinákat. A római pápa után Mátyásnak volt Európában a második legnagyobb könyvtára, becslések szerint mintegy 2500 corvinakötet. A történelem viharai (1526, 1541) szétszórták a gazdag könyvtárat, jelenleg 216 hitelesnek tartott corvinakódexet ismerünk 16 ország 43 városának 49 könyvtárában. Ezek közül egy van az MTA KIK Könyvtára birtokában, az



Teleki József levele Toldy Ferencnek Pozsony, 1840. április 18. Az Akadémiai Könyvtárnak ajándékozza Ludovicus Carbo *Dialogus de Matthiae regis laudibus...*c. corvinakódexet.

MTA KIK Kézirattár, RAL 3/1840

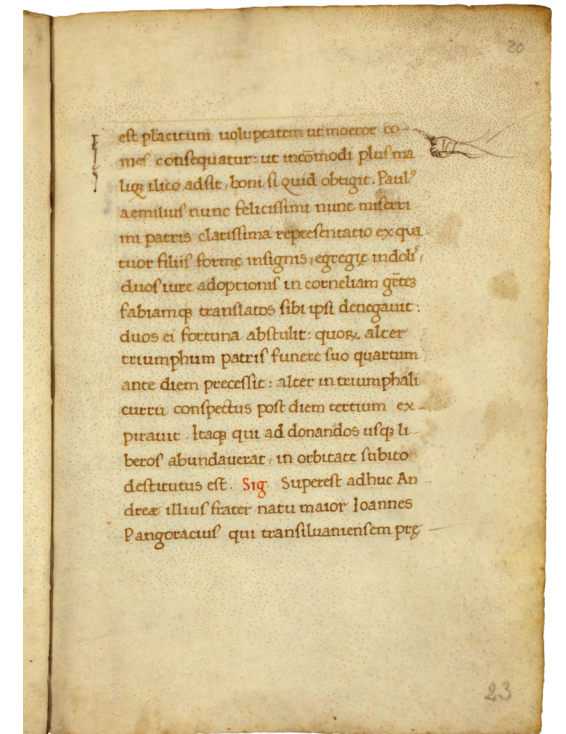


úgynevezett Carbo-kódex, amelyet gróf Teleki József, a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke vásárolt az Akadémiának 1840-ben. A Carbo-kódex pergamenkódex, Ferrarában készült 1473–1475 között. Nevét szerzőjéről, a mára csak irodalmi lexikonokban számon tartott Ludovicus Carbóról kapta, akinek saját kezű javításai is növelik a kézirat értékét.

A kódexben két személy folytat párbeszédet Mátyás király dicső cselekedeteiről: Ludovicus Carbo, latinul író olasz humanista, aki Janus Pannonius tanuló társa volt Guarino Veronese híres ferrarai iskolájában, és féltékeny volt az Európa-szerte ismert, nála tehetségesebb Janusra. A másik személy Ernuszt Zsigmond, aki 1473 végéig Carbo tanítványa volt Ferrarában, majd hazatérte után, 1473–1505 között Pécs püspöke, és aki éppen a pécsi püspöki széket 1459–1472 között betöltő Janus Pannonius utóda volt.

Ennyi véletlen nincs! Mátyás király nyilvánvalóan az ellene irányuló 1471-es összeesküvésbe belekeveredett, kegyvesztetté vált Janus Pannoniuson állt bosszút már a két személy kiválasztásával is. Magának a kódexnek a szövege is igazolja ezt az állítást: „Annál rosszaldóbb-, kárhoztatandóbb- s átkozatosbnak tartom azon főpapjainknak elveteműlségét és gonoszságát, kik Mátyás király által oly magas tiszt- és polczokra emeltetve, tőle hálátlanul elpártolának, s nyúgott birodalmát felháborítani törekedtek. Ezért a legméltóbb oknál fogva lobbant fel némileg királyunk a ti olaszaitokra, kiknél ama hazánkiai ily aljas elveket sajátítottak el, s alig volt visszatérhető, hogy törvényes rendelektént ne mondja ki, hogy magyarnak, tudományos képzése végett ne szabadjon többé Olaszországba menni.”

Idővel Mátyás megenyhült a lázadók iránt, szabadon engedte őket, de ezt Janus már nem érte meg, menekülés közben megbetegedett, és Dalmáciában elhunyt.



A könyvnyomtatás első évtizedei

A polgárság megerősödésével megnőtt az igény az olvasás, a könyvek iránt. A kolostorok másolóműhelyei, ahol évekig másoltak egy-egy szöveget, erre a kihívásra nem voltak képesek válaszolni. A tömeges olvasás-igényt Johannes Gutenberg találmánya, a mozgatható betűkkel történő könyvnyomtatás tudta kielégíteni. Gutenberg 1456 táján fejezte be fő művét, 42-soros bibliáját, a latin nyelvű Vulgatát. Mai ismereteink szerint két kötetben összesen 200 példány készült, amelyekből 40 körüli példány maradt fenn. Az első kötet 324, a második 317 oldalas. Az Akadémiai Könyvtár birtokában 1 papírlap van az összesen 641 lapos műből, Jeremiás próféta könyvének (31:9) egy lapja. Ezt a lapot 1921-ben a hazánkban született, az USA-ban Gabriel Wells



Justinus: *Epitomae in Trogi Pompeii historias*, Roma, 1470
MTA KIK Kézirattár, Inc. 415

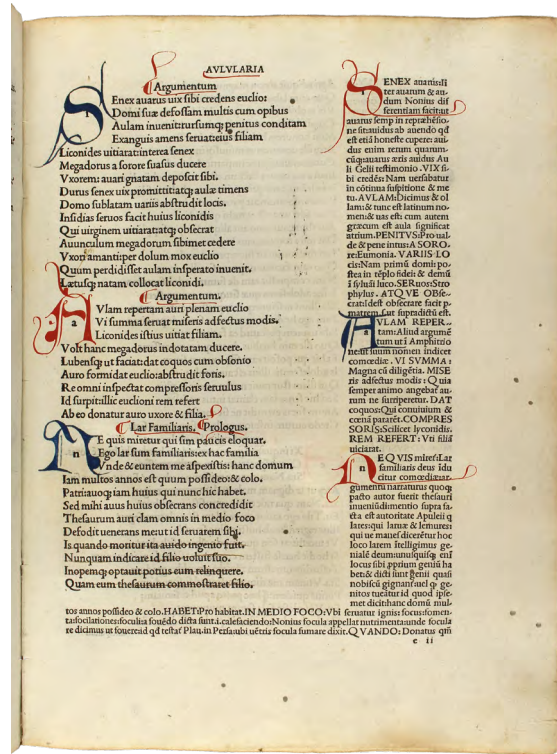


Thuróczy János: *Chronica Hungarorum*, Augsburg, 1488.
június 3. Nyomtatta Erhard Ratdolt, Theobald Feger megrendelésére

MTA KIK Kézirattár, Inc. 843

néven meggazdagodott bibliofil könyvkereskedőtől kaptuk ajándékba, aki megvásárolt egy csonka példányt, és azt laponként eladta.

A nyomdászok igyekeztek meggyőzni a vásárlókat, hogy a nyomtatott könyv is lehet olyan szép, mint a kódex. Ezért utánózták a kódexeket, az iniciáléknak kihagyták a helyet, és azokat kézzel rajzolták be. Egy ideig egymás mellett élt a két könyvkultúra: a nyomtatott könyveké és a kézzel írott kódexeké. Mi, ma a Gutenberg korához hasonló kulturális paradigmaváltás tanúi vagyunk. Akkor a kódex és a nyomtatott könyv,



Plautus: *Comediae*, Velence, 1499

Rozsonдай Marianne és Rozsonдай Béla ajándéka.

ma a nyomtatott és a digitális könyv él párhuzamosan egymás mellett. A nyomtatott könyv a kódex illúzióját igyekezett keltetni, a digitális könyv pedig a nyomtatott könyvét.

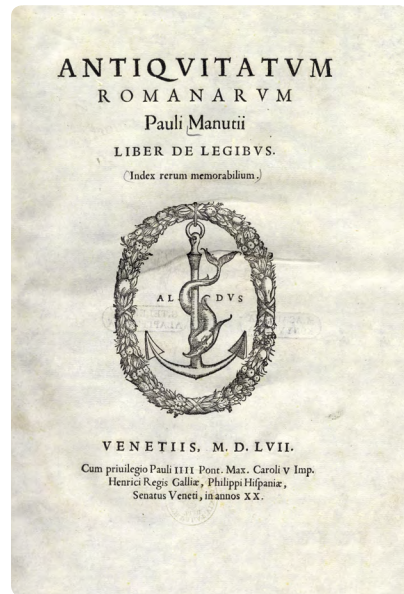
A kódexeket olyan mesterfokon utánózták, hogy olykor csak gyakorlott szem veszi észre, hogy nem kódex, hanem nyomtatott könyv van előtte. Szép példa erre a Iustinus-ősnymotatvány, amelyet 1470-ben Rómában nyomtattak. Marcus Iunianus Iustinus római történetíró *Epitomae in Trogi Pompeii historias* c. művének az a jelentősége, hogy Pompeius Trogus világtörténete elveszett, csak Iustinus kivonatában (epitome) maradt ránk.

Thuróczi Jánosnak, Mátyás király ítélőmesterének, országbírónak a magyarok történetét megörökítő krónikája több kiadást is megért, s mindannyiszor külföldön. A *Chronica Hungarorum* először 1488-ban Brünn-

ben Drági Tamásnak ajánlva jelent meg, majd még ugyanezen év júniusában Theobald Feger budai könyvkereskedő megrendelésére, Mátyás királynak ajánlva Augsburgban, Erhard Ratdolt nyomdájában napvilágot látott második kiadása is.

A könyvkultúrát kevesen gazdagították oly mértékben, mint Aldus Manutius velencei nyomdász, humanista, tudós. Ő a zsebkönyv, a nyomtatott kurzív betű és a lapszámozás meghonosítója is. Művei, az aldinák szemet gyönyörködtető remekművek.

2025-ben számottevően gazdagodott régi könyvgyűjteményünk. Rozsonдай Marianne, a Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye 1997–2010 közötti osztályvezetője és férje, Rozsonдай Béla – a 2013-ban megjelent világszínvonalú ősnymotatvány-katalógusunk szerzői – 60 ősnymotatványt és 3 antikvát vásároltak és ajándékoztak az osztálynak. Vigyázó Ferenc 1928-as ajándéka óta ilyen mérvű gyarapodásra nem volt példa! A Rozsonдай-gyűjteményből egy gyönyörű 1499-es velencei Plautus-nyomtatványt állítunk ki, amelyből ezen kívül még egy van az országban.



Aldus Manutius nyomdászjelvénye



Komjádi Benedek: *Az Zenth Paal leveley magyar nyelven*
Krakkó, Hieronymus Victor, 1533

MTA KIK Kézirattár, RM I 8r 413

Hess András budai nyomdájának és a második magyarországi ősnymodának a megszűnése után hozzátvetőleg fél évszázadig nem működött nyomda Magyarországon. A hazai könyvigényeket külföldi nyomdák elégítették ki.

A középkor és a humanizmus nyelve a latin volt, ellenben a reformáció azt tűzte maga elé célul, hogy a bibliát minden nép a maga nyelvén olvassa. A nemzeti nyelv használatának tekintetében Magyarország le volt maradva, hiszen Csehországban, Portugáliában már az ősnymondászat nyelve is cseh és a portugál volt, nálunk azonban 1533-ig kellett várni az első, teljesen magyar

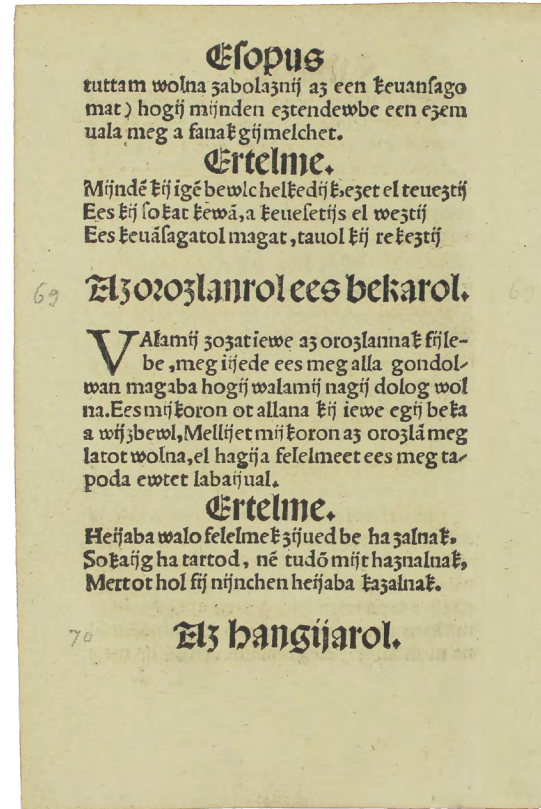
nyelvű könyv megjelenésére, Komjádi Benedek erasmista bibliafordítására. Komjádi *Az Zenth Paal leveley magyar nyelven* című könyve Krakkóban jelent meg Perényi Gábor, Ugocsa vármegye főispánja özvegyének, Frangepán Katalinnak a költségén, fia, János számára. Komjádi Benedek Perényi János nevelője volt, és a Perényi család várában, Nyalábvárban (Királyháza) fordította le Szent Pál leveleit. Új korszak kezdete ez a magyar irodalomban, a középkori latin helyett immár magyarul írunk!

A magyar nyelvű könyvigényeket főként krakkói és bécsi nyomdák elégítették ki. Krakkóban elsősorban Hieronymus Vietor (Vietor Jeromos) nevét kell megemlíteni, nála jelent meg Komjádi könyve is. Bécsben Johannes Singrenius adta ki a legtöbb magyar nyelvű könyvet.

Az első nem idegen nyelvből fordított, hanem eredetileg magyarul fogalmazott könyv, Ozorai Imre protestáns egyházi író kátészerű vitairata, *Az Cristusrul és az ű egyházárul, esmét az Antichristusrul és az ű egyházárul* is Perényi Gáborné költségén jelent meg Krakkóban, 1535-ben.

Az Újszövetséget is – valójában csak a négy evangéliumot – Singrenius nyomtatta ki 1536-ban: *Novum Testamentum seu quattuor Evangeliorum volumina lingua Hungarica donata*. A fordító ezúttal is egy erasmista, Pesthy (Pesti, Pesti Mizsér) Gábor volt.

Pesthy Gábor másik fordítása, *Esopus fabulái* 1538-ban látott napvilágot. Pesthy a latin nyelvű előszóban tett hitet a magyar nyelv használatára mellett: „Amikor azt látom, hogy majd minden ember, a földkerekség majd minden nemzete a fordítások csodálatos sokaságával bővelkedik, s szerte a világon ezen serénykedik, azért, hogy hazája dicsőségét valamicskével mindig öregbítse, és hogy övéinek mind nyelvét, mind szellemét ezzel finomítsa és gazdagítsa; miért ne szabadna akkor nekem is – kérdem én – az enyéimnek a nyelvét



Pesti Gábor: *Aesopi Phrygis fabulae...*, *Esopus fabulaij...*
Bécs, 1536

MTA KIK Kézirattár, RM I 8r 348

és szellemét a régi bölcssek tudományával erőim szerint csinosítanom és a hazáért, amelynek egyszer s mindenkorra adósai vagyunk, fáradoznom.”

A mohácsi csata után elsőként a protestánsok ocsúdtak fel, az összes hazai nyomda is az ő kezükben volt. Erős központi hatalom hiányában főnemesi családok voltak a magyar kultúra támogatói.

Az első Magyarországon és teljes egészében magyar nyelven nyomtatott könyv Nádasdy Tamás országbíró birtokán, az ő támogatásával Sárvár-Újszigeten jelent meg 1541-ben. Nádasdy a Krakkóban tanult erasmista humanista Sylvester János ösztönzésére állította fel a nyomdát. A fordítás Sylvester János munkája, a nyomdász Abádi Benedek volt.

Sylvester felismerte, hogy magyar nyelven is lehet időmértékes verset írni, Újszövetség fordításának ajánlásában olvasható az első magyar időmértékes vers: Az magyar nípnek, ki ezt olvassa...

Két főúri központ – Sárvár és Nyalábvár –, és három erasmista tudós teremtette meg a magyar nyelvű nyomtatott irodalmat.

Misztótfalusi Kis Miklós későbbi születésű, később fejtette ki munkásságát, őt a világhíre, kimagasló minőségű nyomtatványai miatt mutatjuk itt be. Egyik remekművét, az Újszövetséget Károli Gáspár fordításában Amszterdamban nyomtatta ki 1687-ben.



Misztótfalusi Kis Miklós: *A' mi Urunk Jesus Christusnak Uj Testamentoma...* Amstelodamban, 1687

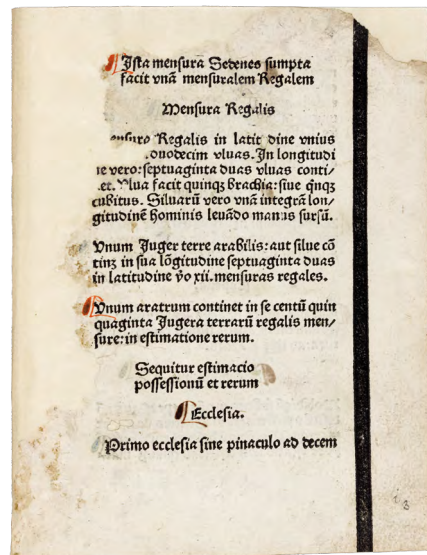
MTA KIK Kézirattár, RM I 8r 987

Történelmünk nagy alakjai

Mátyás király törvénykönyve 1486-ból

Mátyás 1486. január 25-én szentesítette az 1485-ös budai országgyűlés törvényeit. A *Decretum maius* két ízben is megjelent nyomtatásban, mindkétszer Lipcsében. Először 1488-ban, ez a ma ismert legteljesebb példány. A 78 cikkelyből álló törvénykönyv magába foglalta a korábbi királyok rendelkezéseit, és összegyűjtötte a hazai bírósági gyakorlat szabályait is. Fontos elvi tételeként kimondta, hogy az uralkodó szokásjog (*consuetudo regni*) helyébe örökös érvénnyel az írott jog (*ius scriptum*) lép.

Mátyás a bevezetésben hangsúlyozta a törvények fontosságát. Kiemelte, hogy elszaporodtak a bűntények, ezért helyre kívánja állítani a rendet és a nyugalmat az országban. A nyomtatvány 38. levelén a királyi arasz leírása és hosszának meghatározása olvasható (1 királyi arasz = 19,54 cm).



I. (Hunyadi) Mátyás király: *Constitutiones incliti regni Hungariae*, 1486. január 25. Mátyás király magán- és büntetőjogi törvénykönyve, a *Decretum maius*
MTA KIK Kézirattár, Inc. 353



Bocskai István: *Copeyeines Sendtschreibens*, 1605
Balthasar Caymox (1561–1635) portrémetszetével
MTA KIK Kézirattár, RM IV 617

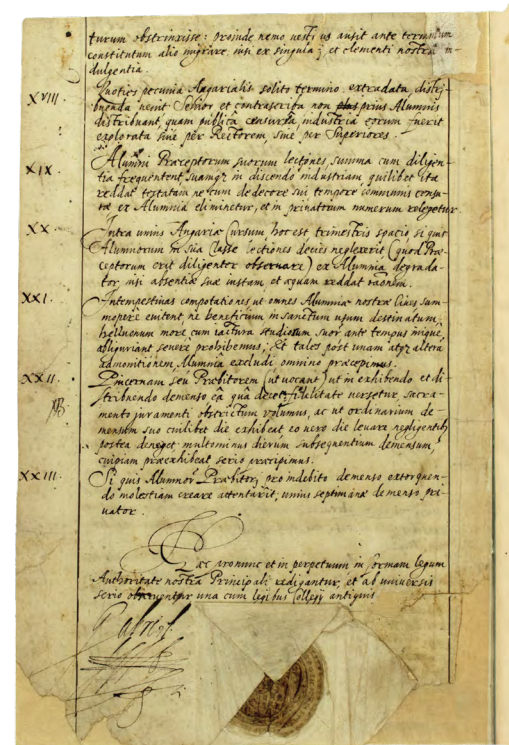
Bocskai István

A tizenötéves háború (1591–1606) idején Habsburg-hű külföldi zsoldosok pusztították az országot, gyilkolták a népet, napirenden voltak a koholt felségsértési perek, vagyonekobbzások, üldözték a protestánsokat. Az 1604-ben kirobbant felkelés élére Bocskai István állt, akit 1605-ben előbb Erdély, majd Magyarország fejedelmévé választottak. Bocskainak a dunántúli nemességhez írott kiáltványát németre fordították, hogy tájékoztassa a külföldet szabadságharca jogosságáról. Ennek a rendkívül ritka, *Copeyeines Sendtschreibens* című aprónyomtatványnak egy példányát az MTA KIK őrzi. Bocskai szabadságharcát siker koronázta, az 1606-os bécsi béke egyebek között biztosította a protestáns egyházak vallásszabadságát is, aminek következtében protestáns körökben Bocskait Európa-szerte nagy tisztelet övezte.

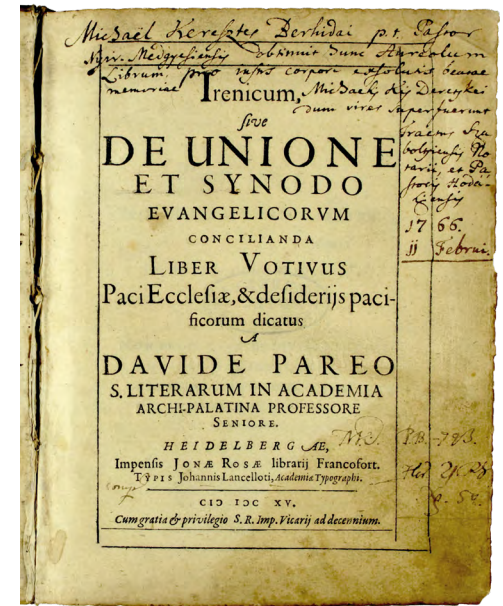
A reformáció 1917-ben felavatott genfi emlékművén a kálvini reformáció tíz kiemelkedő alakját mintázták meg. Egyetlen magyarként helyet kapott rajta Bocskai István is. Az emlékmű megihlette Illyés Gyulát, és 1946-ban megírta *A reformáció genfi emlékműve előtt* című nagy gondolati költeményét.

Bethlen Gábor: *Leges Collegii Albensis Bethleniani antiquae...*

Bethlen Gábor (1580–1629) uralkodása idejére esik Erdély aranykora. A fejedelem bőkezűen támogatta az oktatást, az erdélyi diákok külföldi egyetemjárását (peregrináció) is, de azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a magyar diákokat idehaza képezzék ki, ezért 1622-ben Gyulafehérvárott „közönséges akadémiát” alapított, ahová neves külföldi tanárokat hívott meg. Ez volt az első erdélyi felsőoktatási intézmény. A kollégium működését szabályozó törvényeket, a fejedelem saját kezű aláírásával és pecsétjével ellátott oklevelet az MTA KIK őrzi. 1658-ban a tatárok felégették Gyulafehérvárt, és I. Apafi Mihály fejedelem 1662-ben Nagyenyedre telepítette át a ma Bethlen Kollégium néven ismert intézményt.



Bethlen Gábor: *Leges Collegii Albensis Bethleniani*
A gyulafehérvári Bethlen Kollégium törvényei Bethlen Gábor saját kezű aláírásával és pecsétjével
MTA KIK Kézirattár, Egyház és Bölcsélet 2r 19



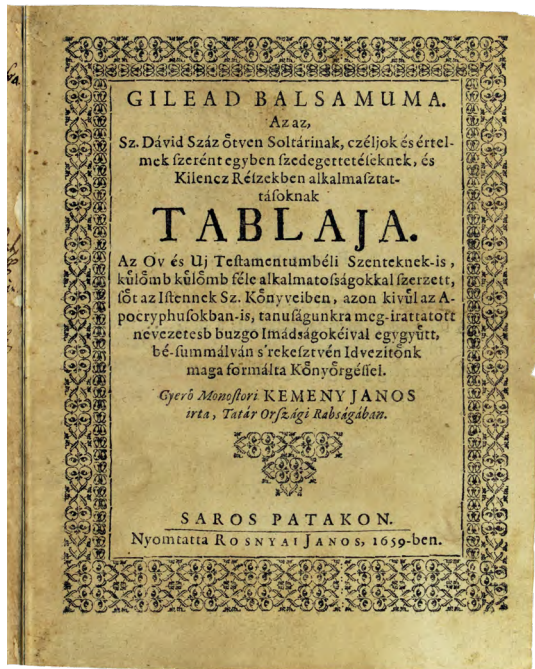
David Pareus: *Irenicum, sive de unione et synodo Evangelicorum...* Heidelberg, 1615. I. Rákóczi György fejedelem és más, későbbi magyar tulajdonosok bejegyzéseivel
MTA KIK Kézirattár, RM IV 1078/koll. 1–5

Rákóczi György

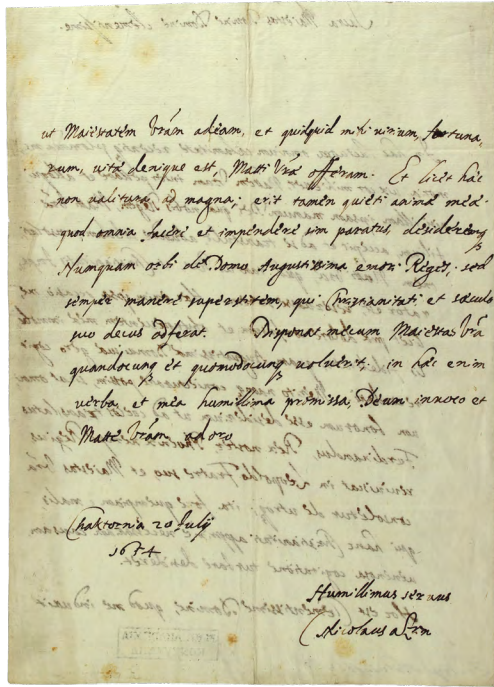
I. Rákóczi György (1593–1648) erdélyi fejedelem és felesége, Lorántffy Zsuzsanna sokat tettek a református egyház és iskolák felvirágoztatásáért, és maguk is buzgó reformátusok voltak. A protestáns vallási irányzatok gyakran nemcsak a katolikus egyház tanításával kerültek szembe, hanem egymással is hadban álltak. Ezt a széthúzást kívánta megszüntetni David Pareus (1548–1622), a heidelbergi egyetem nagytekintélyű professzora, és indította el az irénikus egyházpolitikai mozgalmat. Az irénizmus, a békehittan a protestáns felekezetek hitbeli egységét és szervezeti újraegyesítését hirdette. Az irénizmus hazánkban is erőteljesen hatott. Pareus Heidelbergben 1615-ben kiadott *Irenicum, sive de unione et synodo Evangelicorum* című művét I. Rákóczi György fejedelem is olvasta, forgatta. Pédányunk első tábláján Rákóczi György supralibrosa – nyomtatott tulajdonosi jelzése – látható.

Kemény János: *Gilead balsamuma*

Kemény János (1607–1662) II. Rákóczi György fejedeleme 1657-es lengyelországi hadjárata során a teljes erdélyi sereggel együtt a krími tatárok fogságába esett, és csak 1659-ben, óriási váltságdíj fejében szabadult. Fogsága alatt írta a ***Gilead Balsamuma*** című, zsol-társzövegekből összeállított vigasztaló imáit. 1661-ben választották erdélyi fejedelemmé, és a Rákócziak török-ellenes politikáját folytatta, 1662-ben az ellenük vívott nagyszőlősi ütközetben vesztette életét. Imádságos könyvét nem sokkal halála előtt adta hívének, a Teleki családot grófi rangra emelő Teleki Mihálynak, a későbbi erdélyi kancellárnak, aki ezt bejegyezte az előzéklapra: „Az en jo erdemem felet valo k[egye][l]me]s uram attá ez konyvet nekem olvasasra 1662 4. Januarii midon mar indulni akarna erdely orszagaba. Non est currentis neque volentis sed miserentis Dei. [Nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené.] Teleki Mihaly.”



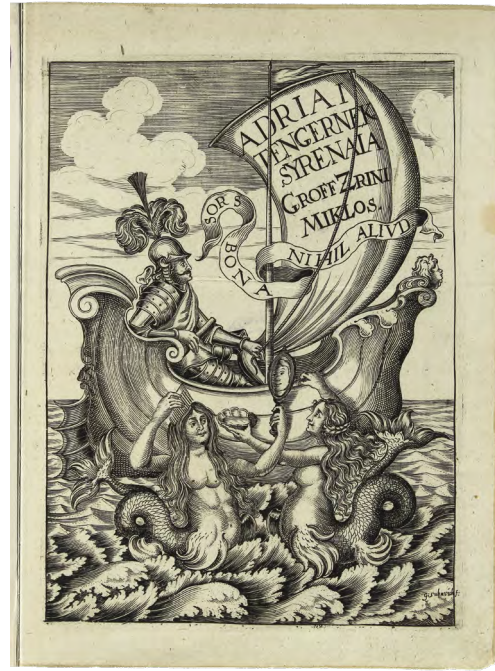
Kemény János: *Gilead balsamuma*. Saros Patakon, 1659
MTA KIK Kézirattár, RM I 4r 37



Zrínyi Miklós levele III. Ferdinánd magyar királynak, 1654. július 20.
MTA KIK Kézirattár, K 528

Zrínyi Miklós (1620–1664) költő, prózaíró, hadvezér 1645–1646 telén írta verses eposzát, a ***Szigeti veszedelmet*** Szigetvár 1566. évi elestéről. A vár kapitányának, dédapjának, a hadvezér Zrínyi Miklósnak emléket állító mű először 1651-ben Bécsben jelent meg a költő ***Adriai tengernek Syrenaia groff Zrini Miklós*** című kötetében ***Obsidionis Szigetiane*** címmel. Mai címét Kazinczy Ferentől kapta.

Zrínyi Miklós leveleiből mintegy 400 maradt fenn. Az MTA KIK Kézirattára egy eredetit őriz közülük, a Csáktornyan, 1654. július 20-án kelt latin nyelvű levelet, amelyben III. Ferdinánd (1608–1657) császárnak nyilvánít részvétet. III. Ferdinánd elsőszülött fia, a IV. Ferdinánd néven magyar királlyá koronázott, de ténylegesen nem uralkodott ifjú király 1654-ben húszévesen himlőben hunyt el.

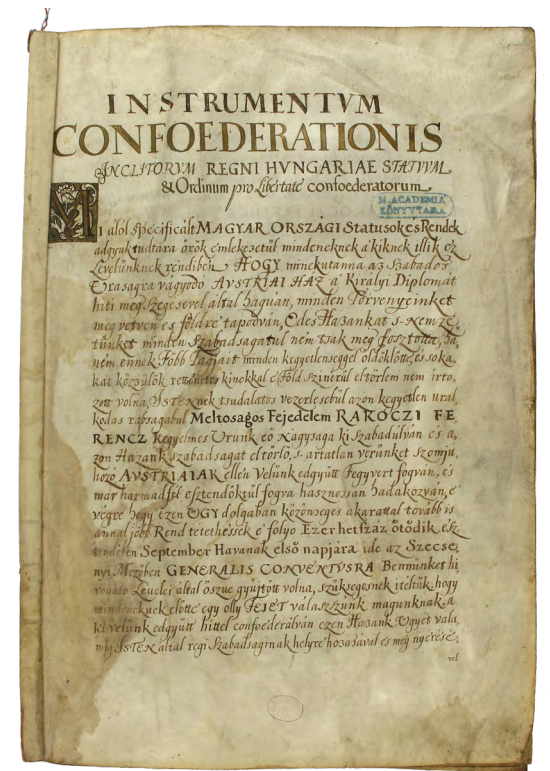


Zrínyi Miklós: *Adriai tengernek Syrenaia*, Bécs, 1651
MTA KIK Kézirattár, RM I 4r 315

„...mindenek felett az Haza javán munkálódom...” II. Rákóczi Ferenc és a szövetkezett rendek szécsényi szövetségelevele

I. Lipót uralkodása a magyar történelem egyik sötét korszaka volt. A sérelmek hosszú sorolásánál – a protestánsokat üldözték, eltörölték az Aranybulla ellenállási záradékát stb. – a korról sokkal többet mondanak gróf Kollonich Lipótnak, a Habsburg-abszolutizmus hívének, katolikus főpapnak tulajdonított szavak: „Magyarországot előbb fogollyá, azután koldussá, végül katolikussá fogom tenni.” (Kossuth Lajos szerint ez I. Lipót jelszava volt.) Ilyen állapotok vezettek a II. Rákóczi Ferenc-féle szabadságharc kirobbanásához 1703 májusában. 1705-ben elhunyt I. Lipót, és reménykeltő volt, hogy a trónon jószándékú fia, I. József követte. Rákóczi esélyt látott a békétárgyalásokra, amihez jogi alapra volt szüksége, ezért 1705 szeptemberére Szécsénybe ország-

gyűlésre hívta a rendeket. Megjelent 6 püspök, számos prépost, apát, szerzetes és világi pap, 25 vármegye nemessége és sok város követsége. A dunántúli vármegyek hiányoztak, mert azok akkor császári uralom alatt voltak, nem tudtak jönni, az Erdély részeinek tekintett vármegyekét pedig meg sem hívták. Jelen voltak viszont Széchenyi Pál kalocsai érsek vezetésével I. József király megbízottai. Az országgyűlésen a rendek Bercsényi Miklós javaslatára lengyel mintára szövetséget – konföderációt – kötöttek, az ország államformáját rendi konföderációban határozták meg, és szeptember 18-án II. Rákóczi Ferencet megválasztották vezérlő fejedelemnek. Miután Rákóczi szeptember 20-án letette az esküt, Ráday Pál, a titkos kancellária vezetője felolvasta a szövetséglevél szövegét, és a jelenlévők felesküdték



II. Rákóczi Ferenc és a szövetkezett rendek szécsényi szövetségelevele
MTA KIK Kézirattár, K 781

az *Instrumentum Confoederationis Inclytorum...* kezdetű, az országgyűlés határozatait tartalmazó okirat-ra, majd pecsétjükkel és aláírásukkal látták el. A szabadságharc vezetői közül többek között Rákóczi Ferenc, Bercsényi Miklós, Forgách Simon, Esterházy Antal, Károlyi Sándor kézjegye látható rajta. Mivel a dunántúli vármegyék nem vehettek részt az országgyűlésen, az ő képviselőik a Dunántúl felszabadítása után Bottyán János generálisnak tették le az esküt.

Az okmány három példányban készült, egyet a vezérő fejedelem kapott meg, a másodikat Lengyelország primása, a harmadikat pedig a hannoveri választófejedelemnek küldték el, aki később I. György néven brit király lett.

A Magyar Tudományos Akadémia a tulajdonában levő példányt Czartoryski László lengyel hercegtől, a magyarság lelkes barátjától kapta ajándékba 1870. február

21-én. (Czartoryski nemcsak ezzel az ajándékkal támogatta az Akadémiát, hanem 1869-ben nagy alapítványt is tett a részére.)

A 18. századra kiveszett a kézzel írt díszes könyvek műfaja, a legritkább, ünnepélyes alkalmakkor azonban még ekkor is készültek pergamenre írt, festett betűkkel díszített iratok. Erre szép példa a szécsényi konföderáció bíborszínű bőrbbe kötött oklevele, amely nyolc pergamenlevélből áll, és amelyből három és fél lapon a szöveg található, a többin pedig 152 aláírás. A legfontosabb szavakat, mint például a fejedelem, aranyozott betűkkel írták. (A párizsi Bibliotheca Polonicában található példány 12 pergamenlevélből áll, és több aláírás is található rajta.)

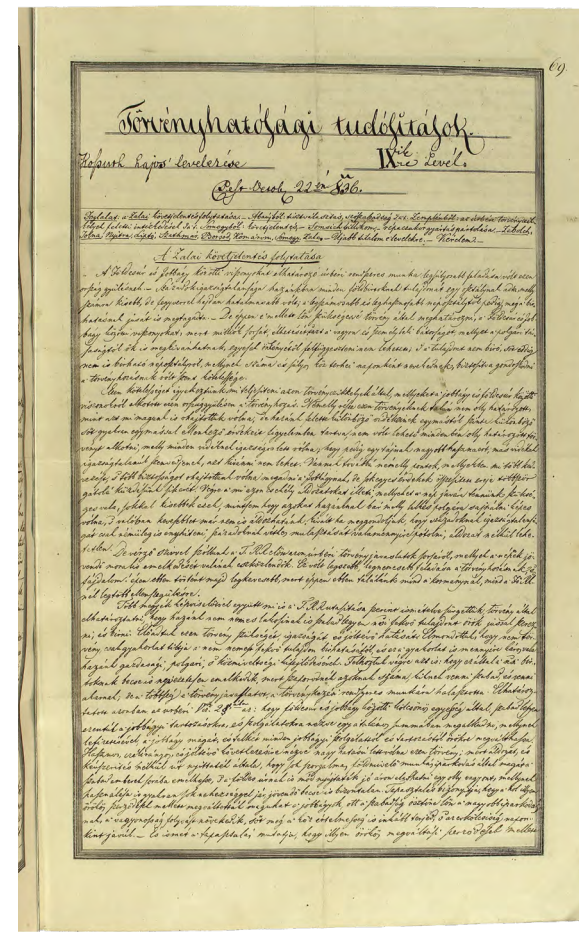
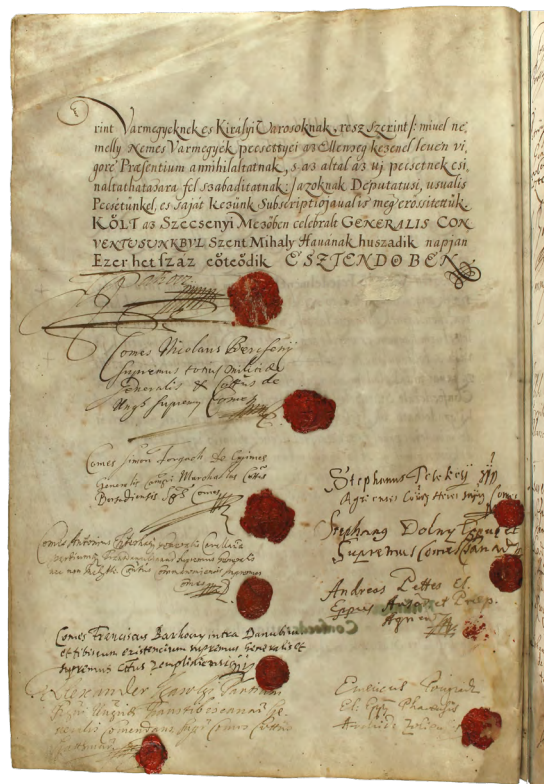
A szécsényi országgyűlés 1705. október 3-án véget ért, de a szabadságharc folytatódott, és a harcokat lezáró 1711. évi szatmári békekötésre még hat évig kellett várni.



Kossuth Lajos a távollevő főrendek követeként érkezett az 1832–36-os pozsonyi országgyűlésre, és megnyitása után egy nappal, 1832. december 17-én már meg is indította *Országgyűlési Tudósítások* című kéziratos lapját, amely mérföldkö volt a sajtószabadságért és a politikai nyilvánosság megteremtéséért vívott harcban. A lap másolásában azok a jogászhallgatók, országgyűlési ifjak vettek részt, akiket a vármegyék küldtek írnoknak javeteik mellé. Ezek a jurátusok a diéta nyilvános ülésein zajosan támogatták a liberális reformellenzék, tüntetéseket szerveztek Wesselényi Miklós és Kölcsy Ferenc mellett. Miután 1834 nyarán Társalkodási Egyletet alapítottak, ahol demokratikus szellemű beszédeket tartottak, a bécsi udvar 1836 májusában, az országgyűlés bezárása után lefogatta a vezetőiket. Kossuth Lajos a vármegyei ülésekről tudósító új kéziratos lapjában, a *Törvényhatósági Tudósításokban* értesítette a köz-

véleményt az eseményről. Az országgyűlési ifjak legismertebb letartóztatott vezetőjének, Lovassy Lászlónak a védelmében Kossuth ügyvédként oroszlánrészt vállalt. Ő fogalmazta azt a beadványt, amelyben Lovassy István fia ártatlanságát kívánta bizonyítani. A tiltakozás eredménytelen volt, Lovassy Lászlót 10 év várfogságra ítélték. 1840-ben kegyelmet kapott, de az elméje akkorra elborult.

Lovassyék lefogása után a *Törvényhatósági Tudósítások*at is betiltották, 1837-ben pedig magát Kossuthot is letartóztatták.



Kossuth Lajos lapja, a *Törvényhatósági Tudósítások* MTA KIK Kézirattár, Jogtud. Vármegye 2r 41

Kisfaludy Károly, az első akadémikus

Kisfaludy Károlynak (1788–1830) nemcsak a művésze, hanem az élete is romantikus volt. Születése édesanyja életébe került, amit atyja sohasem bocsátott meg neki, ridegen bánt vele. Az iskolában fegyelmezetlen volt, megbukott, ezért apja katonaképzőbe adta, és tizenhat évesen már csapattiszt volt. Harcolt a napóleoni háborúkban, kitüntette magát, főhadnagyi rangot szerzett, atyja tilalma ellenére 1811-ben mégis kilépett a katonaságtól, amiért az kitagadta. 1812–16-ig festészetet tanult Bécsben, nyomorgott, de romantikus témáival egyik elindítója lett a magyar nemzeti festészetnek.



Kisfaludy Károly festménye: *Madonna Jézussal*
MTA KIK Kézirattár, K 380/94-95

1817-ben Pesten telepedett le. Gyökeres fordulat 1819-ben történt az életében, *A tatárok Magyarországbán* című drámája fergeteges sikert aratott a magyar társulat által kibérelt pesti német színházban. A siker akkora volt, hogy a spiclik is jelentettek róla. Annál is inkább, mert a darabban elhangzott az a „veszélyes” mondat is, hogy: Éljen a szabadság! A dráma nemcsak a hírnevet hozta el neki, hanem a mély nyomorból is kiemelte. Ő volt az első magyar író, aki bár szűkösön, de az irodalomból élt meg, akinek az irodalom volt a kenyérkereső foglalkozása. Drámái magyar témái, hazafias szelleme tömegeket vonzottak. Az irodalom előtte írók belügye volt, Kisfaludy pedig közügyggyé tette. Nem titkolta, hogy őt a patriotizmus tette költővé, és azért cselekedett így, hogy a közönséget bevonzza a színházba. Az olcsó „haza puffogatást” azonban ironiával figyelte. Nagy szerepet játszott a modern magyar színpadi nyelv kialakításában.

Kisfaludy volt az első ízig-vérig városi írónk. 1821-ben indította meg az *Aurora* című szépirodalmi zsebkönyvet,



Kisfaludy Károly: *A tatárok Magyar országban*. Plakát
MTA KIK Kézirattár, M. Ir. Lev. 4r 124



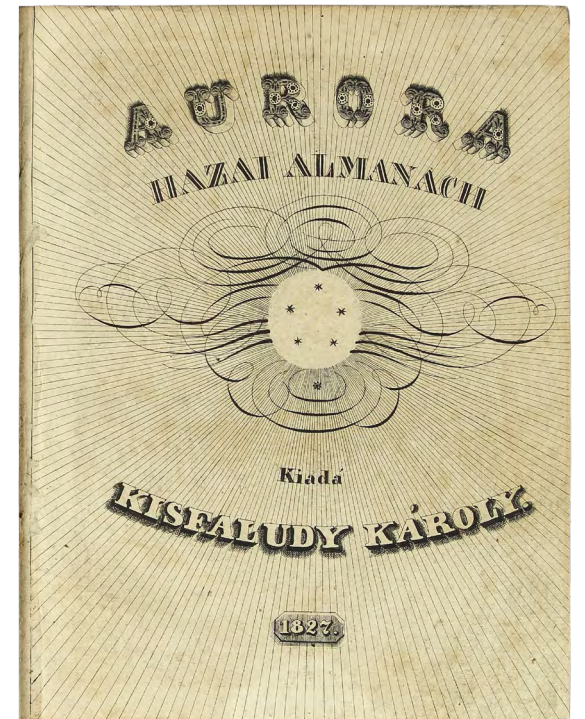
Kisfaludy Károly festménye: Kisfaludy Sándor (?)
MTA KIK Kézirattár, K 380/94-95

könyvet, amely köré a fiatal írónemzedék, az Auróra-kör – Bajza József, Helmeccy Mihály, Toldy Ferenc, Vörösmarty Mihály – tömörült, és tette Pestet a magyar irodalom központjává. A fiatal írók vezérüknek tekintették, vezetésével vitték győzelemre a romantikát Kazinczy klasszicizmusával szemben. Kisfaludy átvette a stafétabotot Kazinczytól, ő lett a magyar irodalmi élet vezére, korszakalkotó szervezője. Óriási népszerűségét főleg színpadi műveinek köszönhette, de írt novellákat és verseket is. Költészete révén nyert teret a népiesség, a *Szülőföldem szép határa* című „népdalát” ma is méltán kedvelik.

Lelkes híve volt Széchenyi reformjainak, politikai terveinek. A legnagyobb magyar őt szemelte ki politikai lapja, a *Jelenkor* szerkesztőjének, de Kisfaludy a lap indulása előtt meghalt. Tekintélyét mutatja, hogy 1830. november 17-én Pozsonyban őt választották meg az Akadémia I. Nyelvtudományi Osztályába az első fővárosi rendes tagnak. Kisfaludy volt az első akadémikus! Megválasztásáról a hírt nem érte meg, 1830. november 21-én Pesten, a Váci utcai Kappel-házban meghalt. (Ugyanott, ahol 25 év múlva Vörösmarty Mihály hunyja

majd le örökre a szemét.) Temetésén hatalmas tömeg gyűlt össze a pesti, Váci úti temetőben, az egész nemzet gyászolta jeles fiát. Amikor a temetőt 1859-ben felszámolták, az egyetemi ifjúság mozgalmat indított, és hamvait az ifjúság költségén helyezték át a Kerepesi úti temetőbe. Első fakoporsójának töredékét ekkor mentette meg egy híve.

Ifjú barátai, harcostársai 1836. november 12-én a tiszteletére alapították meg a Kisfaludy Társaságot, amely 1952-ig, amíg a kommunista párt utasítására fel nem számolták, meghatározó szerepet játszott a magyar irodalmi élet szervezésében.

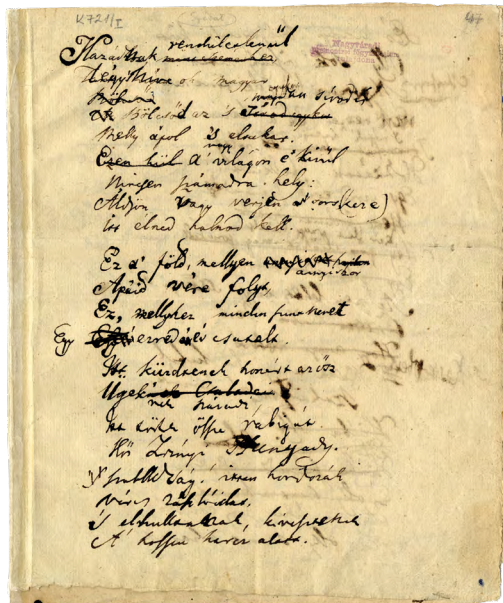


Auróra. Hazai almanach. Kiadta Kisfaludy Károly. 1827
MTA KIK Kézirattár, 541.298/2

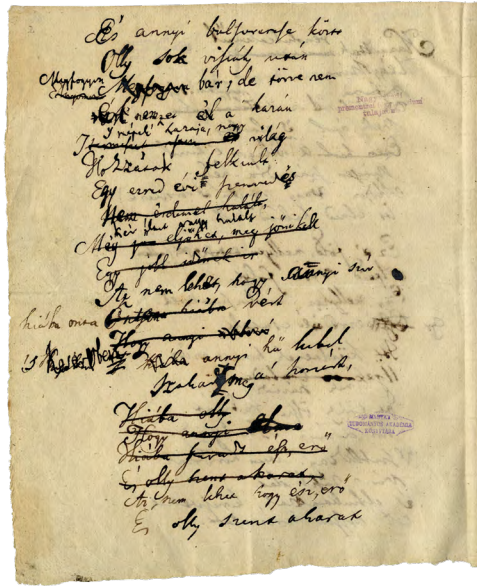
Vörösmarty Mihály: Szózat

Vörösmarty Mihály 1835-ben vetette papírra a *Szózat* első két versszakát, de a költeményt 1836-ban fejezte be, napvilágot pedig 1837 elején látott a Bajza József szerkesztésében megjelenő irodalmi almanachban, az *Aurorában*. Aktuális vers, kora forrongó politikai eseményei születték. Az 1830-as évek közepén Metternich abszolutista törekvései kiélezték a bécsi udvar és a reformokra törekvő magyar nemesi ellenzék közötti ellentéteket. Bécs megtorló intézkedéseket fogantatott: 1835-ben feloszlatta az erdélyi országgyűlést, perbe fogta Wesselényi Miklóst, 1836-ban pedig, a pozsonyi országgyűlés berekesztése után letartóztatta az országgyűlési ifjúság vezetőit. A főispánokat királyi rendelet kötelezte, hogy erőszakkal törjék le megyéjükben az ellenzéket.

Megjelenése után Vörösmarty ódája futótűzként terjedt, rövid idő alatt országszerte ismertté vált. Mindenki idézte, és nagy szűgyen volt, ha valaki nem ismerte.

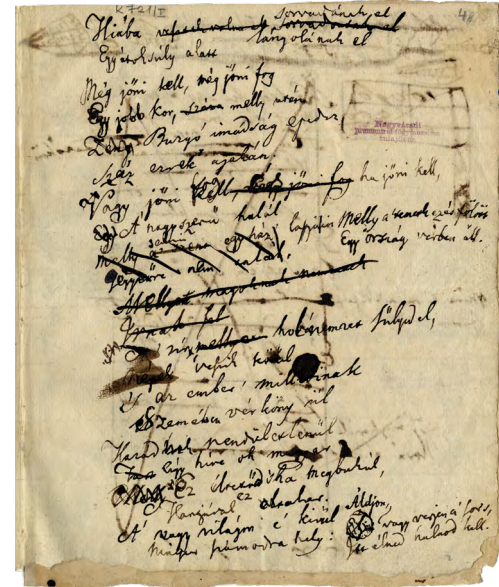


A Szózat első kézírata, 1836
MTA KIK Kézirattár, K 721/I. 47–48. fol.

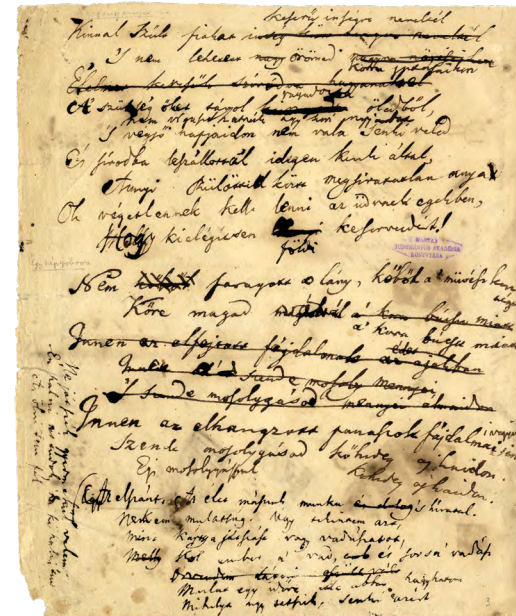


1846-ban bekerült a felvilágosodás és a reformkor legfontosabb általános iskolai tankönyvébe, a *Hármas kistükörbe*; a hazaszeretetről szóló fejezet a *Szózat* első két versszakával kezdődött.

Gyakran idézték politikusok is, köztük Kossuth és Deák, de a legtöbbet Széchenyi. A *Szózat* forrásait, szinte minden sorának, szavának előzményeit kutatták. Történelemszemléletét leggyakrabban Berzsenyi *A magyarokhoz* írt első ódájával, Kölcsey *Zrínyi dalával*, *Zrínyi második énekével* és *Himnuszával* hasonlították össze. Kimutatták benne Zrínyi és mások hatását, de abban teljes az egyetértés, hogy a *Szózat* szellemisége, sőt szókincse is Széchenyi István műveinek köszönheti a legtöbbet. Például, 1835-ben a magyar nyelv ügyét taglalva Széchenyi kijelentette, hogy „A magyarnak csak itt van egyedül hazája”, Vörösmarty pedig ugyanabban az évben vetette papírra: „A nagyvilág e kívül / Nincsen számodra hely” A legnagyobb magyar teljesen azonosult a *Szózattal*, mert maga is viaskodott a nemzethalálnak a *Szózatban* felsej-



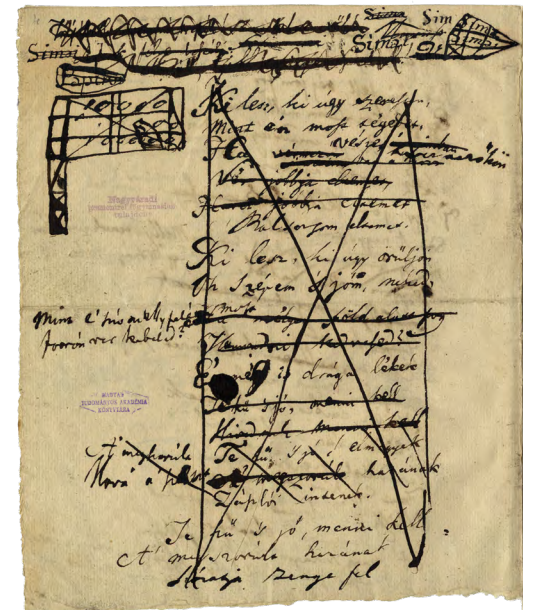
lő rémképével. Újra és újra ostromozta magát, hogy az ő politikája idézi azt elő. Az ódának ugyanez a része nyomasztotta Vörösmartyt is. A világosi fegyverletétel után sokszor mondták neki, hogy beteljesült jóslata a „nagyszerű halálról”. Gyulai Pál szerint erre gyakran az



volt ingerült válasza, hogy a „jóslat még nem teljesült, ez még nem a halál, nem ily halált értett”. Gyermekei a nemzethalált említő 11–12. strófák nélkül tanulták meg a *Szózatot*. Az MTA KIK Kézirattára őriz egy Vörösmarty-kötetet (jelzete: 540.083), amelyben a költő saját kezűleg húzta át a nemzethalálról szóló két versszakot, s a kötet tulajdonosa fel is jegyezte hozzá fűzött szavait: „Ha csak sejthettem volna, hogy ily idők szakadhatnak reánk, meg nem írtam volna ezen versszakokat.”

1843-ban pályázatot írtak ki a *Szózat* megzenésítésére, amelyet Egressy Béni nyert meg. A megzenésített változat még inkább elősegítette az elterjedését. Attól kezdve nincs olyan nagy állami ünnep, jelesebb iskolai rendezvény, amelyen ne csendülne fel. Az 1848–1849-es szabadságharcban a honvédek csata közben is énekelték.

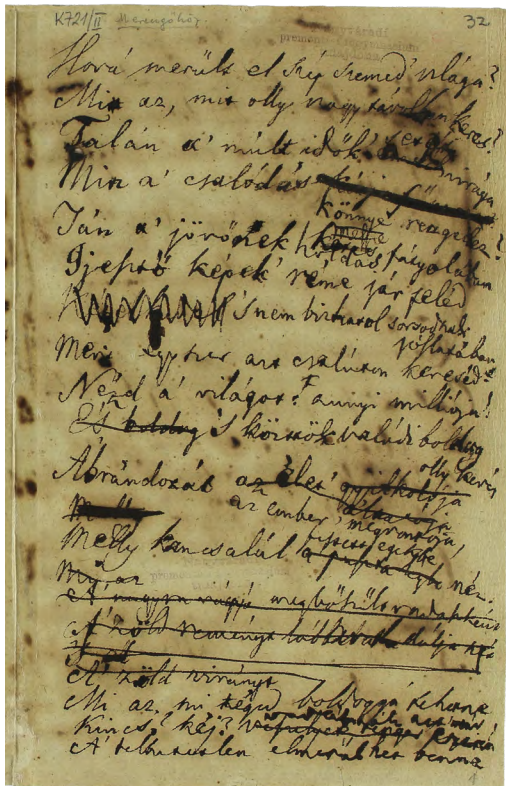
A *Szózat* „nagy szava” – *rendületlenül* – szakrális szavunkká vált, mindenki tudja, honnan származik, mindenki tisztelettel ejti ki. Magának a *Szózatnak* az jutott osztályrészül, ami csak nagyon kevés versnek – az egész nemzet tulajdonává vált, nemzeti énekünké lett. Kölcsey *Himnusza* és Petőfi *Nemzeti dala* mellett a legismertebb magyar vers. Üzenete ma is érvényes.



Vörösmarty Mihály életművének csúcsai

A legegyszerűsebb életműnek is vannak csúcspontjai. Vörösmarty esetében manapság szerelmi lírája néhány darabját, és az emberiség történelmén, sorsán, jövőjén töprengő nagy filozófiai költeményeit tartjuk fő műveinek.

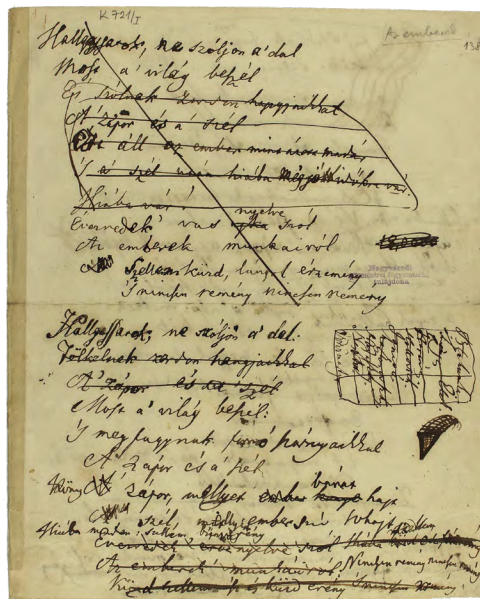
Vörösmarty negyvenedik életévén túl lobbant szerelemre a tőle 26 évvel fiatalabb Csajághy Laura iránt. Úgy érezte, az ő életkorában már „szeretni tilt az ész”, ezért szemrehányást tett magának, hogy szeretni mert egy fiatal lányt, akinek még „annyi fényes kilátása volt az életre”. Laura is ellentétes érzelmek között tépelődött. Tisztelte a híres költőt, de kétségek gyötörték, hogy vajon megtalálja-e mellette a boldogságot. Ezek a



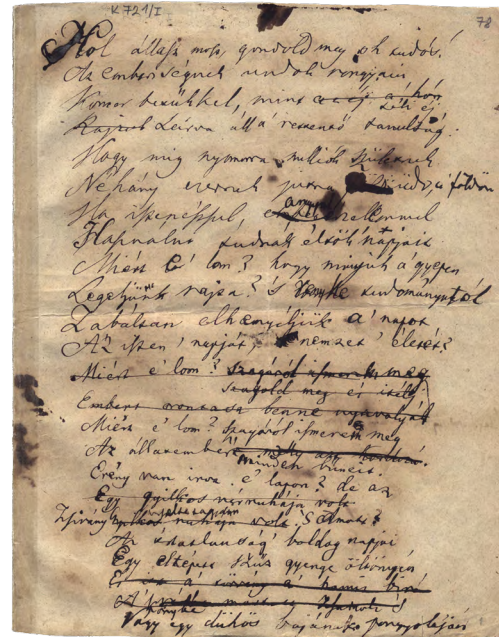
Vörösmarty Mihály *A merengőhöz* c. verse fogalmazványá, 1843
MTA KIK Kézirattár, K 721/II. 32–34. fol.

vívódások születtek *A merengőhöz* című verset. Szűkösi anyagi viszonyai miatt Vörösmarty nem tudott gazdag nászajándékkal kedveskedni menyasszonyának, esküvőjük előtt két hónappal, 1843 márciusában *A merengőhöz* nyújtotta át neki. Csajághy Laurát elkápráztatta a költemény, „Kapott-e valaha menyasszony szebb nászajándékot?” – kérdezte évtizedekkel később.

A *Gondolatok a könyvtárban* című nagy bölcséleti költeményét 1844 decemberében, az Akadémiai Könyvtár megnyitása alkalmából vetette papírra Vörösmarty. A tudomány, a könyvek hasznáról és hasznatlanságáról elmélkedik, kínzó, ünneprontó kérdést tesz fel: *Ment-e könyvek által a világ elébb?* Az ellentétekre épülő, minden jónak az árnyoldalát is láttató költő végül legyőzi kétségeit, és megfogalmazza hitvallását: *Mi dolgunk a világon? küzdeni / Erőnk szerint a legnemesbékért.*



Vörösmarty Mihály *Az emberek* c. verse fogalmazványá, 1846
MTA KIK Kézirattár, K 721/I. 138–141. fol.



Vörösmarty Mihály: *Gondolatok a könyvtárban*, 1844
MTA KIK Kézirattár, K 721/I. f. 78

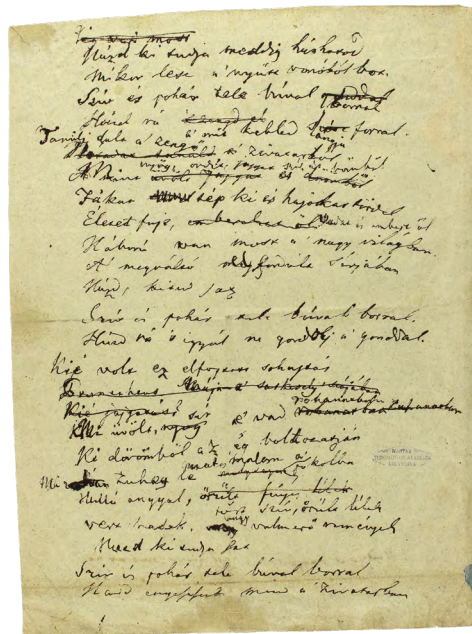
1846 februárjában, Krakkóban nemesi felkelés tört ki, amely meghirdette és életbe is léptette a galíciai jobbágság felszabadítását, a feudális szolgáltatások (dézsma, robot) kártérítés nélküli eltörlését. Bécs azonban csalárdul elhitette a jobbágyokkal, hogy a lázadók a kiirtásukra készülnek, és a forradalom a nemesség elleni felkelésbe csapott át. A parasztok felperzselték a nemesi udvarházakat, felkoncolták földesuraikat. Vörösmarty a véres események hatása alatt írta 1846 májusában *Az emberek* című versét. Az aktuális politikai eseményekből a világtörténetre, az emberi nemre nézve von le következtetést, amely pesszimistább aligha lehetne: *Az emberfaj sárkányfog-vetemény: Nincsen remény! nincsen remény!*

Az *Előszó* Vörösmarty életében nem jelent meg, kortársai sem tudtak róla. Nem tisztázott az sem, hogy a hagyományosan 1850-re datált vers egy már elkészült, vagy csak tervbe vett műnek az előszava. Abban azonban megegyeznek elemzői, hogy az elbukott sza-

badágharc utáni évek lenyomata, és a költő lelkiállapotának hű tükörképe. Vörösmarty romantikus képzelete hatalmas, kozmikus katasztrófa látomásává növeli a szabadságharcot, és fantasztikus, apokaliptikus képekben festi a bukást.

Az 1848–1849-es forradalom leverése után Vörösmarty kedélye elborult, mély alkotói és lelki válságba zuhant, betegségek is kínozták. A halála előtti évben, 1854-ben azonban még utoljára fellángolt alkotói képzelete, és megírta utolsó befejezett költeményét, *A vén cigányt*. Ez a rapszódia nemcsak Vörösmarty, hanem az egész európai romantika egyik legragyogóbb műve.

A vers a világpolitikai események hatására keletkezett. 1853 őszén Oroszország, Franciaország és Anglia között kitört a krími háború, és a költőben felébredt a remény, hogy hazája sorsa kedvezőbbre fordulhat. Csapongó képzelete a háborút az egész világ katasztrófájává tágította, de pesszimizmusán végül fölülkerekedett az emberiség jövőjébe vetett hite: *Lesz még egyszer ünnep a világon.*



Vörösmarty Mihály *A vén cigány* c. versének kézírata, 1854
MTA KIK Kézirattár, K 721/I. 176–177. fol.



Kőrösi Csoma Sándor síremléke Dardzsilingben
Olajfestmény Széchenyi István soraival, 1858

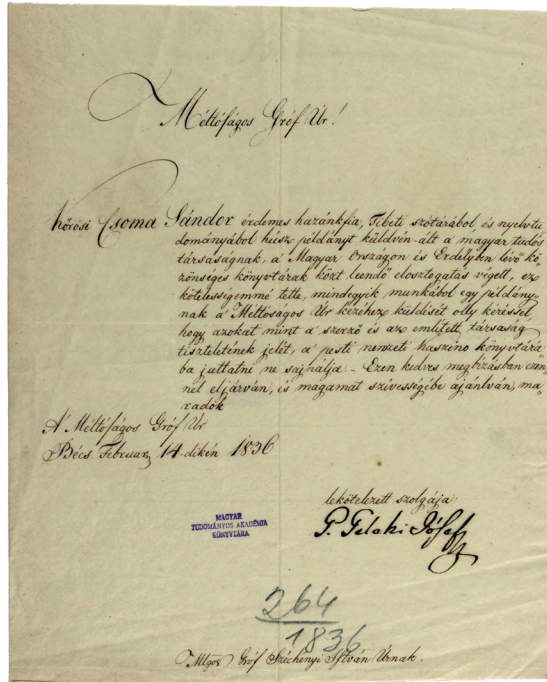
MTA Kézirattár, K 211

Kőrösi Csoma Sándor (1784–1842) már a nagyenyedi Bethlen Kollégium szolgadiákjaként fogadalmat tett, hogy Ázsiában felkutatja a magyarok őshazáját, de a döntő ösztönzést egyik göttingeni professzorától kapta. Pártfogója, Kenderessy Mihály kormányzékai tanácsos évi 100 forint támogatást biztosított neki álma megvalósításához, és 1819 novemberében csekély összeggel a zsebében, egyedül, gyalog vágott neki az útnak.

1822 nyarán Kőrösi Ladakban találkozott William Morcroft angol tudóssal, aki tibeti nyelvtan és szótár készítésére buzdította. 1823–1830-ban lámakolostorokban, zord körülmények között, aszketikus életet élve kutatott és tanult. Elolvasta a tibeti szent könyvek 320 kötetes gyűjteményét, több mint 40 000 tibeti szót gyűjtött össze. 1831-ben Kalkuttába ment, feldolgozta gyűjtőmunkája eredményeit, és a Bengáli Ázsiai Társaság 1834-ben megjelentette két fő művét, a *Tibeti nyelvtant* (*A Grammar of the Tibetan Language in English*) és

a *Tibeti-angol szótárt* (*Essay Towards a Dictionary Tibetan and English*). Kőrösi ezzel lerakta a tibetológia tudományának alapjait.

A magyar közvélemény a Tudományos Gyűjtemény lapjairól értesült Kőrösi utazásának állomásairól. A folyóiratot Thaisz András, a Telekiek ügyvédje szerkesztette, a lap tanácsadó testületének elnöke pedig Teleki József volt. Thaisz szólította fel honfitársait közadakozásra Kőrösi javára. Tekintélyes összeg gyűlt össze, de Kőrösit gyötörte a lelkiismerete, úgy érezte, nem szolgált rá a támogatásra, mert a magyarok őshazáját nem találta meg, ezért 1835-ben a 300 aranyból 200-at hazaküldött. Döbrentei Gábor, a Tudós Társaság titkára azonban nem fogadta el az adományt, hanem visszaküldte a rendkívül szűkösen élő Csomának.

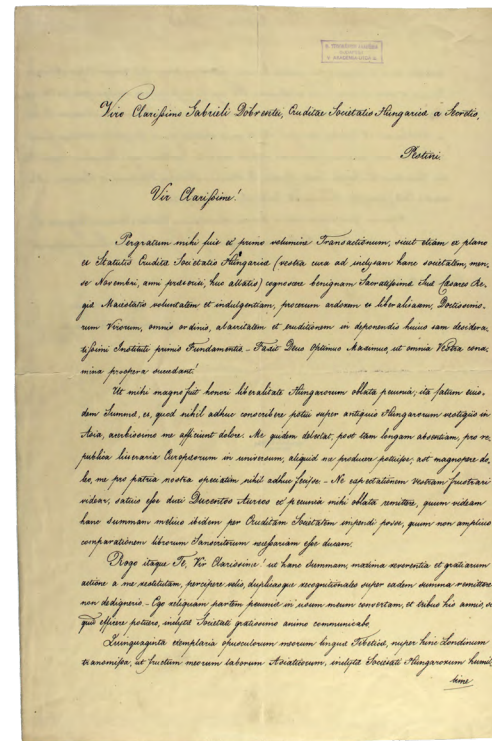


Teleki József levele Széchenyi Istvánnak
Bécs, 1836. február 14.

MTA KIK Kézirattár, RAL 264/1836

Bajza, Vörösmarty, és Toldy ajánlására Kőrösit 1833-ban levelező tagjává választotta a Tudós Társaság. Tibetológiai kutatásairól latin nyelvű levélben számolt be Döbrentei Gábornak. A két úttörő tibeti munkából 10–10 jutott Magyarországnak és Erdélynek, és azok szétesztásáról Teleki József intézkedett, kapott példányt a Tudós Társaság könyvtára is.

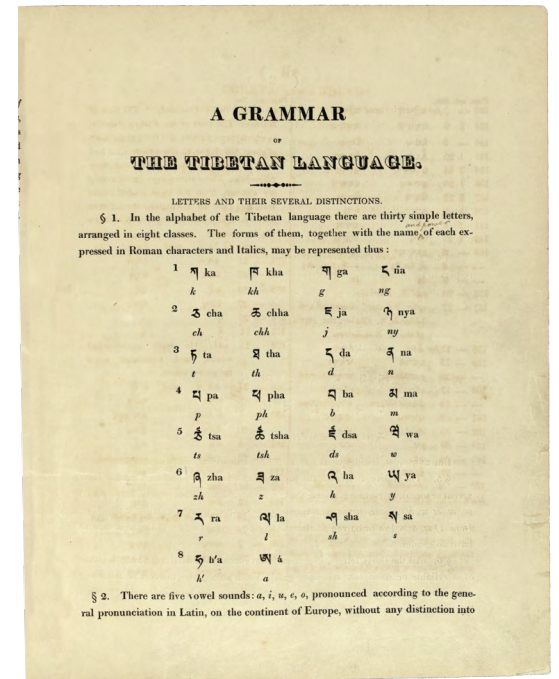
1842 elején Lhászába, Tibet fővárosába, a dalai lámák székhelyére indult Kőrösi, hogy a magyarok eredete után kutasson. Innen a dzsungur nép földjére ment, mert az őshazát ott remélte megtalálni. Mocsaras éghajlatú vidéken kelt át, ahol megkapta a maláriát. 1842. április 11-én trópusi váltólázban hunyt el Dardzsilingben. Itt temették el, hamvai fölé a Bengáli Ázsiai Társaság emelt nyolcszögű oszlopot. 1858-ban Széchenyi Béla a síremlékről készült kis festményt hozott



Kőrösi Csoma Sándor levele Döbrentei Gábornak
1835. július 18.

MTA KIK Kézirattár, K 530

haza egyik londoni útjáról. Széchenyi István rézkeretet készíttetett a döblingi íróasztalán tartott festményhez, amelyen az általa fogalmazott sorok futnak körbe. Ezek kerültek arra a márványtáblára is, amelyet 1910-ben helyezett az MTA a dardzsilingi síremlékre: „Egy szegény árva magyar, pénz és taps nélkül, de elszánt kitartó hazafiságtul lelkesítve – Kőrösi Csoma Sándor – bölcsőjét kereste a magyarnak, és végre összeroskadt fáradalmai alatt. Távul a hazátul alussza örök álmát, de él minden jobb magyarnak lelkében. Az itt ábrázolt sírkő nyugszik hamvain. Brit Társaság emelte tudományos érdemeiért. Nem magas helyzet, nem kincs a nemzetek védőre, hanem törhetlen honszeretet, zarándoki önmegtagadás, és vas akarat. Vegyetek példát, hazánk nagyjai és gazdagai, egy árva fiún, és legyetek hű magyarok tettel, nem pusztá szóval, áldozati készséggel és nem olcsó fitogtatással!”



A grammar of the Tibetan Language in English. Prepared ...
by Alexander Csoma de Kőrös. Calcutta, Baptist Mission Press, 1834

MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Csoma 20/1

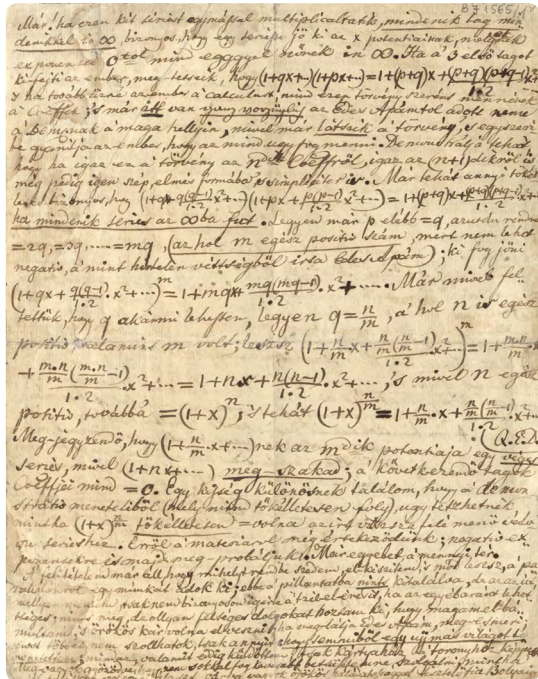
„Semmiből egy ujj más világot teremtettem.”

Bolyai János, a nemeuklideszi és az abszolút geometria megalkotója

Bolyai Farkas, a marosvásárhelyi református kollégium polihisztor professzora, a kiváló matematikus 1832–1833-ban Marosvásárhelyen két kötetben jelentette meg *Tentamen* ('kísérlet, próba') című művét, amelyben latinul ismertette saját és kortársai matematikai eredményeit. Az első kötet végére függeléket, latinul appendixet csatolt, fiának, Jánosnak *Scientiam Spatii...* ('A tér tudománya') című művét, amely *Appendix* néven vált világhírűvé. Bolyai János ebben dolgozta ki nagyon tömören és logikusan a nemeuklideszi geometriát. Felismerte, hogy akkor is felépíthető koherens geometriai rendszer, ha figyelmen kívül hagyjuk a közel két évezrede vitatott párhuzamossági posztu-



Bolyai Farkas és János hordozható, úti napórája
MTA KIK Kézirattár, Tárgyak 75



Bolyai János levele Bolyai Farkasnak, 1823. november 3. Bejelenti, hogy a „Semmiből egy ujj más világot teremttem.”

A levél eredetije: Marosvásárhely, Teleki-Bolyai Könyvtár Kézirattára, BJ 1565

látumot (vagy axiómát) – ez az abszolút geometria. Ha pedig megtagadjuk a párhuzamossági posztulátumot, akkor megkapjuk a nemeuklideszi – másik nevén: hiperbolikus – geometriát.

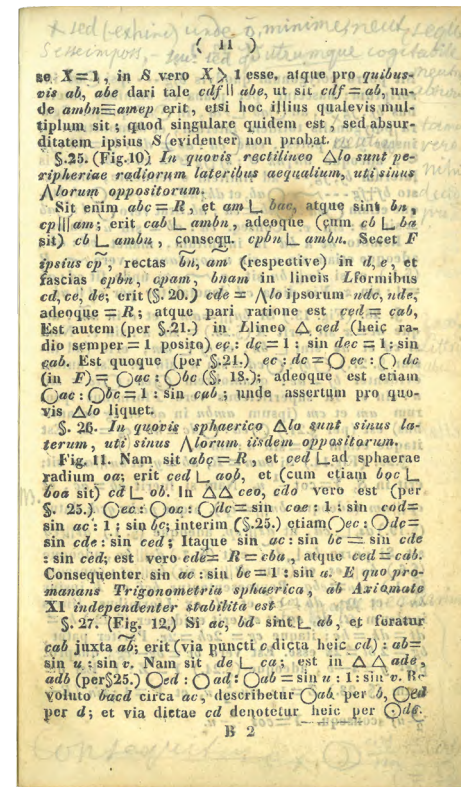
1831 júniusában az *Appendix* különnyomatként is megjelent, amelynek egy különleges példányát az MTA Könyvtára őrzi. A *Tentamen*ben és a különnyomatokban is az *Appendix*nek nyomtatott címlapja van és rajta a hosszú latin cím. A mi példányunkból a nyomtatott címlap hiányzik, de van benne két kézzel írott címváltozat: az egyik Bolyai Farkas, a másik Bolyai János kezétől. A kis könyv Bolyai János munkapéldánya volt. Erre utalnak saját kezű bejegyzései, ceruzás javításai, a nyomtatott ábrák előtt beragasztott fehér papíron látható tusrajzai, geometriai szerkesztései.

A kötet piros tintás bejegyzései Schmidt Ferenc temesvári építésztől származnak. Ő azon kevesek közé tartozott, aki felismerte az *Appendix* jelentőségét, szenvedélyesen gyűjtötte a két Bolyaival kapcsolatos kéziratokat, relikviákat, és óriási érdemeket szerzett abban, hogy megismerte őket a világ. 1907-ben tőle vásárolta meg az MTA ezt az unikális példányt, amelyen Bo-

lyai Farkas és Bolyai János is rajta hagyta a kéznyomát.

A különnyomatnak van még egy érdekessége. A hát-só borítófédeltől kezdődően több lapot, számos helyen vékony tűvel átszúrtak. Kézenfekvőnek tűnne a feltevés, hogy azok Bolyai János körzőjének a nyomai. Másról van szó. 1831-ben Magyarország északkeleti részén kolerajárvány tombolt, és a kötet lapjait azért szurkálták át, hogy a füst könnyebben átjárja őket a fertőtlenítés során.

Bár az *Appendix* kopernikuszi fordulatot hozott a geometriában, a nemeuklideszi geometria megalkotójának sokan mégis inkább Nyikolaj Lobacsevszkijt, a kazanyi egyetem rektorát tartják. Mára ezt a kutatás cáfolta. 1826-ban Lobacsevszkij Bolyaihoz hasonló következtetésekre jutott, és hiperbolikus geometriai

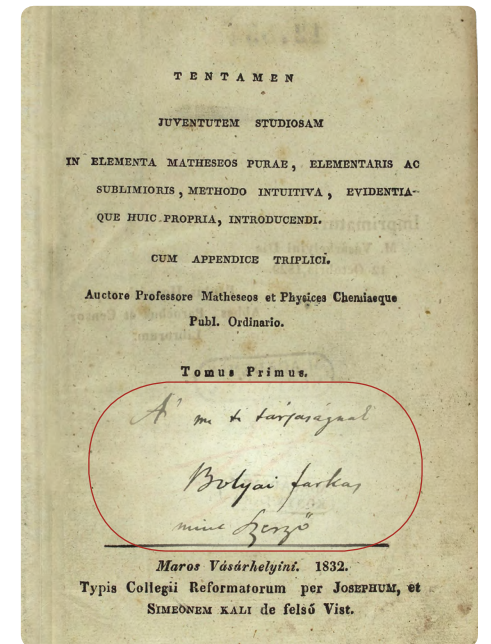


Bolyai János: *Appendix*. Különnyomat Bolyai János és Bolyai Farkas kézírásos javításaival

MTA KIK Kézirattár, 545.091

eredményeit kevéssel Bolyai János előtt, 1829–1830-ban tette közzé a kazanyi egyetem folyóiratában. Ezek a közleményei azonban még elég zavarosak, és még nem is hiperbolikusnak, hanem imagináriusnak (képzeltnek) nevezte a geometriáját. Bolyai János viszont már korábban jutott korszakalkotó felismeréseire. Mérnökkari tisztként a temesvári erődítési parancsnokságon szolgált, amikor 1823. november 3-i levelében megírta édesapjának a hírt: „Semmiből egy ujj más világot teremtettem.” Részletesen kidolgozott elméletét 1825-ben atyjának, 1826-ban pedig bécsi matematikatanárának adta át, de ezek a kéziratok elkallódtak. Jellegzetes, szomorú magyar sors ez, világgraszoló eredményeinket sem ismeri, vagy nem időben, nem úgy ismeri meg a világ, ahogy kellene.

A kötet 2009-ben felkerült az UNESCO Világemlékezet-listájára (Memory of the World).



A *Tentamen* azon példánya, amelyet Bolyai Farkas, az Akadémia levelező tagja saját kezű ajánlásával küldött az Akadémiának: „A m. t. társaságnak Bolyai Farkas mint szerző”

MTA KIK Kézirattár, 542.012/ 1. köt.

Akadémiai drámapályázat 1843-ból

A 19. században a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság mozgatta, szervezte irodalmi és tudományos életünket. Mindkettő rendszeresen hirdetett meg pályázatokat. Irodalmunk számos klasszikus műve született meg ennek köszönhetően, elég, ha csak a *Toldit* említjük.

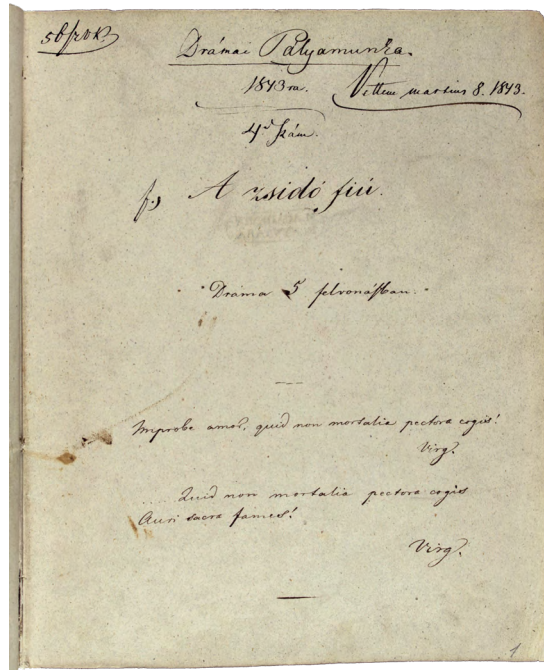
Az Akadémia 1832-ben döntött arról, hogy eredeti magyar drámákra *Drámai jutalmat* alapítanak, az egyik évben drámát, a másik évben vígjátékot jutalmaznak 100 arannyal.

A részrehajlást elkerülendő a pályázati szabályzat előírta, hogy a művet idegen kéz írásával, jeligével kell benyújtani, a szerző nevét pedig a jeligével ellátott zárt borítékban kell mellékelni. Az eredményhirdetés után



Obernyik Károly: *Főúr és pór.* Szomorújáték öt felvonásban. Buda-Pest, 1844

MTA KIK Kézirattár, 564.004

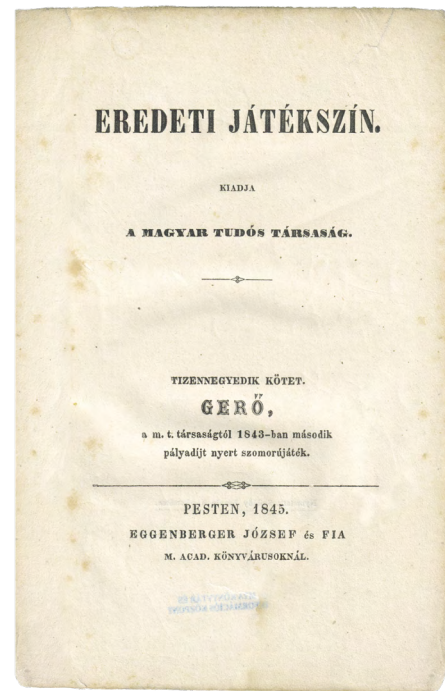


Jókai Mór: *A zsidó fiú.* Pályamunka Petőfi Sándor kézírásával

MTA KIK Kézirattár, K 522

csak a győztesek borítékját bontották fel, a többit elégették, a pályaművüket névtelenül őrizték meg.

1843 januárjában a Kecskeméti ügyvédbajtársodó, tizenhét éves Jókai Mór egy drámán dolgozott, amelyvel az Akadémia drámai pályázatán kívánt indulni. A városba éppen akkortájt érkezett egy vándorszínész-társulat, amelynek tagja volt Petőfi Sándor is, akivel Jókai az 1841–1842-es tanévben a pápai református kollégiumban barátkozott össze. Jókainak kétszeresen kapóra jött Petőfi érkezése: lesz, aki lemásolja a drámáját, és ráadásul még a költőn is segít, mert az ő erszényét fogja vastagítani a másolásért járó honorárium. Petőfi ugyan szegény volt, de lélekben igazi úriember: gyöngybe-tűkkel lemásolta Jókai *A zsidó fiú* című drámáját, de pénzt nem fogadott el érte.



Szigligeti Ede: *Gerő.* Szomorújáték négy felvonásban egy előjattékkal. Pesten, Eggenberger József és fia, 1845

MTA KIK Kézirattár, 527.600

Jókai azzal viszonzta Petőfi segítségét, hogy a költőt lefestette olajminiatűrben, violaszín sárga gombos frakkban. Sajnos, a képnek nyoma veszett. Jókai *A zsidó fiútól* számította írói pályája kezdetét. A dráma címadó főszereplője, a zsidó fiú az 1526-os mohácsi vész előtti években baljós szerepet játszott Fortunatus (Szerencsés) Imre, II. Lajos király alkincstartója, de ennek ellenére Jókai műve a zsidóemancipáció lelkes védelme.

Száz százalékgig nem bizonyított, de a hagyomány azt tartja, hogy Petőfi nemcsak lemásolta a darabot, hanem személyesen Pestre is vitte, és a címlapon található bejegyzés szerint március 8-án vette át tőle Toldy Ferenc, az Akadémia akkori titkoka.

A Fáy András, Bajza József, Czuczor Gergely, Toldy Ferenc, Vörösmarty Mihály összetételű bírálóbizottság 1843. október 5-én hirdette ki az eredményt. A tizenhárom beérkezett „szomorújáték” közül a pályadíjat és

a vele járó ezüstserleget Obernyik Károly *Főúr és pór* című drámájának ítélte. Obernyik Petőfi baráti köréhez, a Tízek Társaságához tartozott. Kiadásra alkalmasnak találták Szigligeti Ede *Gerő* című színművét. A jutalmazott munkákat az Eredeti Játékszín című sorozat 13. és 14. köteteként adták közre.

„Dicséretet arattak még” *A zsidó fiú* és a *Csák végnapjai*. Petőfi levélben értesítette Jókait a pályázat eredményéről, és beszámolt egy színházi páholyban hallott beszélgetésről is, amely során Vörösmarty és Bajza elismerőleg nyilatkozott *A zsidó fiúról*. A *Csák végnapjai* szerzője nem más, mint Madách Imre, aki két művel is pályázott. Másik darabja, a *Férfi és nő* kevéssé eredeti alkotás, Szophoklész *Trakhiszi nők* című tragédiájának romantikus szellemű átdolgozása.

Magától értetődően adódik a kérdés: hogy sikerült azonosítani ezeket a műveket, ha a szerzők nevét tartalmazó borítékokat elégették. Jókai saját maga fedte fel kilétét kevesebb, mint egy évvel az eredményhirdetés után, a Madách-művek szerzőségét pedig kutatók fejtették meg.

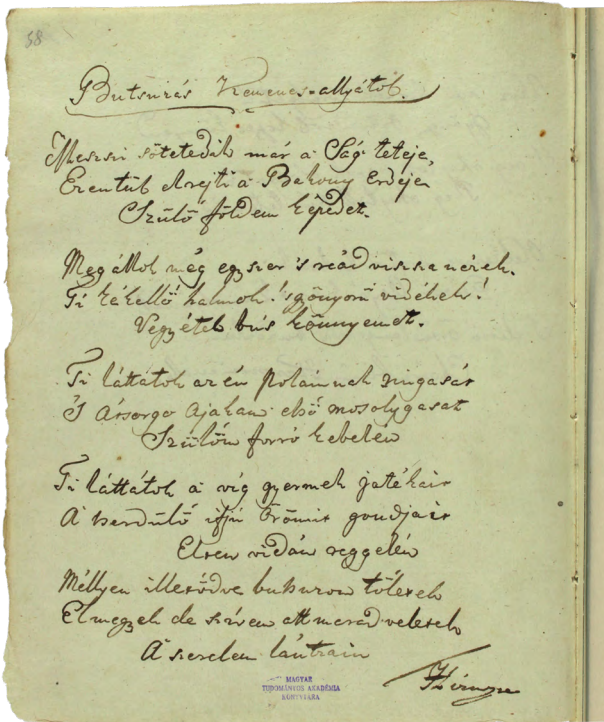


Obernyik Károly akadémiai ezüstserlege, 1843

MTA KIK Kézirattár, Tárgyak 88

19. századi klasszikusok

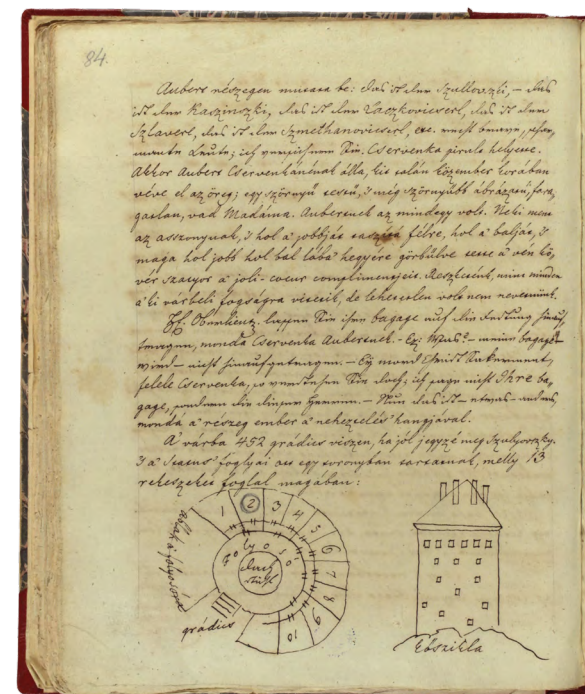
A Tudós Társaságot arisztokraták alapították, születésénél írók, költők bábáskodtak, ami az első fél évszázadban meghatározta szellemiségét és a tagválasztást is. Az első akadémikus egy költő volt, Kisfaludy Károly, de az 1830. november 17-én megválasztott első 23 rendes tag között is szép számmal képviseltették magukat. A vidéki első rendes tag is költő volt, Berzsenyi Dániel, s mivel költészeti, szépírói osztálya nem volt a Tudós Társaságnak, a niklai remetét a filozófiai osztályba sorolták be. Székét 1833-ban **Poétai Harmonistika** című esztétikai dolgozatával, utolsó művével foglalta el. Berzsenyi halhatatlanságát azonban nem ennek a dolgozatának, hanem olyan verseinek köszönheti, mint például **A közelítő tél** vagy a **Búcsúzás Kemenesaljától**.



Berzsenyi Dániel: **Búcsúzás Kemenesaljától**

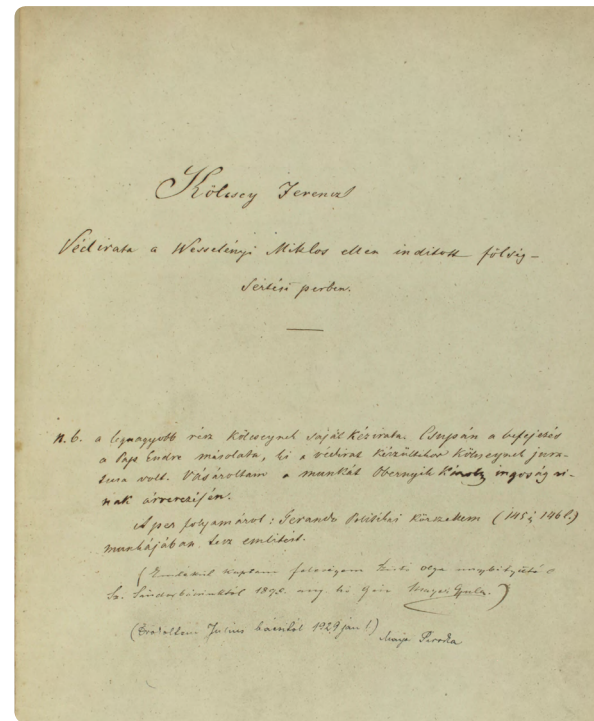
MTA KIK Kézirattár, Magyar Irod. Levelezés 4r 44. 38

Bár Kazinczy Ferenc volt a nyelvújítás vezéralakja, 1830-ban mégsem a nyelvtudományi, hanem a történettudományi osztály tagjává választották meg, ami ellenérzést keltett benne. Kazinczy tagja volt az Akadémia alapszabályait és rendtartását kidolgozó bizottságnak is, és Teleki József, az említett bizottság elnöke 1831-ben a széphalmi mestert szerette volna az Akadémia titoknoki tisztségében látni, de végül Széchenyi jelöltjére, Döbrentei Gáborra esett a választás. Kazinczy megsértődött, és az Akadémiának nem volt lehetősége kiköszörölni a csorbát, mert fél év múlva kolerajárványban elhunyt. Hatalmas kéziratos hagyatékát, kiterjedt levelezését 1868-ban vásárolta meg az Akadémia az örökösaitől, s a mai napig a korszak irodalomtörténeti



Kazinczy Ferenc rajza a kufsteini várról a **Fogságom naplója** c. művében

MTA KIK Kézirattár, K 614



Kölcsey Ferenc védírata a Wesselényi Miklós ellen indított felségsértési perben

MTA KIK Kézirattár, K 789

kutatásainak alapforrása. A Martinovics-féle összeesküvésben való részvételéért Kazinczyt 1794-ben letartóztatták, halálra ítélték, de végül kegyelmet kapott, és csaknem hét évig, 2387 napon át raboskodott különböző börtönökben, megfordult Kufstein várában is. Életének ezeket az éveit **Fogságom naplója** című művében örökítette meg.

1830-ban Kölcseyt a nyelvtudományi osztály vidéki rendes tagjává választották. 1832. szeptember 8-án az Akadémia első közgyűlésén, a nádor jelenlétében ő búcsúztatta az egy évvel korábban elhunyt Kazinczy Ferencet. Kazinczy-émlékbeszédével Kölcsey teremtette meg az akadémiai emlékbeszéd műfaját. Miután Döbrentei Gábor 1834-ben lemondott a titoknokságról, Kölcsey eljátszott a gondolattal, hogy megpályázza az állást, de végül elvetette a ötletet, így Toldy Ferencre esett a választás, aki az Akadémia történetében a leg-

hosszabb ideig, 26 évig töltötte be hivatalát. Kölcsey három év múlva 48 évesen elhunyt, halála hírére Wesselényi Miklósból jogosan szakadt ki a szállóigévé vált mondat: „Nem közénk való volt.”

Czuczor Gergely, a magyar nyelv nagyszótárának, a „Czuczor-Fogarasinak” az egyik szerzője sem csak nyelvész volt, hanem költő és bencés szerzetes is. 1848. december 21-én a **Kossuth Hírlapjában** jelent meg **Riadó** című költeménye, amiért hat év vasban letöltendő várfogságra ítélték. Teleki Józsefnek, a Tudós Társaság elnökének közbenjárására büntetését enyhítették, „csak” három évet ült le, megfordult ott is, ahol Kazinczy raboskodott, Kufsteinban. 1851-ben szabadult, de a börtönének alatt is engedélyezték neki, hogy a szótáron dolgozzon.

Csokonai Vitéz Mihályt az Akadémiához nem fűzhet-e kapcsolat, mert húsz évvel az alapítása előtt, 1805-ben elhunyt, de levelezésének számottevő része hozzánk került, és olyan híres műveinek kéziratai is, mint a **Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz**, a **Tempefői**, vagy a **Dorottyá**.

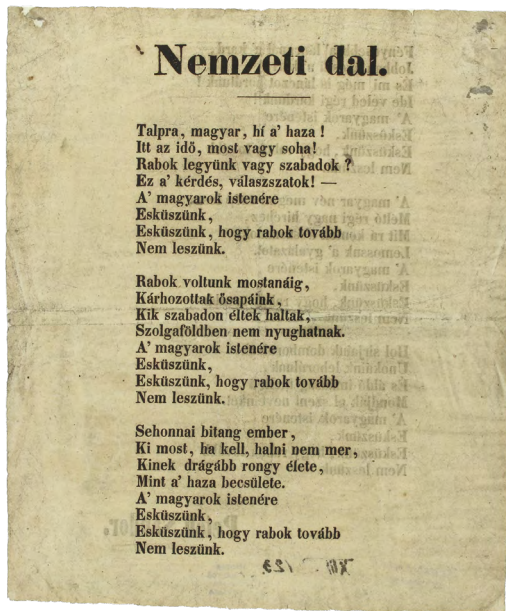


Czuczor Gergely bilincse kufsteini raboskodása idejéből

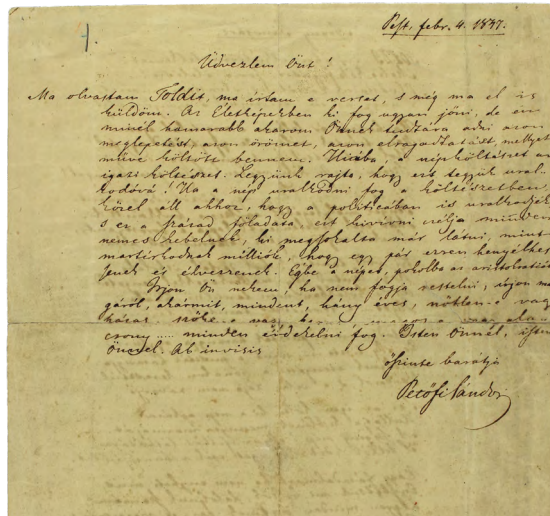
MTA KIK Kézirattár, Tárgyak 5

„Olvastam költőtárs, olvastam művedet...” Petőfi Sándor és Arany János barátsága

1846-ban a Kisfaludy Társaság pályázatot írt ki: „Kézzírtessék költői beszély versben, melynek hőse valamely, a nép ajkán élő történeti személy, például Mátyás király, Toldi Miklós, Kádár vitéz stb. Forma és szellem népies legyen.” Erre a pályázatra küldte be Arany János a **Toldit**, amely annyira elkápráztatta a bírálókat, hogy a győztesnek járó pályadíjat 15-ről 20 aranyra emelték. Az első díjnál azonban még sokkal nagyobb jutalmat is nyert Arany – Petőfi barátságát. Petőfi az első között olvasta a **Toldit**, és 1847. február 4-én verses levélben fordult a nagyszalontai jegyzőhöz: „Olvastam, költőtárs, olvastam művedet, / S nagy az én szívemnek ő gyönyörűsége.” Arany János február 11-én versben válaszolt: „...mért e **nagy** jutalom? / PETŐFIT barátul mégsem érdemelé.” Így kezdődött Petőfi és Arany legendás barátsága, amelynek 34 darab levelét – az idézett verses leveleket is –, számos ereklyéjét őrzi az MTA KIK Kézirattára.



A *Nemzeti dal* 1848. március 15-én nyomtatott példánya
MTA KIK Kézirattár, K 521/17



Petőfi Sándor levele Arany Jánosnak
Pest, 1847. február 4.

MTA KIK Kézirattár, K 513/1

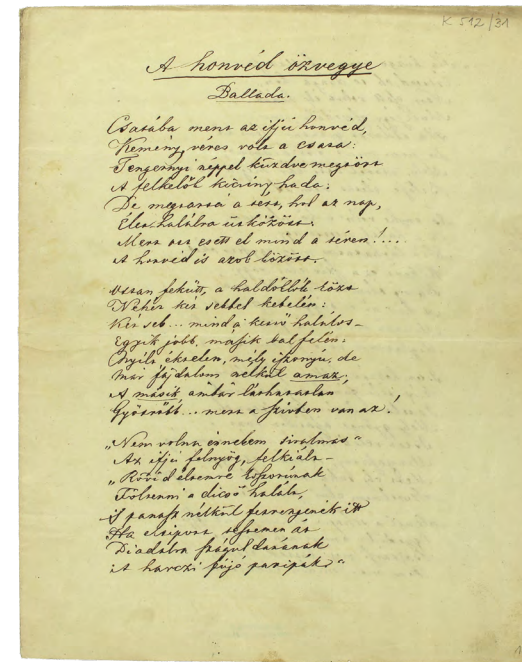
A levélváltás után nem sokkal személyesen is megismerkedtek, 1847. június 1-je és 10-e között Petőfi Arany Jánoséknál vendégeskedett Nagyszalontán, és szoros barátság szövődött közöttük, Petőfi élete legszébb napjai közé sorolta e hetet. Itt írta az **Arany Lacinak** című bájos versét.

1847. október 25-e és 31-e között Petőfi másodjára is útba ejtette Nagyszalontát, a költői mézeshetek után immár feleségével, Szendrey Júliával együtt. 1848 májusában barátja unszolására Arany Pestre utazott, és Petőfiék „egészen lelkökbbe vették”, de Arany még Petőfi kérésére sem költözött Pestre, és nem vállalta a **Nép Barátja** című néplap szerkesztését. 1848 októberében Petőfi Debrecenben századosi rangban újoncokat képezett ki, 1848. december 4-e és 9-e között az Arany házaspár itt látogatta meg barátját és várandós feleségét. 1849 februárjában Szendrey Juliát és Petőfi Zoltánt Szalontára vitte a komaasszonya, Ercsey Julianna, ahová Petőfi március 16-án betegségéből lábadozva érkezett

meg, és 27-ig maradt. 1849 májusában Bem futaraként Petőfi Debrecenbe indult, és május 4-én útba ejtette Szalontát, ahonnan másnap feleségével folytatta útját. Petőfi Zoltán és dajkája május 25-ig maradtak Aranyéknál, ekkor a **Toldi** költője Debrecenbe ment, Szemere Bertalan mellett kapott fogalmazói állást. Június 4-én a kormánnyal Arany János is Pestre érkezett, itt újra találkozott Petőfivel. A cári csapatok közeledésének hírére július 1-jén a családjához, Szalontára sietett. Petőfivel nem látták egymást többé.

Amikor Arany János értesült róla, hogy Szendrey Júlia a gyászév letelte előtt férjhez ment, csalódottságában megírta a **A honvéd özvegye** című versét, amelyet azonban életében nem jelentetett meg.

Arany János birtokában számos Petőfi-ereklye volt – a költő kokárdái, karszalagja, katonaruhájának gombja, rózsaszín kortes strucctolla, melyet az 1848-as szabadzállási követválasztás alkalmával viselt, az 1848-as első magyar ezüstmáriás (20 krajcáros) pénzéremből



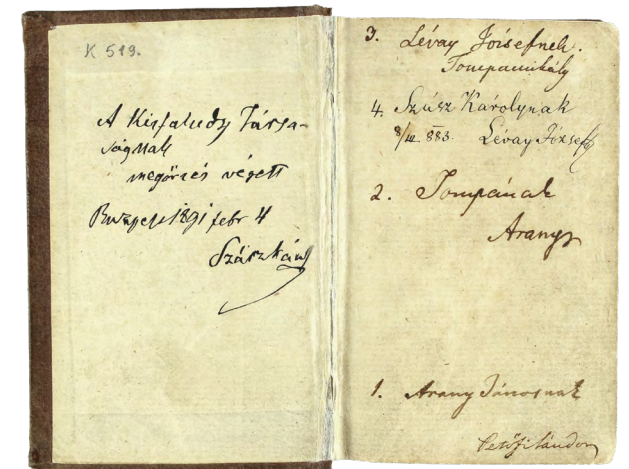
Arany János: A *honvéd özvegye* c. versének kézirata
MTA KIK Kézirattár, K 512/31



Petőfi kokárdája, amelyet Arany Jánosnak ajándékozott
MTA KIK Kézirattár, Tárgyak 25, 26, 27

készült fűszerkanál, amelyet komaasszonyának ajándékozott a költő, de a legbecsesebb talán a parányi, francia nyelvű „vándor Béranger-kötet”. A verseskönyv többi jeles tulajdonosairól a bejegyzések vallanak.

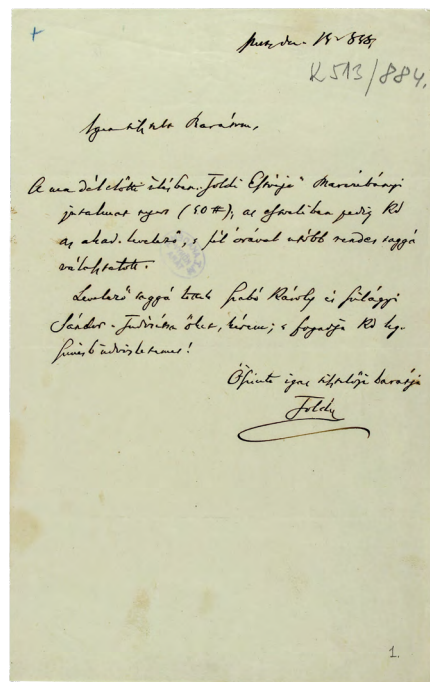
Életében Petőfi nem került kapcsolatba az Akadémiával, de halála után, 1858-ban az ő 1847-es **Összes költemények** című kötete kapta meg posztumusz a legrangosabb akadémiai jutalmat, az akkoriban hatévente adományozott nagyjutalmat.



„Vándor Béranger”-verskötet. Oeuvres complètes de P. J. de Béranger. Paris, 1844. A következő bejegyzésekkel:
1. Arany Jánosnak Petőfi Sándor; 2. Tompának Arany; 3. Léway Józsefnek Tompa Mihály; 4. Szász Károlynak Léway József, 8/III. [1]883; 5. A Kisfaludy Társaságnak megőrzés végett Szász Károly Budapest, 1891. febr. 4
MTA KIK Kézirattár, K 519

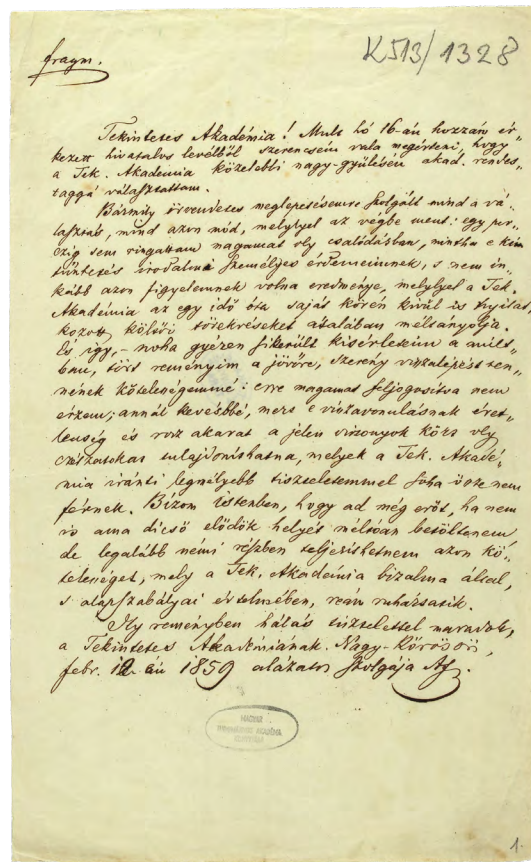
Arany János, a költő és titoknok

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése után Arany János elveszítette nagyszalontai jegyzői állását, és 1851-től a nagykőrösi református gimnáziumban tanárként dolgozott. 1858 végén itt érte Toldy Ferencnek, az Akadémia titoknokának a levele: „[a] ma délelőtti ülésben „Toldi Estvéje” Marczibányi jutalmat nyert (50 # [arany]); az estveliben pedig K[egye]d az akad. levelező, s fél órával utóbb rendes taggá választatott.” Mivel az akadémikusoknak mintegy fele részt vett a szabadságharcban, Bécs megbüntette az Akadémiát, és csak 1858. december 15-én tarhatott újra nagygyűlést, és választhatott újra tagokat. Ekkor érte Arany Jánost az a példátlan kitüntetés, hogy félórán belül lett előbb levelező, majd rendes tag. Másoknak erre éveket, sőt évtizedeket is kellett várniuk.



Toldy Ferenc levele Arany Jánosnak
Pest, 1858. december 15.

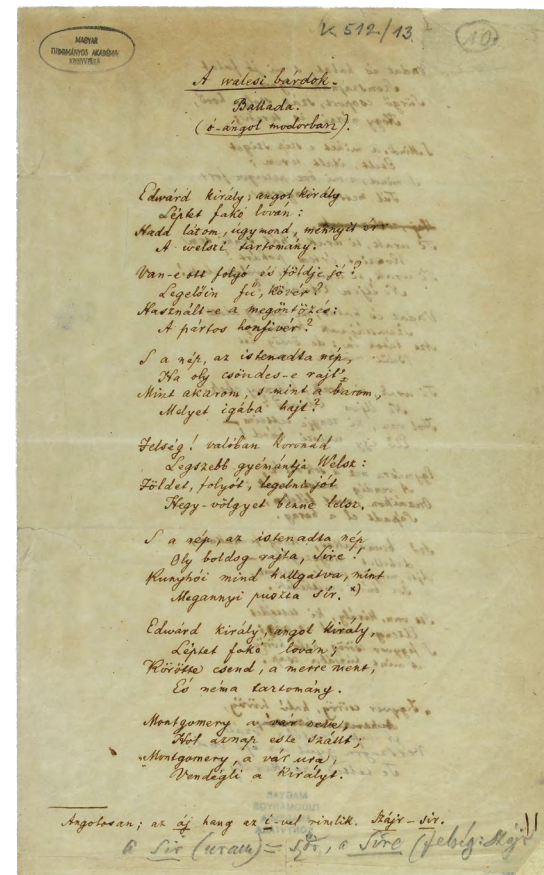
MTA KIK Kézirattár, K 513/884



Arany János levele a Magyar Tudományos Akadémiának
Nagykőrös, 1859. február 12.

MTA KIK Kézirattár, K 513/1328

Bár a nagykőrösi református gimnázium nagy tanári karában 7 akadémikus volt, Arany János nem érezte magát jól az alföldi városban. Tudtak erről pesti barátai is, ezért 1860-ban, elsősorban Csengery Antal hathatós közbenjárására az ország egyik legragyonzóbb elméjét a fővárosba hívták, és 1860. augusztus 1-jén elfoglalta a Kisfaludy Társaság megüresedett igazgatói székét. Új állásában azonnal beírta nevét a Társaság történetébe, mert felismerte *Az ember tragédiája* értékét, jelentőségét, és 1861-ben meg is jelentette.



Arany János: A walesi bárdok
MTA KIK Kézirattár, K 512/13

1864 nyarán, nem sokkal az Akadémia palotájának átadása előtt váratlanul elhunyt Szalay László történész, az Akadémia titoknok; utódául Arany Jánost választották meg. Megválasztásakor, 1865. január 26-án Arany János kijelentette, hogy „állomásomat részemről csak ideiglenesnek kívánom tekinteni. Egy, legfőlebb két év megmutatja, ha képes leszek-e betölteni fontos hivatalomat...” Az egy-két évből kis híján tizennégy lett.

Az Akadémia 1858-as alapszabálya szerint a titoknok – az 1869-es alapszabály főtitkárnak nevezi – feladata volt a hivatali ügyvitel irányítása. Arany János tevékenyen, példamutató lelkiismeretességgel vette ki részét a Titoknoki, majd a Főtitkári Hivatal megszervezéséből,

de magát a napi ügyintéztést sem érezte rangon alulinak.

Szerkesztette az Akadémia folyóiratait, kiadványait, saját kezűleg bontotta fel a postát és intézte a levelezést a magyaron kívül németül, angolul, franciául. Részt vett a különféle akadémiai osztályok ülésein, vezette azok jegyzőkönyveit, ezek közül összesen 339 maradt ránk. Készítette az éves jelentéseket, tizenhét akadémiai pályázatot bíralt el (ezek közül 5 maradt fenn). Összesen 4 100 hivatali Arany-fogalmazványt őriz a Kézirattár.

Az Akadémia tisztában volt Arany János érdemeivel, költői nagyságával. A legfőbb akadémiai jutalmat, az évente egyszer, egy személynek odaítélt Akadémia Nagyjutalmat négyszer kapta meg, amire nem volt példa az intézmény történetében: 1861-ben a *Kisebb költemények* két kötetéért, 1873-ban az *Összes költeményei* 2. kiadásáért, 1880-ban a *Toldi szerelméért*, és 1894-ben posztumusz a *Hátrahagyott verseiért*.

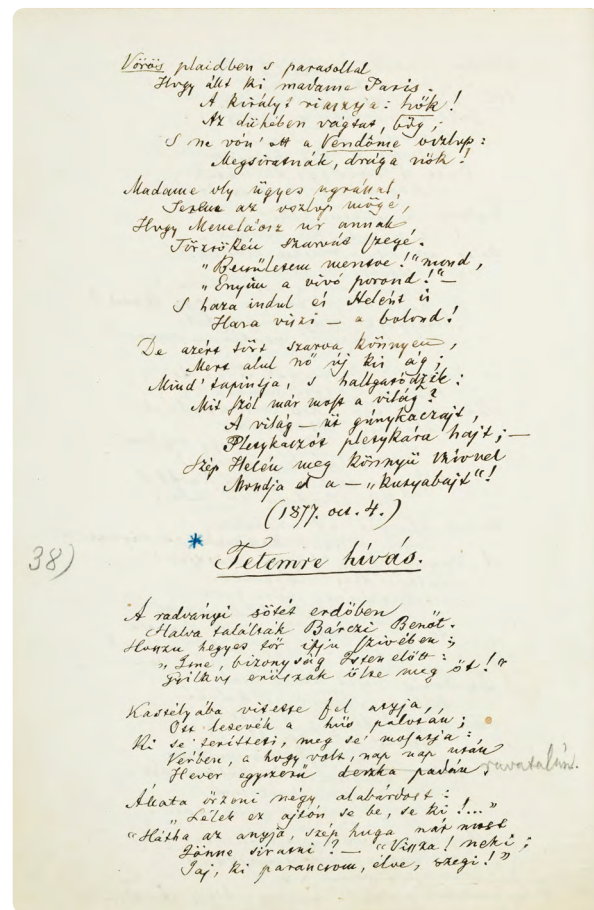
A hivatali munka mellett Arany Jánosnak nem jutott ideje a költői alkotómunkára, ráadásul az egészsége is megroppant, ezért harmadszori próbálkozásra, 1879 májusában az Akadémia elfogadta lemondását.



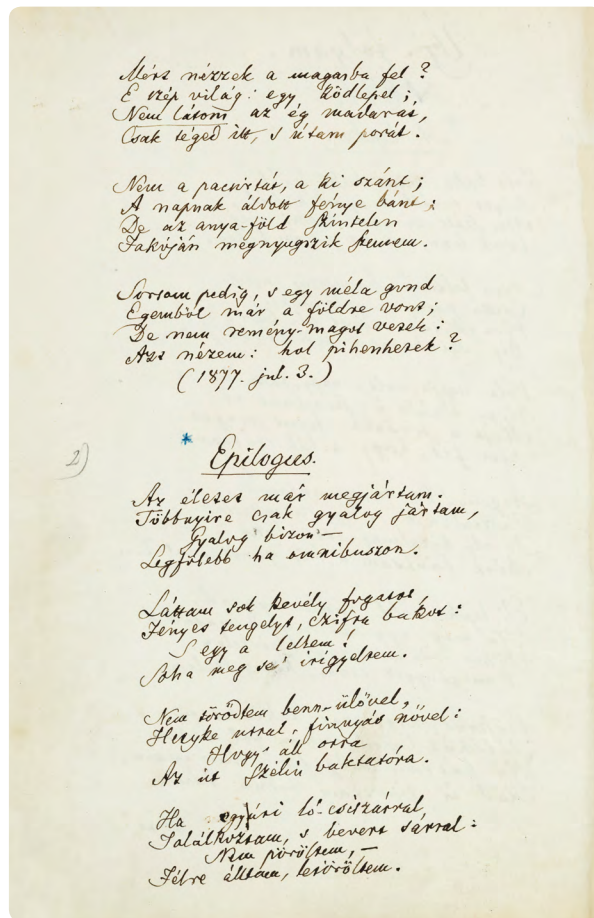
Arany János cserépkályhája és fotele az Akadémián

Kapcsos könyv

A 19. századi Magyarországon főúri családokban megszokott volt, hogy a felnőttkort elért ifjakat világlátásuk szélesítése végett hosszabb nyugat-európai tanulmányútra küldték. 1855–1856-ban a tizennyolc éves gróf Nádasdy Tamást (1837–1856) Gyulai Pál, a kor kiváló szerkesztője, költője, prózaírója kísérte el európai körútjára. Hálája jeléül a tanítvány egy bőrkötéses, rézkapoccsal zárható könyvet ajándékozott mentorának: a későbbi *Kapcsos könyvet*.



Arany János: Kapcsos könyv
MTA KIK Kézirattár, K 510

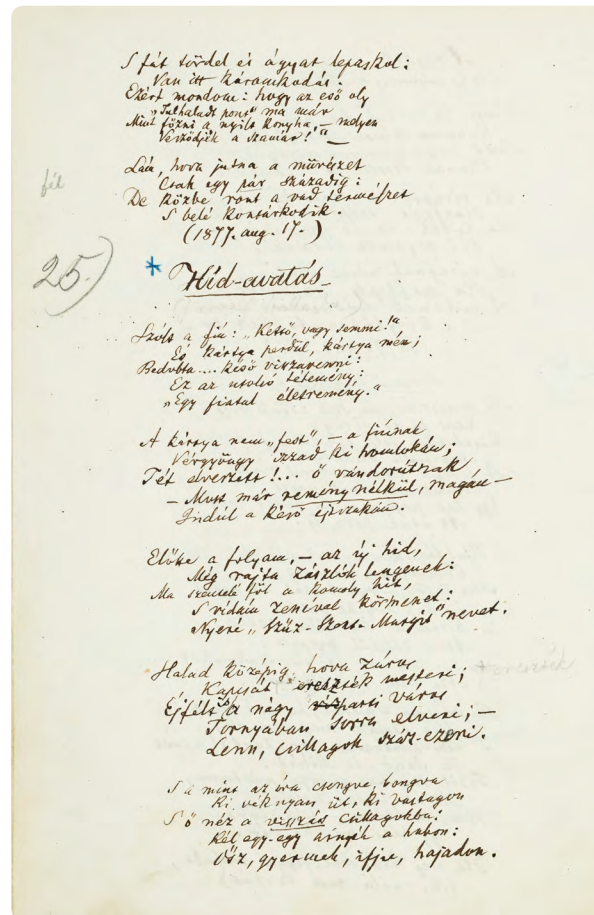


1851–1860 között Arany János a nagykőrösi református gimnáziumban tanított, 1856 nyarán itt látogatta meg Gyulai Pál, aki az alábbi szavak kíséretében ajándékozta neki a *Kapcsos könyvet*: „Legyen a tied, János, neked szebb írásod van, szebb költeményeket is írsz nálam.” Az előzéklapon a dátum is be van jegyezve: 1856. augusztus 20.

A köztudatban a *Kapcsos könyv* az *Őszikék*-ciklussal kapcsolódik össze, és ennek van is alapja. Miután 1877 nyarán Arany János letette az Akadémia terhes

főtitkári tisztét, gyakran sétált ki a Margitszigetre, ahol a fák alatt alkotta meg öregkori remekműveit, egyebek között *A tölgyek alatt* című költeményét is. Tudni kell azonban, hogy nemcsak a méltán híres időskori verset tartalmazza a kötet, hanem számos más, halhatatlan költeményt is: a *Hídavatást*, a *Tengerihántást*, az *Epilógust* stb. Az első vers pedig, amit Arany János 1856-ban, a frissiben kapott üres kötetbe bemásolt, a *Szondi két apródja* volt.

Arany János 1882-es halála után a *Kapcsos könyv* a költő többi kéziratával együtt fiához, Arany Lászlóhoz került, ő ebből állította össze az *Őszikék* első kiadását 1888-ban. Arany László korai elhunytá után az



Arany-hagyatékot, a *Kapcsos könyv*vel együtt özvegye, Szalay Gizella örökölte, ő pedig még férje elhalálózásának évében a Kisfaludy Társaságnak ajándékozta. A nagyvonalú gesztus érthető, hiszen a Társaság volt a korszak legfontosabb irodalmi egyesülete, 1861–1865 között Arany János volt az igazgatója; ennek köszönhetően került a költő Nagykőrösről Pestre.

1905-ben Szalay Gizella férjhez ment Voinovich Géza irodalomtörténészhez, aki 1912-től a Kisfaludy Társaságnak tagja, 1925-től titkára, később másodelnöke, 1936-tól elnöke volt. Az Akadémián is fényes karriert futott be: 1935–1949 között ő látta el a főtitkári tisztséget.

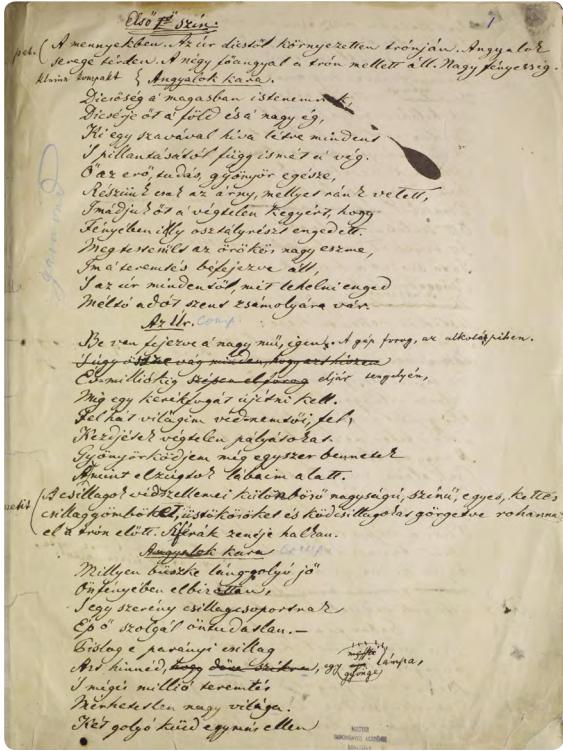
1929–1938 között Voinovich Géza háromkötetes életrajzot tett közzé Arany Jánosról. Hogy munkája során kéznél legyen, állítólag hazavitte a *Kapcsos könyvet*, és a többi Arany-kézirattal együtt a villájában tartotta. A mai Ménesi u. 23. alatti Voinovich-villát azonban a 2. világháború során, 1945 januárjában bombatalálat érte. Nemcsak Arany János kéziratai semmisültek meg, hanem Szalay Gizella is életét vesztette. A *Kapcsos könyv* tisztázatlan körülmények között túlélte a gyújtóbomba okozta pusztítást. Mivel a lapokon koromnak, égésnek, sérülésnek semmiféle nyoma nincs, lehetséges, hogy a rendkívül értékes kötetet Voinovich, aki akkor az MTA főtitkára volt, sok más pótolhatatlan kézirattal együtt már korábban az MTA pincéjében helyezte biztonságba, vagy igaz az a szóbeszéd, hogy *Az ember tragédiájával* együtt magánál, a kabátja zsebében tartotta, és csodával határos módon Voinovich is, és a kéziratok is megmenekültek.

1952-ben a Kisfaludy Társaságot a kommunista rendszer felszámolta, gyűjteményét, kézirateit, relikviáit, köztük a *Kapcsos könyvet* az MTA Könyvtára Kézirattárra vette át, ahol azóta is őrizzük.

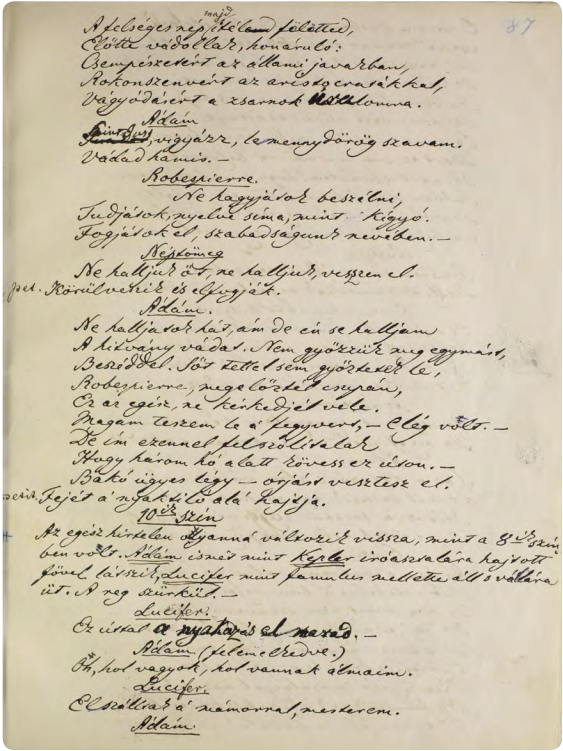
Madách Imre: Az ember tragédiája

Madách 1859. február 17-étől szinte titokban dolgozott *Az ember tragédiáján*. Miután 1860. március 26-án befejezte, elsőként barátjának, Szontagh Pálnak mutatta meg, aki sürgette, hogy adja oda bírálatra Arany Jánosnak. Madách 1861 áprilisa elején Nógrád vármegye követeként érkezett Pestre az országgyűlésre, és hozta magával a *Tragédia* egyetlen, kéziratos példányát, amit valószínűleg személyesen adott át Aranynak.

Arany János hozzáfogott a *Tragédia* olvasásához, de nem tetszett neki, a *Faust* utánérzésének gyanította, és a 16. sor után – „Míg egy kerékfogát ujtíni kell.” – le is tette. Barátai unszolására azonban újra kézbe vette, és augusztus 15-ei levelében már leplezetlen lelkeses-



Madách Imre: Az ember tragédiája kézirata, 1861
MTA KIK Kézirattár, K 531



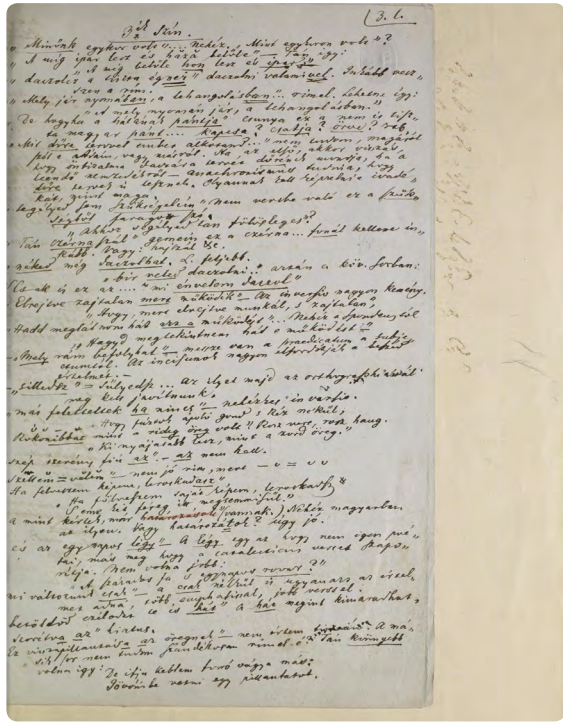
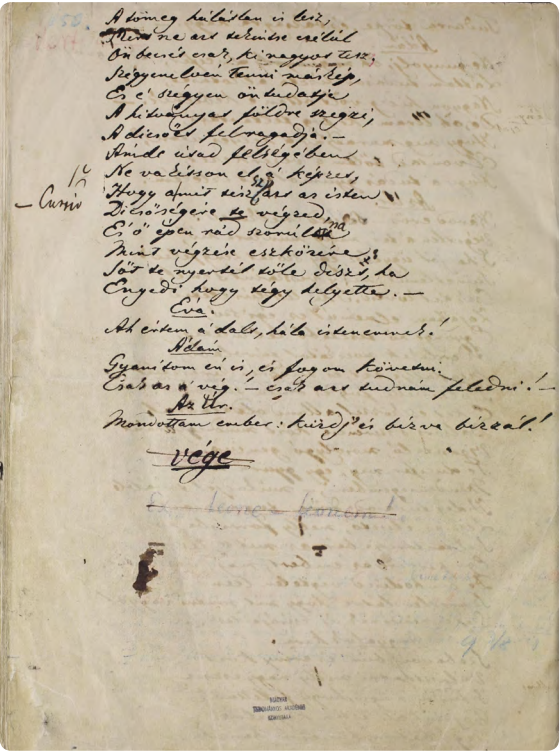
déssel nyilatkozott róla Tompa Mihálynak: „Egy kézirat van nálam: *Az ember tragoediája*. Faust féle drámai compositió, de teljesen maga lábán jár. Hatalmas gondolatokkal teljes. Első tehetség Petőfi óta, ki egészen önálló irányt mutat.”

Az országgyűlés feloszlása után Madách hazautazott Alsósztrégovára, és várta idősebb költőtársa jelentkezését. Első levelét Arany szeptember 12-én küldte el: „*Az ember tragédiája* úgy koncepciójában, mint kompozícióban igen jeles mű. Csak itt-ott a verselésben – meg a nyelvben találok némi nehézkességet, különösen a lírai részek nem eléggé zengők. (...) a kiadásra nézve: én óhajtanám ezt a Kisfaludy Társaság útján eszközölni... (...) sorról sorra kijelölném a helyeket, hol – semmi esetre sem lényeges – változtatást gondolnék célsze-

rűnek; vagy belenyugvása esetén magam tennék rajta egy-két tollvonást, aztán bemutatnám a Társaságnak.”

Madách szabad kezét adott Aranynak a javításokban. Arany János munkához látott, és október 27-i levelében hibalistát küldött Madáchnak. A Madách-filológia „örök” témája, hogy mit és mennyit javított Arany János a *Tragédián*. Javította mindenekelőtt a helyesírási hibákat. A Magyar Tudós Társaság 1832-ben adta ki első helyesírási szabályzatát, ez volt az első kísérlet a vidékenként eltérő magyar helyesírás egységesítésére. Madách 1823-ban született, és a családi hagyomány szerint már ötévesen, 1828-ban megtanult olvasni és írni, de nem az 1832-es szabályok szerint. Például az ige előtt álló igekötőket Madách különírta – ezeket Arany János mind kijavította, összekapcsolta. Arany javításai azonban csak a *Tragédia* felszínét érintették.

Tény viszont, hogy a *Tragédia* egyik-másik, szállóigévé vált sorát Arany János öntötte végleges formába,



mint például az egyiptomi szín híres szállóigéjét: „Neked silány szám, nekem egy világ...”, amely Madáchnál így hangzott: „Neked *hitvány* szám...”

Arany rendkívül tapintatos volt írótársa iránt: „Ha módosításaim nem tetszenének, vagy ha általában semmit sem akarnál is módosítani (kivéve néhol a helyesírást, mert azt mindenesetre kell), azt is írd meg.”

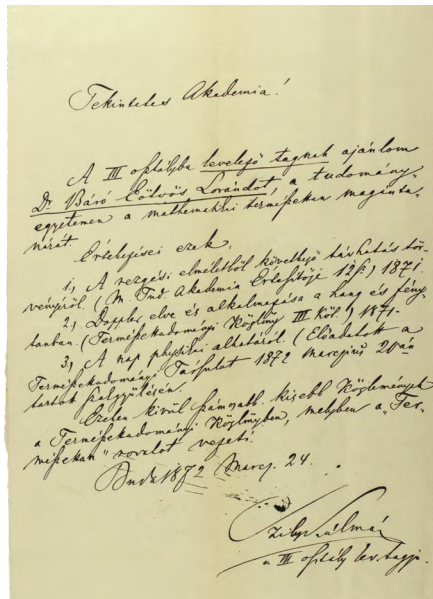
A *Tragédia* első kiadása rekordidő alatt készült el, a könyv 1862. január 12-én hagyta el a nyomdát. Arany aggódott, hogy Madách mit szól a javításaihoz, de Madách eloszlatta Arany aggodalmait: „Változtatásaidért csak újabb hálával tartozom, a nyomtatási hibák meg bámulatos gyérek.”

A „második, tetemesen javított” kiadás 1863-ban látott napvilágot, mivel ez volt a költő életében megjelent utolsó kiadás, ezt a szövegváltozatot tekintjük a *Tragédia* végleges szövegének. A *Tragédia* eredeti kézirata a Kisfaludy Társaság 1952-es felszámolása után került az MTA Könyvtára Kézirattárába.

Eötvös Loránd, az Akadémia első természettudós elnöke

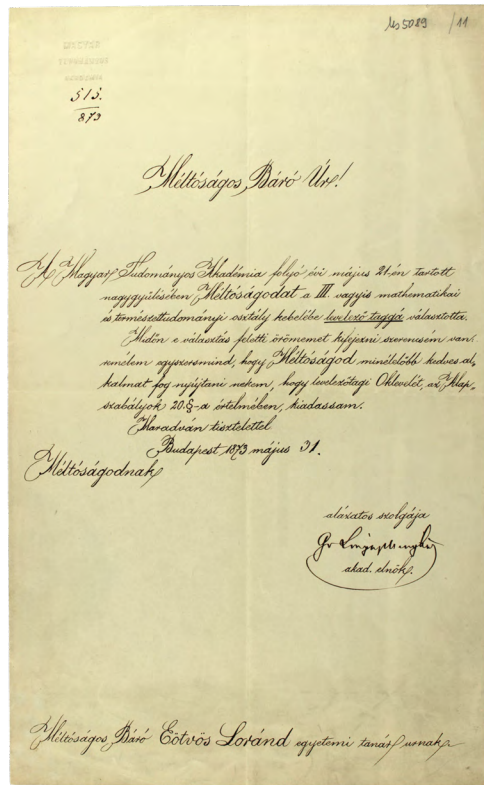
A Tudós Társaság hat tudományos osztállyal kezdte meg működését, ebből négy bölcsészet- és társadalomtudományi, a maradék kettő pedig a matematikai és a természettudományi volt. Az 1830. november 17-én megválasztott első 23 rendes tag közé csak 2 matematikus és 4 természettudós került. A természettudósok tekintélye csak az 1880-as években kezdett megnőni, amikor a természettudományok robbanásszerű fejlődésnek indultak.

Az Akadémia megérezte az idők szavát, 1889-ben báró Eötvös Loránd fizikust választotta meg hatodik elnökének. Ő volt az első természettudós elnök, és az első, aki aktív tudományos kutatást is folytatott. Tisztét 1905-ig, tizenhat éven át töltötte be, hat alkalommal választották újra. Elnökké választásakor még csupán 41 éves volt, de már fényes tudományos pálya állt mögötte. 1872-ben, 24 évesen nevezték ki nyilvános rendes



Szily Kálmán levelező tagnak ajánlja Eötvös Lorándot 1872. március 24.

MTA KIK Kézirattár, RAL 366/1873

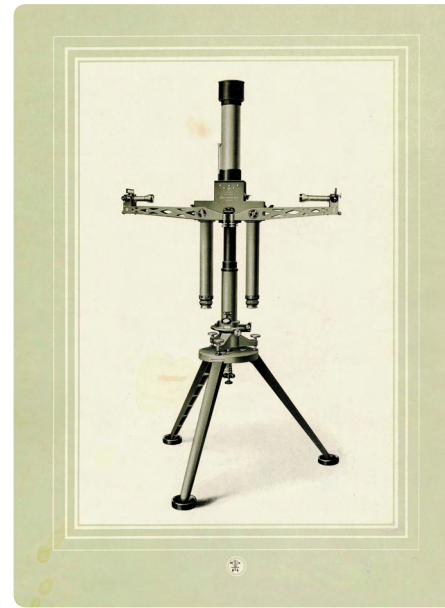


Lónyay Menyhért, az MTA elnöke értesíti Eötvös Lorándot, hogy az MTA levelező tagjává választotta, 1873. május 31.

MTA KIK Kézirattár, Ms 5089/11

egyetemi tanárnak, egy évvel később pedig az Akadémia levelező tagjává választotta. 1883-ban, 35 évesen rendes tag lett.

Elnöki működése számos eredményt hozott. Elérte, hogy 1889-től az Akadémiai Értesítőt havonta adják ki, hogy az 1870-től háromra csökkentett tudományos osztályok mindegyike két alosztállyal működhessen. Elnöksége alatt megindult a magyar életrajzi bibliográfia legnagyobb vállalkozása, Szinnyi József *Magyar írók élete és munkái* című munkája (14 kötet). Megkezdődtek a *Magyar nyelv nagyszótára* és a *Zsig-*



The Small Original Eötvös Torsion Balance. Ferdinand Süss. Precision Mechanical and Optical Works Limited. Budapest I. 1928

MTA KIK Kézirattár, Ms 5890/67

mond-kori oklevéltár munkálatai, a *Magyarországi Latinság Szótára* pedig el is készült. Befejeződött az MTA nagytermének díszítése, Lotz Károly megfestette a terem keleti falának freskóját. Széchenyi István születésének 100. évfordulója alkalmából került a palota Akadémia utcai falára Holló Barnabás domborműve. A kezdeményezés Eötvöstől indult. Ezekben az években nyílt meg a Goethe-szoba (1896) és a Széchenyi Múzeum (1905).

Eötvös Loránd nevéhez számos tudományos eredmény fűződik, az Eötvös-törvény, az Eötvös-állandó, az Eötvös-hatás, az Eötvös-korrektció, de világhírűvé a róla elnevezett torziós inga tette. 2015-ben a gravitációs tér változásának mérésére szerkesztett Eötvös-ingához kapcsolódó három dokumentum felkerült az UNESCO Világemlékezet listájára (Memory of the World). Ezek egyikét, Ferdinand Süssnek 1928-ban megjelent rendkívül ritka, *The Small Original Eötvös Torsion Balance* című nyomtatványát az MTA KIK Kézirattára őrzi.

Jelentős tudománypolitikai működése is. Születésénél fogva 1885-től tagja volt a főrendi háznak. Szívügyének tekintette a természettudományos oktatás fejlesztését. 1891-ben egyik alapítója, haláláig elnöke volt a Matematikai és Fizikai Társulatnak, megindította a Matematikai és Fizikai Lapokat.

1894–1895-ben hét hónapig volt Magyarország kultuszminisztere, ez alatt 1895-ben megalapította a Báró Eötvös József Collegiumot, amelynek neveltjei közül ketten, Kodály Zoltán és Kosáry Domokos az Akadémia elnöki tisztjét is betöltötték.

Eötvös Loránd nem volt szobatudós. Kiválóan lovagolt, szenvedélyes hegymászó volt, Dél-Tirolban róla neveztek el egy 2837 méter magas csúcsot.

Tudóstársai tisztában voltak vele, hogy kit veszítettek el, a hagyomány úgy tartja, hogy 1919-ben, a halálhírére Einstein lakonikusan csak ennyit mondott: „A fizika egyik fejedelme halt meg!”



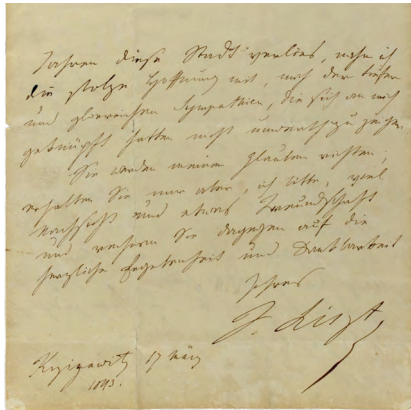
A Magyar Tanítók Turista Egyesülete védnökévé választja Eötvös Lorándot, 1897. február 18.

MTA KIK Kézirattár, Ms 10.710/29

„Hírhedett zenésze[i] a világnak...”

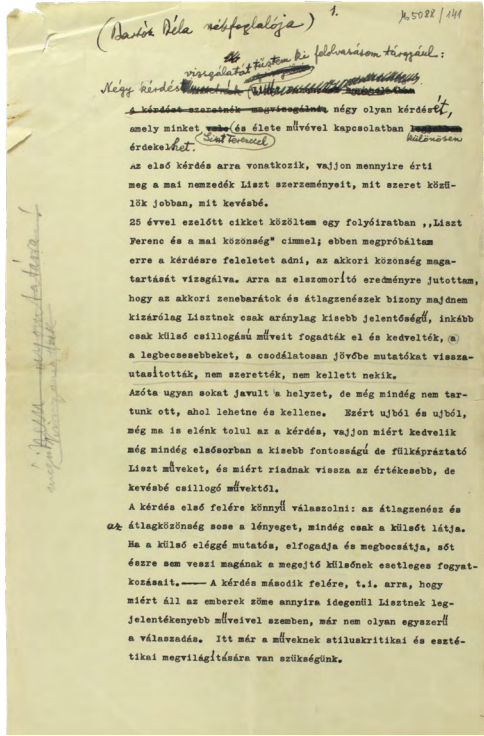
Bár 1949-ig, az Akadémia kommunista átszervezéséig művészek is tagjai lehettek az Akadémiának, és számos művész taggá is választottak, két nagy zeneszerző, Erkel Ferenc és Liszt Ferenc mégsem lettek tagok. És nem azért, mert Liszt „német” volt, hiszen magyarnak vallotta magát, magyar útlevéllal járta a világot, szíven viselte hazája sorsát, hanem azért, mert muzsikust nem választottak meg. Az 1838-as pesti árvíz károsultjainak javára Liszt több koncertet adott Bécsben, majd 1839-ben Pesten hétszer lépett fel. Vörösmarty *Liszt Ferenc*hez című ódájával hódolt géniusza előtt, amit a címzett levélben köszönt meg: „verset írt hozzám, olyat, aminőt Ön írni szokott, szépet, gyönyörűt.” 1846-ban személyesen is megismerkedtek, és Vörösmarty mély hatást tett a zeneszerzőre.

Az Akadémia már 1833-ban elhatározta a magyar népdalok kiadását, és ugyanekkor levelező taggá választotta Mátray Gábor zenetörténészt, aki később három kötetben jelentette meg a *Magyar népdalok egyetemes gyűjteményét*. A tudományos igényű népdalgyűjtésre azonban 1906-ig kellett várni, Bartók Béla és Kodály Zoltán ekkor jelentették meg a *Magyar*



Liszt Ferenc levele Vörösmarty Mihálynak, Kryizawitz, 1843. március 17.

MTA KIK Kézirattár, K 1/110



Bartók Béla: *Liszt Ferenc*
Akadémiai székfoglaló előadás, 1936
MTA KIK Kézirattár, Ms 5088/141

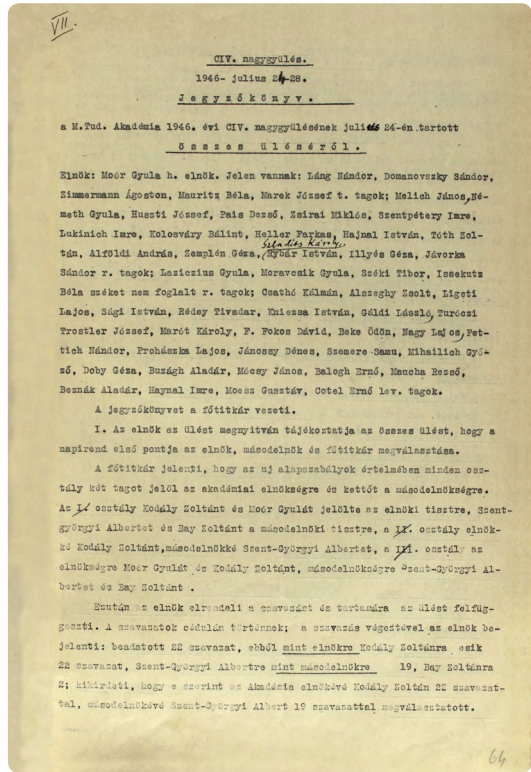
népdalok című füzetjüket, amelyben azt a merész célt tűzték ki, hogy a magyar népdal kerüljön be a hangversenytermekbe. Az áttörés csak 100 évvel az első akadémiai határozat után, 1934-ben következett be, amikor Bartókot felmentették a zeneakadémiai tanítás alól, és a Duna-parti palota „Patkós szobájában” elkezdte rendszerezni a népzenei gyűjtést. Az akkor már világhírű Bartókot 1935-ben választották levelező taggá, székfoglaló előadását 1936-ban Liszt Ferencről tartotta, amelyben szokimondóan bírálta az igazi magyar zenét, a parasztzenét lebecsülő úri osztályt.

Bartók 1940-ig, Amerikába távozásáig dolgozott a Patkós szobában, utána barátja és harcostársa, Kodály

Zoltán és az általa vezetett Népzene Kutató Csoport foglalta el a termet, ott készült *A Magyar Népzene Tára* sorozat.

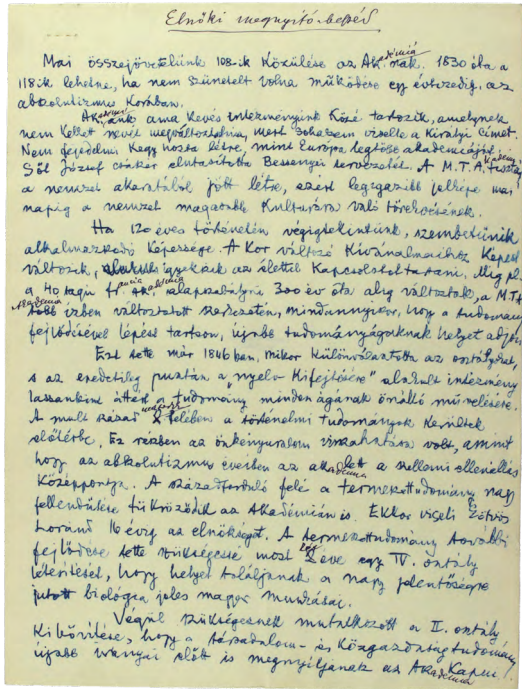
Kodályt először 1940 tavaszán ajánlották levelező tagnak, és bár már mögötte volt egyebek között a *Psalmus Hungaricus*, a *Székelyfönő*, a *Háry János*, számos folklórtudományi és irodalomtörténeti munka, nem választották meg. 1943-ban viszont már nagy szavazattöbbséggel került be, 1945-ben pedig, az akkor már Amerikában tartózkodó Bartókkal együtt rendes taggá is megválasztották.

1945 után az Akadémia válságos éveket élt át: elveszítette birtokait, pénzvagyonát, bérházait, és kettészakadás fenyegette, mert a „vaskalapos” bölcsészek uralta Akadémiával elégedetlen Nobel-díjas



Kodály Zoltánt az MTA elnökévé választják
Az 1946. július 24-i nagygyűlés jegyzőkönyve
MTA KIK Kézirattár, K 1483. 64. fol. rektó

Szent-Györgyi Albert megalapította a Magyar Természettudományi Akadémiát. A válsághelyzetben rendkívüli tekintélyű elnökre volt szükség, aki egyben tudja tartani az intézményt: 1946-ban Kodály Zoltánt választották meg. Másodelnök az ellenlábás, az egy év múlva az USA-ba távozó Szent-Györgyi Albert lett. Első elnöki beszédében Kodály a tudományterületek kibékítését tűzte ki céljául: „Legyen béke köztünk!”, és nem minden áthallás nélkül felszólította tudóstársait, hogy „Ne legyünk uszályhordozói egy nemzetnek sem...” Az Akadémia 1949-es kommunista átalakítását Kodály példátlan tekintélye sem tudta megakadályozni. Elnöki mandátuma lejártá után nem pályázott újra, és 1950-től az Akadémián csak zene- és nyelvtudományi kérdésekkel foglalkozott. Az Akadémia azonban szívügye maradt, 1951-ben az ő szakvéleménye alapján került a Könyvtárba a Lányi Eleonóra-kódex, egy rendkívül értékes kottaskönyv.



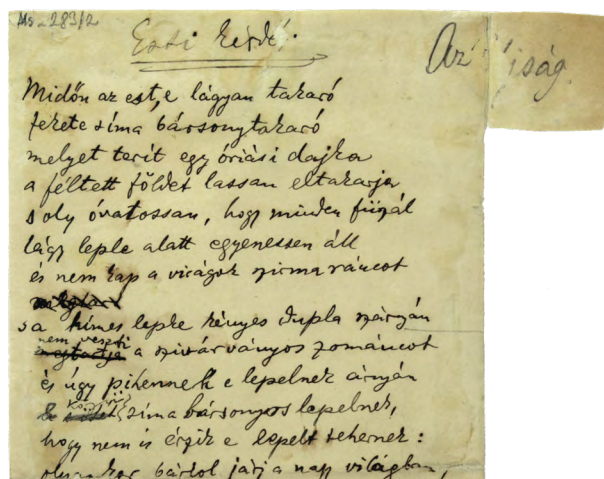
Kodály Zoltán nagygyűlési elnöki beszéde 1948-ban
MTA KIK Kézirattár, RAL 183/1948

20. századi klasszikus költők

Az Arany- és Petőfi-epigonságba süllyedt magyar költészetet a 20. század elején az 1908-ban indult *Nyugat* első nemzedéke újította meg. A konzervatív Akadémiától és a vele nemcsak egy épületben működő, de azonos értékrendet is valló Kisfaludy Társaságtól idegen volt ez a hang. Idővel azonban változott az „új időknek új dalaival” jelentkezők akadémiai megítélése, és ma számos kéziratot őrzünk tőlük.

„Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolgál, / Hulltommal hullni: ez a szolgál dolga,” – vallotta Ady, és a verskéziratait valóban „hullásra”, azaz halálra ítélte, nem tartotta meg őket. A Léda-szerelmet 1912-ben lezáró *Elbocsátó, szép üzenet* kéziratának is a *Nyugat* szerkesztősége papírkosarában kellett volna végeznie, de öccse, Ady Lajos, aki bevitte a szerkesztőségbe, szerencsére nem tépte szét. Ady Lajos özvegyétől került a gyűjteményünkbe.

Ady Endre életében egyetlen könyv sem játszott olyan fontos szerepet, mint a Könyvek könyve. Ennek ellenére bibliájának csak a háttáblája maradt az utókorra, belső oldalán az alábbi mondattal és dátummal: „Eli, Eli Lama Sabaktana (sic!), 1918 okt 23” Az Istennel és



Babits Mihály *Esti kérdés* c. versének kézirata
MTA KIK Kézirattár, Ms 2283/2

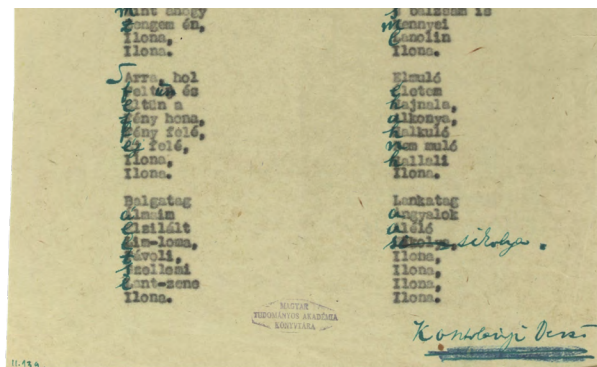
önmagával viaskodva, ezen a borzalmas éjszakán tépte szét szeretett bibliáját. (Ady Lajos szerint egy hónappal később, a költő születésnapját követő éjszakán, november 23-án történt a tragikus eset.)

A nyugatos költők közül Ady-gyűjteményünk a legnagyobb és leggazdagabb, több lépésben kerültek hozzánk a költő versei, levelei, relikviái.

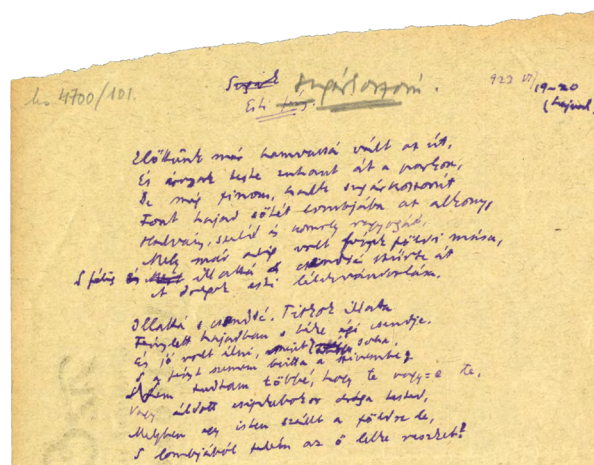
Babits Mihály a magyar irodalom legműveltebb és legfilozofikusabb költője. Egyik legnagyobb versében, a Fogarason 1909-ben befejezett *Esti kérdés*ben bámulatos egységben ötvözi a mély, filozofikus gondolatokat, az ógörög kultúra ismeretét, a zeneiséget és a líraiságot. Ötvenhárom soros, egyetlen összetett mondatnak tűnő versében a lét, az élet értelmét kutatja, az Idő mibenlétén töpreng. A kézirat Szabó Lőrinc hagyatékában maradt fenn, azzal került a gyűjteményünkbe.

Kosztolányi Dezső a magyar nyelv nagy művésze és egyik legvirtuózabb verselője 1929-ben, felesége, Harmos Ilona nevére írta híres versét, az *Ilonát*. A költőt semmi más cél nem vezérelte, mint az olvasókat elvarázsolni az Ilona név lágy hangjaival, játékos, csupa zene, csengő-bongó, andalító rímeivel.

A szintén a *Nyugat* első nemzedékéhez tartozó Tóth Árpád feleségéhez, Lichtmann Annához írott *Esti su-*



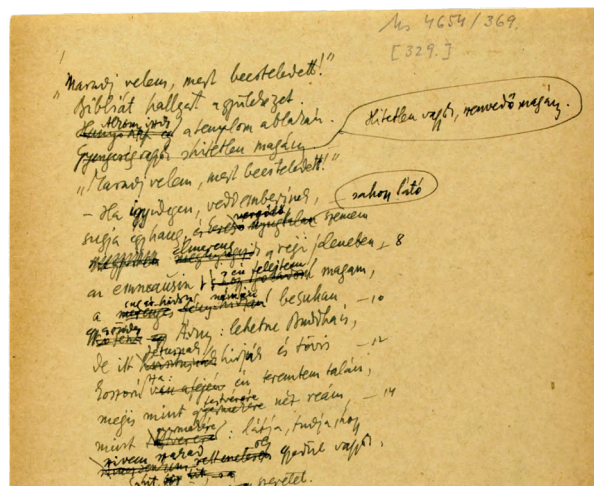
Kosztolányi Dezső *Ilona* c. versének kézirata
MTA KIK Kézirattár, Ms 4612/35



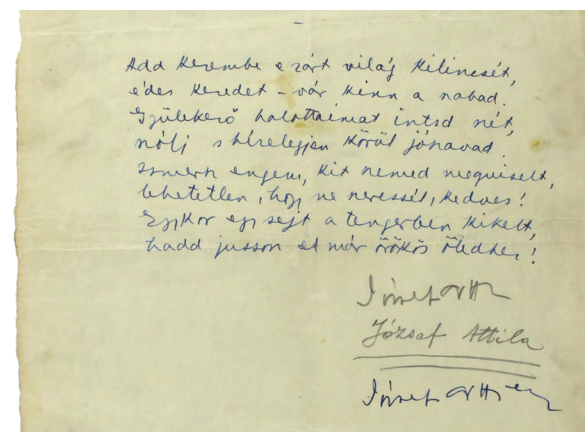
Tóth Árpád *Esti sugárkoszorú* c. versének kézirata
MTA KIK Kézirattár, Ms 4700/101–105

gárkoszorú című verséből meghitt, idilli, földöntúli szépség árad, azt a pillanatot ragadja meg, amikor a szerelemben megszűnik az idő: „*És percek mentek, ezredévek jöttek...*” A vers a magyar irodalom egyik legszebb strófakezdő sorával büszkélkedhet: „*Előttünk már hamvassá vált az út...*”

Szabó Lőrincnek, a *Nyugat* második nemzedéke legtehetségesebb lírikusának terjedelmes, gazdag irodalmi hagyatékát őrizzük: versei, vers-, próza- és drá-



Szabó Lőrinc *Az Árny keze* c. versének kézirata
MTA KIK Kézirattár, Ms 4654/369

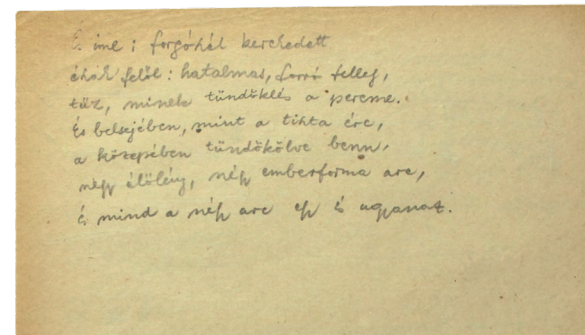


József Attila *Aki szeretni gyáva vagy* c. versének kézirata
MTA KIK Kézirattár, Ms 10714/3

mafordításai, cikkei, előadásai, levelezése, gyorsírási feljegyzései eredeti kéziratai egyaránt az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában találhatók.

1935–36-ban Gyömrői Edit kezelte József Attilát, és a költő beleszeretett pszichoanalitikusába, hozzá írta egyik legszebb és legmegrázóbb versét, a *Nagyon fájt*. Gyömrői Edit és a költő viszonya azonban megromlott, és a viszonzatlan szerelem szülte 1936-ban az *...Aki szeretni gyáva vagy* című kegyetlen verset.

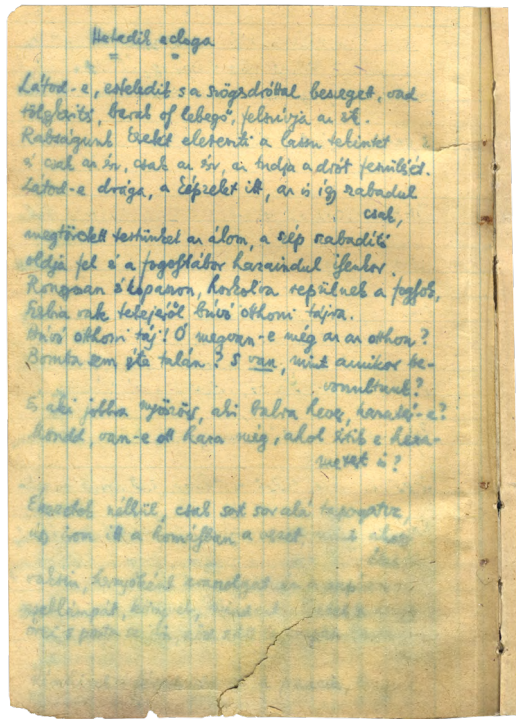
Pilinszky János hagyatékát ajándékba kaptuk, benne nemcsak életműve, hanem az egész 20. század egyik legrejtélyesebb és legszebb versének, az *Apokrif*nek a töredékes kéziratával.



Pilinszky János *Apokrif* c. versének kézirata
MTA KIK Kézirattár, Ms 5933/21–23

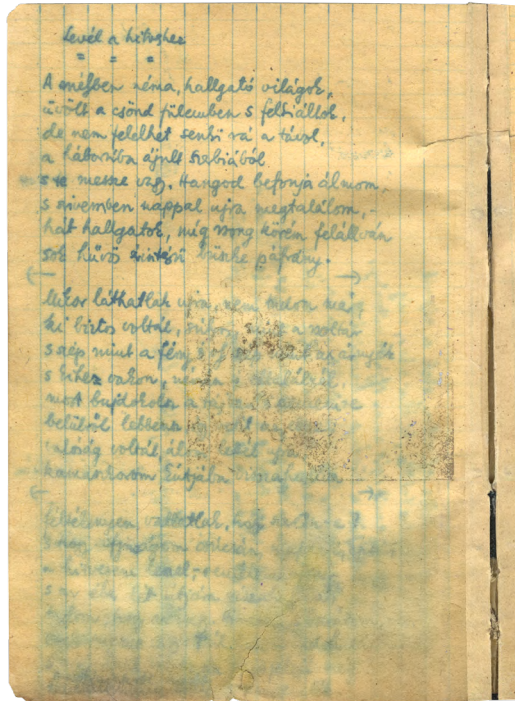
Bori notesz

Radnóti Miklós menetszlopa 1944. szeptember 17-én indult útnak gyalog Szerbiából, a bori táborból, és egyebek között Belgrádot, Mohácsot, Szentkirályszabadját érintve vonszolták magukat a munkaszolgálatosok Magyarország nyugati határa felé. A foglyok közül útközben többen a kísérő különítményes katonák kegyetlenkedéseinek estek áldozatul. Aki összeesett, azt lelőtték. November elejére Radnóti teljesen legyengült, és huszonegy testileg és lelkiileg összetört társával együtt 1944. november 9-én lőtték tarkón a Győr közelében fekvő Abda község határában. A kivégzésnek híre ment a helyi lakosok között, és az ő bejelentésük nyomán 1946 júniusának végén feltárták a tömegsírt. Az exhumálás során Radnóti ruhájából számos dokumentum, fénykép



Radnóti Miklós: *Bori notesz*

MTA KIK Kézirattár, Ms 2642/25



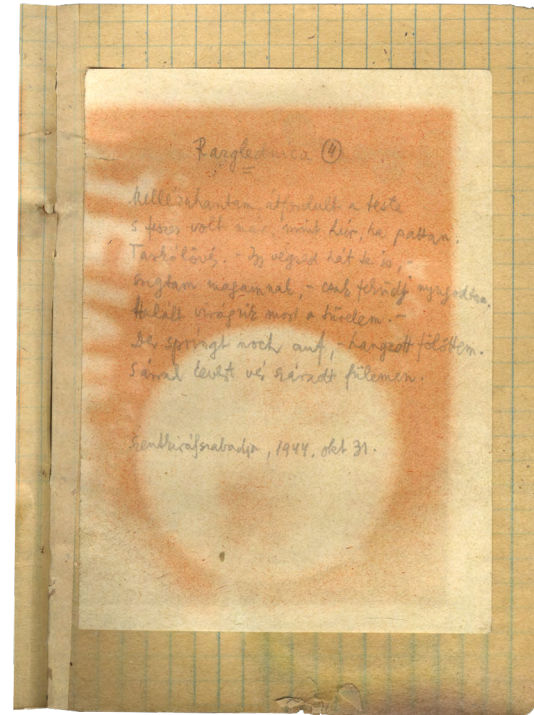
és levél mellett egy 14,5 x 10 cm-es, harminclapos notesz is előkerült, benne a bori táborban és az erőltetett menet során írt tíz verssel. Ezt a földalatti enyészetnek húsz hónapig kitett füzetet nevezzük „bori notesz”-nek. A noteszben, sorban a következő versek olvashatók.

Hetedik ecloga

A vers keletkezési dátuma olvashatatlan, és a Szalai Sándornak átadott külön lapon sincs feltüntetve. A szakirodalom ennek ellenére úgy datálja, mint a többi verset: „Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben. 1944. július.”

Nyolcadik ecloga. Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben. 1944. július 22.

Radnóti áthúzta ezt a változatot, s pár lappal később, augusztus 23-i keltezéssel, immár kiegészítve, újra bemásolta a noteszébe.



Levél a hitveshez. Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben. 1944. augusztus.

A szakirodalom „augusztus-szeptember” keltezéssel látta el, jóllehet a noteszben egyértelműen látható, hogy Radnóti csak az „augusztus” hónapot írta verse alá.

Gyökér. Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben. 1944. augusztus 8.

À la recherche. Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben. 1944. augusztus 17.

Nyolcadik ecloga. Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben. 1944. augusztus 23.

Razglednica. 1944. augusztus 30. A hegyek közt.

Erőltetett menet. Bor. 1944. szept. 15.

Razglednica (2). Cservenka, 1944. okt. 6.

Razglednica (3). Mohács, 1944. okt. 24.

Razglednica (4). Szentkirályszabadja, 1944. okt. 31.

Utolsó versét nem noteszlapra írta, hanem egy félbetépett, csukamájolajat reklámozó cetli hátoldalára. A cetlit minden bizonnyal utóbb ragasztották be a noteszbe.

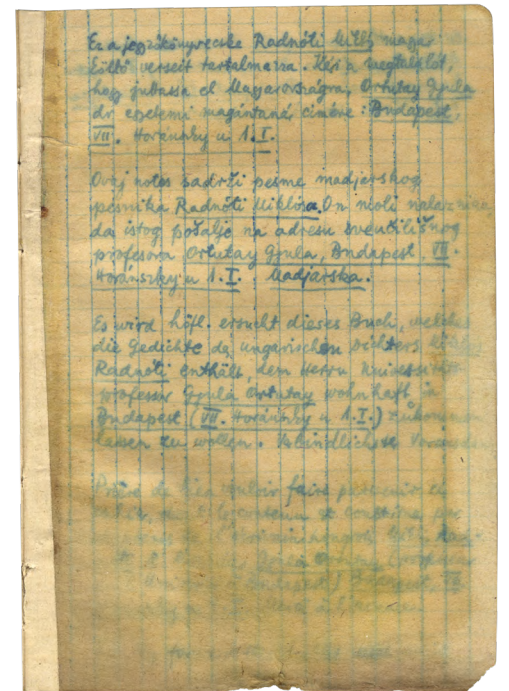
A Gondviselésnek hála, a noteszben éppen azok a lapok sérültek meg a legkevésbé, azok a versek olvashatók legjobban, amelyek egyedül csak itt maradtak fenn: a négy razglednicát tartalmazó lapok.

A „kis szerb iskolásfüzetben” – Ortutay Gyula határozta így meg – nemcsak Radnóti kézirása olvasható, hanem a címlapon cirill betűkkel, szerbül egy nyomtatott szó is: **Авала** (Avala). Az Avala Belgrádtól délre található hegy, s talán egy papírgyártó cég választotta magának a szép, dallamos nevet. Az **Авала** szó alatt „5”-ös szám látható, s egyelőre talány, hogy ez mire utal.

Az első lap rektójára és verzójára öt nyelven ugyanazt a tartalmú szöveget írta Radnóti. A magyar, a szerb és a német nyelvű szöveg jól olvasható, a francia és az angol eléggé elmosódott, csak nehezen lehet kisilabizálni.

A magyar nyelvű szöveg a következő:

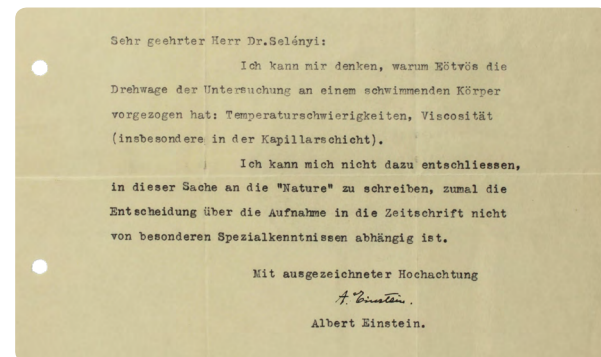
„Ez a jegyzőkönyvecske Radnóti Miklós magyar költő verseit tartalmazza. Kéri a megtalálót, hogy juttassa el Magyarországra, Ortutay Gyula dr. egyetemi magántanár címére: Budapest, VII. Horánszky u. 1. l.”



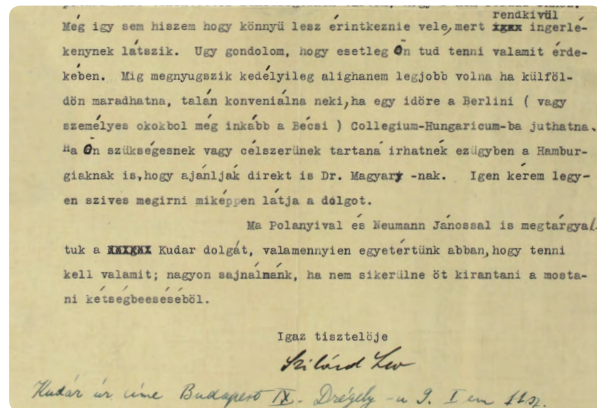
Budapesti marslakók és társaik

Newton mechanikai törvényei háromszáz évig alapvetőek maradtak a fizika tudományában. Születtek fontos felfedezések, sőt a Maxwell-egyenletek feszegették is a newtoni kereteket, de a fizika fejlődése voltaképpen mégis az általa kijelölt mederben folyt. A nagy megújulás, egyben a fizika aranykorszaka a 20. század első harmadában kezdődött Albert Einstein relativitáselméletével és a Werner Heisenberg-féle kvantumfizikával. A magyar tudomány nagy büszkesége, hogy ebből a megújulásból magyar származású tudósok is bőségesen kivették részüket.

A 20. századi fizika egyik legforradalmibb ága az atomfizika volt, az atomenergia megszelídítése, katonai és polgári célra való felhasználása új távlatokat nyitott az emberiség előtt. Az atombomba születésénél, az USA-ban, Budapestről elszármazott fizikusok is bábáskodtak. Szilárd Leó elsőként ismerte fel a nukleáris láncreakció elvi lehetőségét (1934), ő vezette be a kritikus tömeg fogalmát, később a chicagói egyetemen Enrico Fermivel az atomreaktor (atómmáglya) tervein dolgozott, és ők valósították meg az első szabályozott láncreakciót. Teller Ede szintén részt vett a Manhattan-terv megvalósításában, előbb az első kísérleti atómmáglya megépítésében és az első láncreakció elindításában



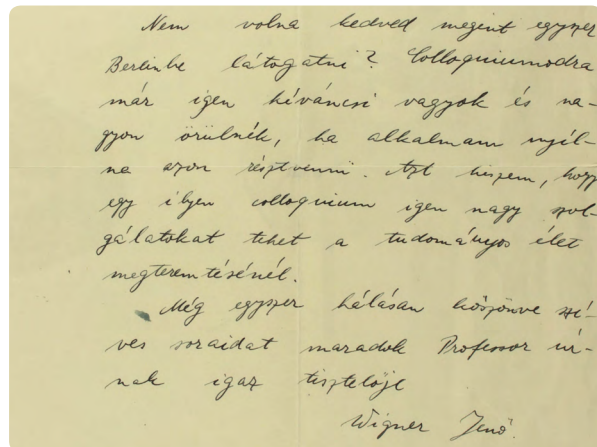
Albert Einstein levele Selényi Pálnak, 1948. október 1.
MTA KIK Kézirattár, Ms 5452/67



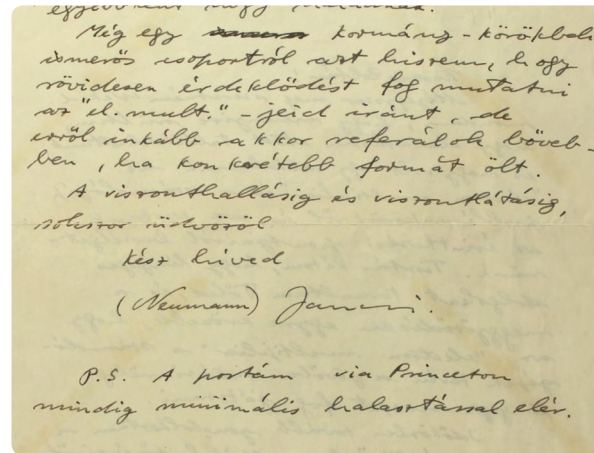
Szilárd Leó levele Ortway Rudolfnak, Berlin, 1927. november 7.

MTA KIK Kézirattár, K 785/538

Chicagóban, majd Los Alamosban, az ottani laboratóriumban dolgozott. Az ő ötletei alapján fejlesztették ki a hidrogénbombát. Wigner Jenő azt az elméleti csoportot vezette, amelyet az első atomreaktor megépítésére alapítottak. Wigner 1963-ban fizikai Nobel-díjat kapott. 1939-ben Szilárd, Teller és Wigner győzték meg Einstein, hogy levelet írjon Franklin Rooseveltnek, az USA



Wigner Jenő levele Ortway Rudolfnak, 1929. december 2.
MTA KIK Kézirattár, K 785/117



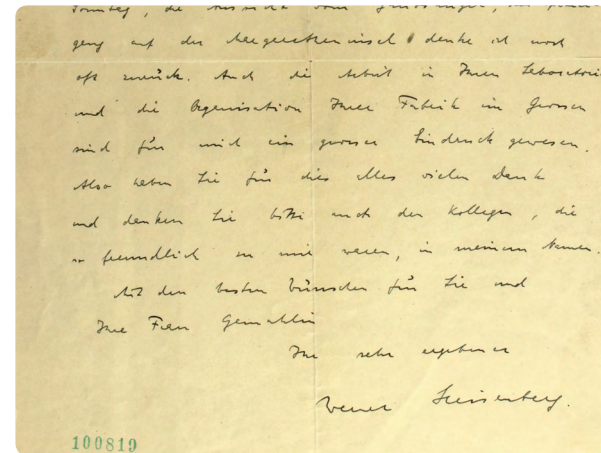
Neumann János levele Bay Zoltánnak, Los Alamos, 1949. június 21.

MTA KIK Kézirattár, Ms 4109/141

elnökének, és hívja fel figyelmét a nemzetiszocialista Németország atomprogramjának veszélyeire. Felhívásuk után indult el 1942-ben az USA atomfegyver-kutatói programja, a Manhattan-terv.

Neumann János matematikus volt, de ő is nagy szerepet játszott a Manhattan-terv megvalósításában. Az ő legfontosabb eredménye azonban az elektronikus számítógép működése elvi alapjainak a lerakása volt. A 21. század legnagyobb tudományos-technikai vívmánya, a számítógép nem született volna meg Neumann munkássága nélkül. Számos levelét őrizzuk, köztük a Bay Zoltánhoz írottakat. Bay és a budapesti Egyesült Izzóban általa vezetett tudóscsapat 1946-ban Európában elsőként küldött mikrohullámú rádiójeleket a Holdra, és a visszavert jeleket fogniuk is sikerült – ez a radarsillagászat tudományának kezdete. 1948-ban Bay is az USA-ba távozott, és ott az ő javaslatára fogadták el a méter új, fénysebességre és az idő egységére alapozott definícióját.

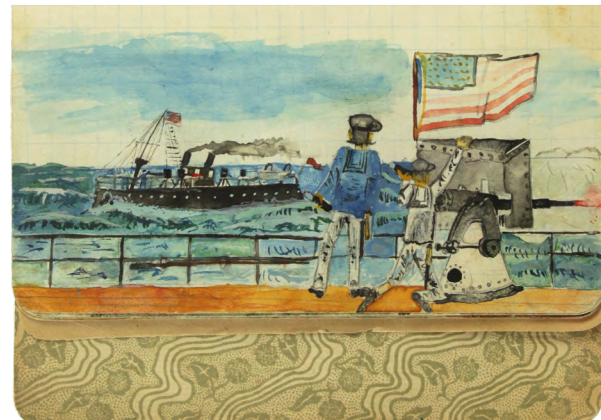
Gábor Dénes villamosmérnök tudományos munkássága Angliában teljesedett ki. 1971-ben a holográfiai módszer feltalálásáért kapott fizikai Nobel-díjat, de ennek ellenére tőle nem valamilyen, a tudományos munkásságát fémjelző dokumentumot állítunk ki, hanem komoly tehetségről tanúskodó gyermekkori rajzfüzetét,



Werner Heisenberg levele Bay Zoltánnak, 1941. május 5.
MTA KIK Kézirattár, Ms 4109/154

amelyet 2008-ban kaptunk ajándékba leszármazottjaitól. Neumann Jánost, Szilárd Leót, Wigner Jenőt, Gábor Dénest nemcsak tudományos érdeklődés, hanem még Budapestről keltezhető baráti szálak fűzték egymáshoz.

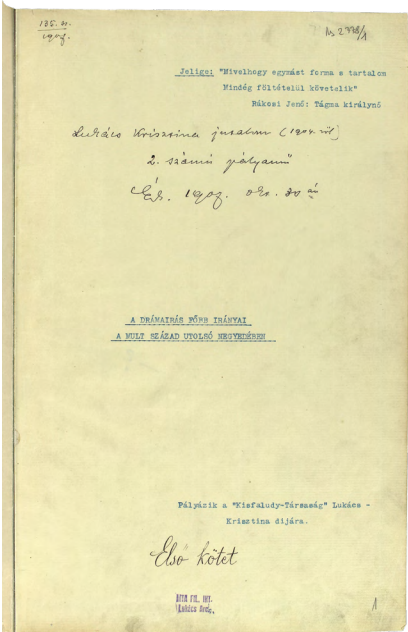
Szomorú, hogy Bay Zoltán és Szent-Györgyi Albert kivételével e „marslakók” külföldön lettek sikeresek. 1937-ben, amikor Szent-Györgyi orvosi és fiziológiai Nobel-díjat kapott a C-vitaminnal végzett kísérleteiért, a szegedi egyetem professzora volt, de tíz évvel később ő is az USA-ba távozott.



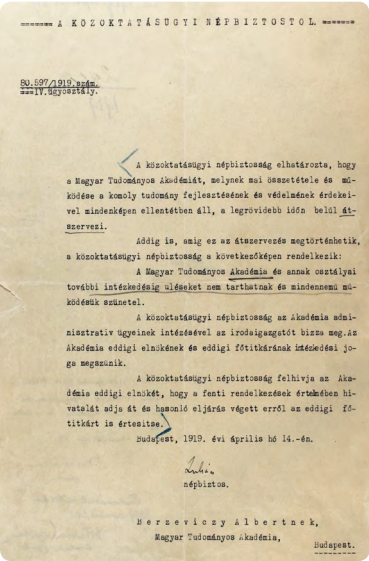
Gábor Dénes gyermekkori vázlatfüzete, 1908
MTA KIK Kézirattár, K 793

Egy akadémikus, aki felfüggesztette az Akadémia működését: Lukács György

Lukács György 1908-ban *A modern dráma fejlődés-története* első változatával megnyerte a Kisfaludy Társaság pályadíját, ami felvillantotta előtte a lehetőséget, hogy pályája a hazai konzervatív, akadémiai, egyetemi keretek között bontakozzon ki. Miután pesti egyetemi tanári karrierje meghiúsult, Németországban próbálkozott, és mivel ott sem jutott professzori álláshoz, 1917 novemberében visszatért Budapestre. Itt szerveződött meg körülötte a Vasárnapi Kör, amelynek „házi szentjei” Meister Eckhart és Dosztojevszkij voltak. Lukács azonban hamarosan hátat fordított a misztikának, 1918 decemberében belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába, és 1919. április 14-én, a Tanácsköztársaság Közoktatási Népbiztossága helyettes vezetőjeként felfüggesztette a „reakciós” Akadémia működését, elnökét, Berzeviczy Albertet letartóztatták, néhány napig

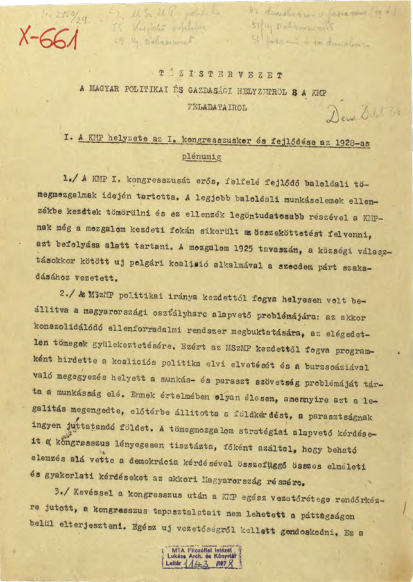


Lukács György: *A drámaírás főbb irányai a múlt század utolsó negyedében*. Budapest, 1907
MTA KIK Kézirattár, Ms 2778/1



Lukács György közoktatási népbiztos levele Berzeviczy Albertnek, az MTA elnökének, amelyben közli, hogy az Akadémia működését felfüggeszti, 1919. április 14.
MTA KIK Kézirattár, RAL 291/1919

fogva tartották, az MTA vagyonát lefoglalták, palotáját a Vörös Őrség rendelkezésére bocsátották. 1919. augusztus 1-jén a Kommün megbukott, Lukács Bécsbe, majd Németországba menekült, és a kommunista frakcióharcokban olyan nagy vitákat szító művekkel vett részt, mint a *Történelem és osztálytudat* és a *Blum-tézisek*. Az 1930-as éveket a sztálini Szovjetunióban vésszelte át, *Az ifjú Hegel* című monográfiájáért doktori címet kapott. 1945 augusztusában véglegesen hazatért, és a kommunista kulturális politika vezető alakja lett, fontos szerepet játszott az Akadémia szovjetizálásában is. A kommunista párt taktikája az Akadémia „lassú meghalasztása” volt. A földreform révén megfosztották legfőbb jövedelemforrásaitól, a Vigyázó-birtoktól, értékpapírjait, bankbetétjeit zárolták; az MTA elveszítette anyagi függetlenségét. A Magyar Kommunista Párt legsürgősebb feladatának azt tekintette, hogy



Lukács György: *Tézistervezet a magyar politikai és gazdasági helyzetről és a KMP feladatairól. (Blum-tézisek)*, 1928.
Egykorú sokszorosítás Lukács György autográf ceruzás jegyzeteivel
MTA KIK Kézirattár, Ms 2850/29

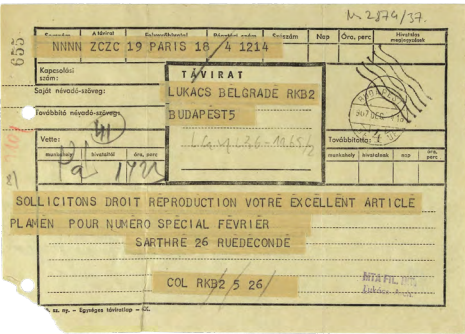
megszabaduljon az MTA „reakciós” tagságától. 1947-ben az MKP részéről Lukács György 15 ideológiai szempontból megbízható társadalomtudós nevét – köztük saját magát – terjesztette az MTA Igazgatótanácsa elé, akiket együttesen kívántak akadémikussá választatni. Ez a próbálkozás elbukott, de Lukácsot 1948 júliusában tiszteleti, 1949 októberében pedig rendes taggá választották, 1949 és 1958 között pedig tagja volt az MTA elnökségének is. 1949 februárjában kezdte meg működését az MTA alternatívájának szánt és a miniszterelnök közvetlen felügyelete alá tartozó Magyar Tudományos Tanács, amelyet hatfős kommunista pártkollégium irányított, köztük Lukács, az elnöke pedig Gerő Ernő volt. 1949 novemberében az Akadémia alapszabályait megváltoztatták, közttestületi jellege megszűnt, az államosítása befejeződött.

Az 1950-es években Lukács nagy, de dogmatikus művekkel jelentkezett, egyebek között *Az ész trónfosztásával*. 1956-ban Nagy Imre második kormányá-



Lukács Györgynek, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjának fényképes igazolványa, 1951. március 1.
MTA KIK Kézirattár, Ms 2834/91

ban népművelési miniszter volt. A snagovi internálásból 1957 áprilisában visszatért Budapestre, világhíre megmentette a retorzióktól, az Akadémiai Kiadónál esztétikai főművének, *Az esztétikum sajátosságának* egyik fejezete, *A különösség mint esztétikai kategória* külön kötetben is megjelent, de 1958-ban nyugdíjazták. 1968-ra befejezte *A társadalmi lét ontológiája* első változatát, és műveit hiába fordították le egy tucat nyelvre, hiába levelezett a világ vezető filozófusaival, akadémiai karrierje véget ért, akadémiai díjat nem kapott, csupán 85. születésnapjáról emlékeztek meg szűkkörű ünnepségen. 1971-ben hunyt el, kézíratait, könyveit az Akadémiára hagyta, de végakarátát nem teljesítették, hanem az újonnan alapított Lukács Archívumban helyezték el őket.



Jean Paul Sartre távirata Lukács Györgynek, Párizs, 1964. december 4.
MTA KIK Kézirattár, Ms 2874/37

Orvosok az Akadémián

Az orvosok megalakulásától kezdve fontos szerepet játszottak a Tudós Társaságban. Toldy Ferenc, az Akadémia második, és leghosszabb ideig (1835–1861) szolgáló titkoka eredetileg orvos volt, csak később pártolt át az irodalomtörténethez. A magyar nyelv és irodalom iránti érdeklődés jellemző volt az alapítás korára. Bugát Pál, az 1848–49-es szabadságharc Honvédelmi Bizottmánya főorvosa sem csak gyógyított, jelentős érdemeket szerzett az orvosi műnyelv fejlesztésében is, neki köszönhetjük például az *ideg, láz, genny, tályog* szavunkat.

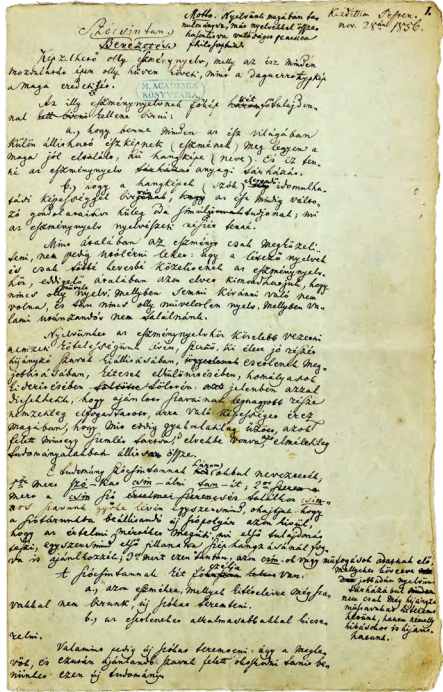
A magyar orvosi szaknyelv megteremtéséből kivette részét Balassa János (1814–1868), az első magyar sebészeti iskola megalapítója, az Orvosi Hetilap kezdeményezője, a hazai gyógyítás egyik legnagyobb alakja is, aki az 1848–49-es szabadságharcban a honvédkórház

igazgatója volt, és aki Európában az első között alkalmazta az általános érzéstelenítést.

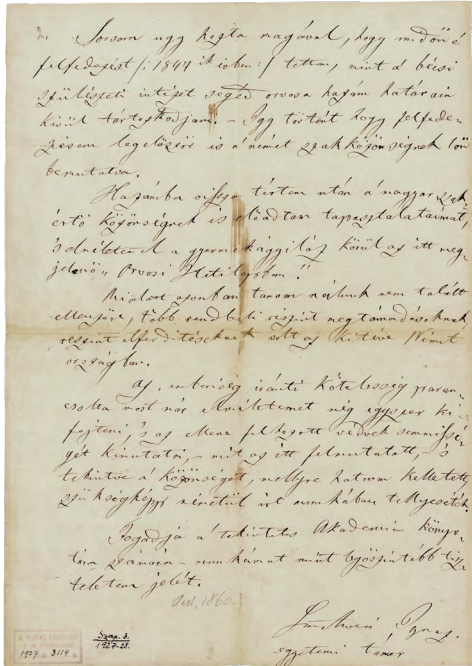
Balassa barátja, Semmelweis Ignác 1847-ben felismerte, hogy a gyermekágyi lázat fertőzés okozza, amit klórmeszes kézmosással meg lehet előzni, de felfedezését a szakma csak mintegy két évtized múlva fogadta el. Az anyák megmentője 1860-ban levélben számolt be eredményeiről az Akadémiának, és küldte el a könyvtárnak a témában írott német nyelvű könyvét.

Balassa emlékét hűségesen ápolta tanítványa, Korányi Frigyes, az orvosdinasztiát alapító belgyógyász. 1908-ban ő mondta róla a Semmelweis-serlegbeszédet az Orvosi Kaszinóban.

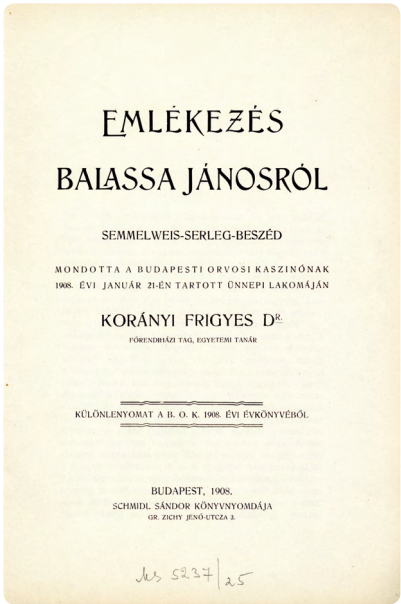
Az orvostudomány 20. századi robbanásszerű fejlődése tükröződött az orvosoknak az Akadémián elfoglalt



Bugát Pál *Szócsíntan* című nyelvújító műve, 1856
MTA KIK Kézirattár,Magyar Nyelvtudomány, 4r 8



Semmelweis Ignác levele az MTA-nak, Pest, 1860. november 27-c körül
MTA KIK Kézirattár,K 529



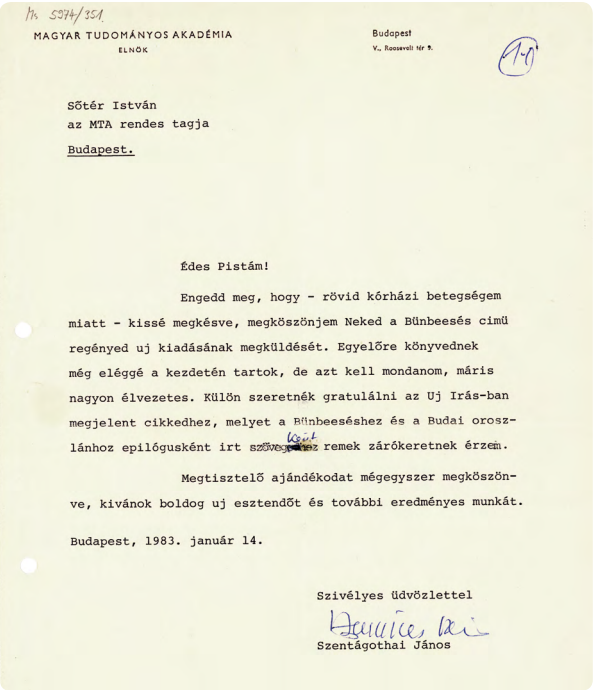
Korányi Frigyes emlékbeszéde Balassa Jánosról az Orvos Kaszinóban, 1908
MTA KIK Kézirattár, Ms 5237/25

helyében is. 1949 óta három orvos-elnöke volt az Akadémiának: Rusznyák István, Szentágotthai János és Vizi E. Szilveszter.

Rusznyák István belgyógyász, az Akadémia kommunista átszervezése utáni első elnöke példátlan karriert futott be. 1946-ban fél éven belül lett levelező, rendes és igazgatósági tag,1949 és 1970 között pedig az MTA elnöki tisztségét töltötte be. Elnöksége alatt hozták létre az Akadémia kutatóintézeti hálózatát, a Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézetet 1954 és 1970 között ő maga vezette. Készségesen kiszolgált a kommunista rendszert, 1951-ben az Orvosi Osztály zárt ülésén elsőként javasolta a feddhetetlen jellemű, világhírű ideg- és elmegyógyász Sántha Kálmán (1903–1956) kizárását az Akadémiáról. Sántha egyik előadásán azt találta mondani, hogy a sztahanovisták között gyakrabban fordulnak elő bizonyos elmebetegségek, ezért megfosztották akadémiai tagságától, debreceni egyetemi katedrájától, és Balassagyarmatra helyezték át. 1956-os rehabilitáci-

ója késve érkezett, a meghurcoltatások megrendítették Sántha egészségét, 1956-ban, 53 évesen elhunyt.

A pártállami ideológiai nyomás lazulását jelezte, hogy 1976-ban egy sokgenerációs orvosdinasztia tagját, Szentágotthai János idegtudóst, a kisagy- és a nagyagykéreg kutatóját választották elnöknek. A világhírű anatómus, akinek *Az ember anatómiájának atlasza* című, Kiss Ferencsel közös, saját rajzaival illusztrált műve nyolcvanöt kiadást ért meg, és több mint harminc nyelvre fordították le, annak ellenére töltötte be tisztét 1985-ig, hogy nem titkolta vallásos hitét. Iskolateremtő egyéniség volt, tanítványai az Akadémián is fontos tisztségeket töltöttek be. Az újabb orvos-elnökre a 21. század elejéig kellett várni. Vizi E. Szilveszter farmakológus, az agy nem-szinaptikus (analóg) kommunikációs rendszerének felfedezője két ciklusban (2002–2008) volt az Akadémia elnöke.



Szentágotthai János levele Sőtér Istvánnak, Budapest, 1983. január 14.
MTA KIK Kézirattár, Ms 5974/351

Az MTA kortárs nagyjai

Egyöntetű vélemény, hogy korunk egyik legkiválóbb matematikusa Lovász László, az MTA 2014 és 2020 közötti elnöke. A matematika több ágában alkotott maradandót, de leggyakrabban a diszkrét matematika és a számítástudomány területén végzett úttörő munkásságát szokták kiemelni. Legkimagaslóbb eredményei közé tartozik a gyenge perfekt gráf sejtés bizonyítása, a Kneser-gráfok színezési számára vonatkozó sejtés bizonyítása, a Shannon-féle ötszögprobléma megoldása. Nevéhez fűződik a kombinatorika egyik nevezetes, főként a véletlen struktúrák vizsgálatánál használt tétele, a Lovász-féle lokális lemma, és a Lenstra-Lenstra-Lovász rácsredukciós algoritmus, valamint a gráflimesz elmélet kidolgozása.

Matematikai Nobel-díjat nem adnak ki, de a rangos nemzetközi matematikai díjak közül hármat gyakran említene „matematikai Nobel-díjként”: a Nemzetközi Matematikai Unió (IMU) által adományozott, a négy-



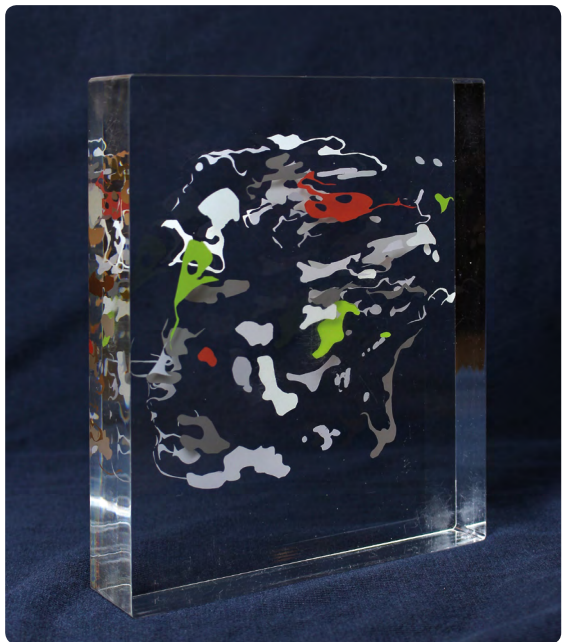
Lovász László Abel-díja, 2021



Lovász László Kiotó-díja: oklevél és érem, 2010

vente megrendezett matematikai világkongresszuson átadott Fields-érmét, a Wolf-díjat, amelyet az izraeli parlament, a Knesszet elnöke ad át, és mindenekelőtt a Norvég Tudományos Akadémia által odaítélt Abel-díjat. Ezek közül Lovász László kettőt kapott meg: a Wolf-díjat 1999-ben, az Abel-díjat 2021-ben. A Kiotó-díjat, a Nobel-díj japán megfelelőjét 1985 óta évenként ítélik oda a filozófia, a művészet, a tudomány és a technológia területén. 2010-ben Lovász Lászlót jutalmazták vele. Egészen kivételes eset, hogy valakinek három „Nobel-díja” legyen!

A magyar matematika erősségét bizonyítja, hogy az Abel-díjat egy másik magyar matematikus is meg-



Szemerédi Endre Abel-díja, 2012

kapta: 2012-ben Szemerédi Endre volt a kitüntetett. Az indoklás szerint alapvetően járult hozzá a diszkrét matematikához és az elméleti számítástudományhoz, valamint munkássága mélyreható hatással van az additív számelméletre és az ergodelméletre.

2023 példátlanul sikeres éve volt a magyar tudománynak. Két magyar tudós vehetett át Nobel-díjat a svéd királytól: Karikó Katalin biokémikus a fiziológiai és orvostudományit, Krausz Ferenc pedig a fizikai Nobel-díjat kapta meg.

Karikó Katalin nevéhez a szintetikus mRNS alapú vakcinák orvosi technológiájának kifejlesztése fűződik. Felfedezésének döntő szerepe volt a 2019-ben kezdődött Covid-világjárvány megfékezésében. Azóta kétségtelenül Karikó Katalin a legismertebb magyar tudós a világon, és felsorolni is nehéz lenne, mennyi egyéb kitüntetéssel ismerték el úttörő munkásságát.

Krausz Ferenc „az elektronok anyagbeli viselkedésének tanulmányozására szolgáló, attoszekundumos fényimpulzusokat létrehozó kísérleti módszerekért” kapta a

magas elismerést. Egy évvel korábban a fizikai Wolf-díjat is elnyerte.

Kondorosi Éva biológus kutatási területe a növény-baktérium szimbiózis, szimbiotikus nitrogénkötés, fejlődésbiológia, kémiai ökológia. 2018-ban elnyerte a kémiai ökológia magas rangú Balzan-díját. A Nemzetközi Eugenio Balzan-díjat, a Corriere della Sera egykori szerkesztőjének és társtulajdonosának hagyatékából alapította a leánya, és több területen ítélik oda.

2011-ben három magyar agykutató, Somogyi Péter, Buzsáki György és az MTA jelenlegi elnöke, Freund Tamás kapta az első alkalommal odaítélt Agy-díjat (Brain Prize), amit az agykutatók Nobel-díjának neveznek.

Üröm az örömben, hogy korunk kiválóságaival hasonló a helyzet, mint a „marslakókkal”, többen is kettős állampolgárok, külföldön érték el világraszóló eredményeket.



Freund Tamás Brain Prize-díja, 2011

Vörösmarty Mihály relikviái



Fehér zsebkése
MTA KIK Kézirattár, K 2/118. 25. p. 21. tétel)



Csajághy Laura ezüst gyönggyel berakott pénztárcája
MTA KIK Kézirattár, Tárgyak 13.



Íróasztala
MTA KIK Kézirattár, K 2/118. 23. p. 4. tétel



Csontnyelű papírvágó kése
MTA KIK Kézirattár, K 2/118. 35. p. 6a. tétel)



Ezüst szállal készült dohányzacskója
MTA KIK Kézirattár, K 2/118. 23. p. 14. tétel



Akadémiai ezüstszerlege. Véssett felirata: Vörösmartynak „Újabb Munkáiért” a’ m. t. társaság 1842. két százarannyal.
MTA KIK Kézirattár, K 2/118. 23. p. 5–6. tétel



Elefántcsont sakk-készlete
MTA KIK Kézirattár, K 2/118. 23. p. 10. tétel



Serleg alakú üveg pohara
MTA KIK Kézirattár, Vörösmarty ereklyék jegyzéke 14. tétel



Asztali órája
MTA KIK Kézirattár, K 2/118. 23. p. 8. tétel

A kiállítás az **MTA200** és **MTAK200** program keretében valósult meg

Kiállításszervező intézmény:

MTA Könyvtár és Információs Központ

A kiállítást rendezte:

Babus Antal

MTA Könyvtár és Információs Központ

Fodor Eszter, Kalocsai László

FoKa art

A kísérőfüzet szövegét írta és szerkesztette:

Babus Antal

MTA Könyvtár és Információs Központ

A kísérőfüzet szövegét szakmailag lektorálta:

Mázi Béla

A kísérőfüzetet tervezte:

Kalocsai László

FoKa art

Felelős kiadó:

Monok István

MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgatója

© MTA Könyvtár és Információs Központ, 2025

ISBN 978-615-6792-14-3

DOI 10.14755/MTA200.kincs.2025

<https://doi.org/10.14755/MTA200.kincs.2025>

